

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

М. М. ПОКОЛОДНА, І. Л. ПОЛЧАНІНОВА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

З ДИСЦИПЛІНИ

«ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ»

(для студентів 3 курсу денної і 4 курсу заочної форм навчання
напряму підготовки 6.020107 «Туризм»)

ХАРКІВ
ХНАМГ
2011

Покологна М. М. Конспект лекцій з дисципліни «Туристські ресурси України»
(для студентів 3 курсу денної і 4 курсу заочної форм навчання напряму підготовки
6.020107 «Туризм») / М. М. Покологна, І. Л. Полчанінова; Харк. нац. акад. міськ.
госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2011. – 146 с.

Автори: М. М. Покологна,
І. Л. Полчанінова

Рецензент: доц. кафедри регіональної та соціально-економічної географії
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
к. геогр. н. В. І. Редін

Рекомендовано кафедрою туризму і готельного господарства,
протокол засідання № 1 від 27 вересня 2009 р.

© Покологна М. М., Полчанінова І. Л.,
© ХНАМГ, 2011

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Тема 1 Основні відомості про державу.....	8
Тема 2 Географічні аспекти формування туристських ресурсів України.....	11
Тема 3 Природні туристські ресурси України.....	23
3.1 Природні кліматичні туристські ресурси.....	23
3.2 Природні геоморфологічні туристські ресурси.....	36
3.3 Природні гідрологічні ресурси.....	46
3.4 Природні біологічні ресурси.....	56
3.5 Природні курортні ресурси.....	78
Тема 4 Антропогенні туристські ресурси України.....	93
4.1 Історико-культурні туристські ресурси.....	93
4.1.1 Поняття і склад історико-культурних ресурсів.....	93
4.1.2 Характеристика основних складових історико- культурних ресурсів.....	96
4.1.3 Історико-культурні об'єкти України включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.....	107
4.1.4 Національна система туристсько - екскурсійних маршрутів "Намисто Славутича".....	110
4.2 Ресурси туристської інфраструктури.....	114
4.2.1 Поняття туристичної інфраструктури.....	114
4.2.2 Готелі та інші місця для тимчасового проживання.	115

4.2.3 Санаторно-курортні установи.....	119
4.2.4 Транспортні комунікації.....	122
4.2.5 Ресторанне господарство.....	126
Тема 5 Класифікація туристських територій України.....	128
Тема 6 Туристські ресурси туристських районів України.....	132
6.1 Туристські ресурси Криму.....	132
6.2 Туристські ресурси Чорноморсько-Азовського туристського району.....	134
6.3 Туристські ресурси Карпат.....	135
6.4 Туристські ресурси Поліссько-Подільського туристського району.....	138
6.5 Туристські ресурси Центрального туристського району...	140
6.6 Туристські ресурси Східного туристського району.....	143
Список джерел.....	145

ВСТУП

Опорний конспект лекцій призначений для студентів що навчаються за спеціальністю 6.020107 - "Туризм" при опануванні дисципліни "Туристичні ресурси України".

Дана дисципліна є одним з професійно-орієнтованих курсів програми підготовки фахівців з туризму і готельного господарства. Вона займає провідне місце в циклі дисциплін природничо-наукової (фундаментальної) підготовки. Актуальність вивчення даної дисципліни продиктована необхідністю і пріоритетністю розвитку внутрішнього і в'їзного туризму в Україні, які задекларовані як найбільш перспективні напрями розвитку туризму в державі в Законі України «Про туризм» та «Програмі розвитку туризму в Україні». Тому ознайомлення з туристичними ресурсами України, їх складовими, географією розповсюдження, сучасним і перспективним рівнем використання, можливостями і запасами є важливою складовою підготовки фахівців, відповідає сучасним запитам і тенденціям розвитку галузі.

Мета дисципліни полягає у вивченні різноманітних складових туристичних ресурсів України для створення конкурентоспроможного національного турпродукту.

Завдання вивчення дисципліни:

- проаналізувати умови і фактори формування туристських ареалів України;
- вивчити особливості структури, географії розповсюдження, потенційні запаси та сучасний рівень використання різноманітних видів туристських ресурсів;
- вивчити сучасний стан розвитку туристської інфраструктури в регіонах України;
- ознайомитися з основними схемами рекреаційно-туристського

районування території України;

- охарактеризувати окремі туристські регіони України.

Предмет вивчення у дисципліні є регіональні особливості структури, розповсюдження, потенційних запасів та сучасного рівня використання різноманітних видів туристських ресурсів України.

У ході вивчення дисципліни студенти повинні знати:

- умови і фактори формування та використання туристських ресурсів України;

- особливості наявної структури, географії розповсюдження, потенційні запаси та сучасний рівень використання природних та історико-культурних туристських ресурсів;

- сучасний стан розвитку туристської інфраструктури в окремих регіонах держави, як однієї з найважливіших складових туристських ресурсів;

- основні схеми рекреаційно-туристського районування території України та характеристику туристських ресурсів Криму та областей Чорноморсько-Азовського узбережжя, Карпат, Поділля, Полісся, Центрального та Східного регіонів України.

Вміти:

- аналізувати існуючий рекреаційний потенціал територій щодо здійснення того чи іншого виду рекреаційної діяльності, користуючись статистичною та плановою документацією та стандартними методиками;

- складати перспективні програми турів з метою подальшої апробації їх на ринку та виявлення рівня відповідності запитам туристів.

Дисципліна має тісні міждисциплінарні зв'язки з дисциплінами циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки: «Історія України», «Культурологія»; циклом дисциплін природничо-наукової та загальноекономічної підготовки: «Рекреалогія», «Рекреаційна географія»; циклом дисциплін професійної підготовки «Технологія туристської діяльності»;

«Організація туризму» та іншими. До дисциплін, вивчення яких безпосередньо спирається на дану дисципліну належить «Організація екскурсійного обслуговування», «Організація рекреаційних послуг», дипломне проектування.

Формою підсумкового контролю є залік, в робочому плані підготовки також передбачено виконання курсової роботи.

Конспект є одним з найважливіших складових елементів методичного забезпечення дисципліни. Він призначений для самостійної роботи студентів і закріплення їхніх знань за темами, підготовки до практичних занять та підсумкового контролю. Конспект лекцій складається із вступу, 6 тем, запитань до самоперевірки, рекомендованої літератури.

ТЕМА 1 ОСНОВНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДЕРЖАВУ

Україна – розвинута суверенна європейська держава, яка має потужний економічний, ресурсний, науковий, туристський потенціал.

За розмірами території (603,7 тис. км²) Україна посідає третє місце серед союзних республік колишнього СРСР після Росії (17075,4 тис. км²) і Казахстану (2717,3 тис. км²); за кількістю населення Україні належить друге місце після Російської Федерації. Республіка належить до найбільших і добре розвинених держав Європи. За територією вона перевищує Французьку Республіку (544 тис. км²), Іспанію (505 тис. км²), Королівство Швеції (450 тис. км²), Федеративну Республіку Німеччину (356,3 тис. км²), Польську Республіку (312,7 тис. км²) тощо. За кількістю населення лише чотири зарубіжні європейські держави: Федеративна Республіка Німеччина (76,0 млн. чол.), Італійська Республіка (57,5 млн. чол.), Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії (57,1 млн. чол.) і Французька Республіка (55,9 млн. чол.) йдуть попереду України.

За площею Україні належить 40 місце в світі.

На частку України припадає 5,7 % площі та 7,3 % населення Європи; 0,44 % площі та дещо менше 1 % населення світу.

Таким чином, за наведеними вище показниками Україна належить не тільки до великих європейських, а й до великих світових держав.

Україна розташована між 45° і 52° північної широти та між 22° і 40° східної довготи. Вона витягнута зі сходу (крайнім східним пунктом є селище міського типу Червона Зірка Луганської обл. - 49° 15 пн.ш. 40° 13 сх.д.) на захід (м. Чоп - Закарпатської обл. - 48° 26 пн.ш. 22° 08 сх.д.) на 1316 км. У найширшій центральній частині республіки відстань між крайніми північною (с. Гремяч Чернігівської обл. 52° 22 пн.ш. 33° 11) та південною (мис Сарич у Криму - 44° 23 пн.ш. 33° 44 сх.д.) досягає 893 км.

У цілому територія України витягнута із заходу на схід на 400 км більше, ніж з півночі на південь.

Центр України знаходиться в точці з географічними координатами 49°01'

північної широти і 31°02' східної довготи (розрахунки картографа Я. О. Кудлика і математика В. Грицевича). Ця точка розміщена на 2 км на захід від м. Ватутіна (на 26 км на захід від м. Шполи) Черкаської обл.

У виданих у повоєнний час літературних джерелах неодноразово зазначалося, що в Україні (у Карпатах, поблизу с. Ділового Рахівського району Закарпатської обл.) знаходиться *географічний центр Європи*. На одному з геодезичних знаків, установленому тут наприкінці XIX ст. австро-угорським Воєнно-географічним інститутом (п. ш. — 47° 57, с. д. — 24° 12), є надпис латинською мовою, який помилково був прочитаний як такий, що тут зосереджений центр Європи. (У 1979 р. біля цього знака навіть було встановлено спеціальний 6-метровий металічний монумент). Насправді на цьому геодезичному знаку зроблено напис іншого змісту — про те, що висота даної точки визначена в 1887 р. за допомогою виготовленого в Австро-Угорщині високоточного нівеліра; одночасно були встановлені координати цієї точки в європейській системі широт і довгот.

Щодо центру Європи, то цікаві розрахунки, які в основному збігаються з результатами французьких спеціалістів, провели Я. О. Кудлик і В. Грицевич. Результати цих розрахунків наводяться нижче.

Варіанти розрахунків	Враховано кордони	Площа Європи млн. км кв.	Географічні координати	
			Північна широта	Східна довгота
1 - Материковий	Берегова лінія, Уральські гори, ріки Урал, Кума, Манич, Дон	9,2	54°43'	26°09'
2 - 3 близькими островами	Включено близько розташовані острови - Великобританію, Ірландію тощо; внутрішні моря, озера	11,0	54°36'	24°04'
3 - 3 морями	Включено (разом з водними просторами) острови Ісландія, Шпіцберген, Земля Франца Йосипа, Нова Земля та ін.	15,3	59°09'	21°23'

Таким чином, центр Європи знаходиться: за 1 варіантом - на північному заході Білорусії, поблизу кордону з Литвою (біля поселення Ворняни); за 2 варіантом - у центрі Литви, на південь від Каунаса (біля пос. Бірштонас); за 3 варіантом - у Балтійському морі на північний захід від естонського острова Хіумаа.

Загальна протяжність державних кордонів України оцінюється майже в 6500 км, з них на морські кордони (по береговій лінії, без урахування довжини берегів заток і довжини берегових ліній чорноморських лиманів) припадає 1050 км.

Найбільший сухопутний кордон на сході і північному сході з Росією. Далі за довжиною кордонів з Україною на північному заході йдуть Білорусія, на південному заході Молдова і Румунія, на заході - Польща, Угорщина, Словаччина.

Державний кордон України здебільшого проходить по рівнинних територіях. Лише з Румунією, Польщею і Словаччиною він простягається по гористих районах Карпат, причому з Румунією - на значній відстані, в тому числі й по високогірних місцевостях.

Україна займає вигідне для життя населення та господарської діяльності фізико-географічне положення та характеризується великим і різноманітним природо-ресурсним потенціалом. Її територія знаходиться в західній частині Східно-Європейської рівнини, в зонах Змішаних лісів, Лісостепу і Степу. Республіка розташована приблизно на широті Франції, північної частини Сполучених Штатів Америки і південних районів Канади, має аналогічні з цими країнами природні умови і відзначається величезними запасами, вдалим поєднанням і територіально компактним заляганням великих покладів багатьох природних ресурсів, зокрема мінерально-сировинних, які широко використовуються в народному господарстві (високоякісні залізні і марганцеві руди, самородна сірка, кам'яне вугілля, кухонна та кам'яна солі, каоліни, різноманітні будівельні матеріали тощо). Республіка характеризується переважно рівнинним рельєфом, порівняно теплим помірно-континентальним кліматом, високоякісними ґрунтами, зокрема родючими чорноземами

(різновиди чорноземів займають 68 % усіх орних земель, у тому числі найродючіші чорноземи типові й чорноземи звичайні - 46 %). У межах України знаходяться відносно невисокі (середніх розмірів) і доступні гірські масиви Карпат та Криму, течуть повноводні й судноплавні ріки. Усе це сприяло її компактному заселенню та високому рівню засвоєння території.

В адміністративному відношенні поділяється на 24 адміністративні області і одну Автономну Республіку – Крим, 481 адміністративно-територіальних райони. Політичний устрій - унітарна держава, головою виконавчої системи є Президент, виконавчий орган - Кабінет Міністрів, законодавчий орган - Верховна Рада. Виділяють 10 економічних районів.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Опишіть основні параметри конфігурації території держави.
2. Дайте порівняльну характеристику України по загальним показникам площі та кількості населення з іншими державами Європи.
3. Які визначні географічні точки знаходяться на території України?

ТЕМА 2 ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТСЬКИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Географічне положення

Україна розташована в Центральній і Східній Європі у безпосередній близькості від більшості країн, з якими вона має інтенсивні транспортно-економічні зв'язки.

Через Україну проходить дев'ять залізниць, а також важливі автомобільні магістралі, що з'єднують Росію з країнами Європи, Та 6 міжнародних транспортних коридорів.

З п'ятьма країнами на заході - Польською Республікою, Словацькою Республікою, Угорською Республікою, Румунією і Молдовою - спільні державні кордони.

Південну частину України омивають води Чорного й Азовського морів, а на крайньому південному заході вона виходить до нижнього Дунаю - другої за довжиною після Волги ріки Європи. Через практично незамерзаючі порти Чорного моря, а також через Азовське море і Дунай здійснюються водно - транспортні зв'язки з багатьма країнами. Дунай і його судноплавні притоки течуть через територію семи європейських країн. До того ж відстань багатьох країн незначна: морем від Одеси до Констанци (Румунія), наприклад, - 180 км, від Одеси до Варни (Болгарія) - 340 км, від Одеси до Стамбула (Турецька Республіка) - 630 км. Розгалужена мережа Дунаю та її судноплавних приток у східній частині Західної Європи та у Центральній Європі сприяє зростанню річкових перевезень через названі водні магістралі та кількості морських туристських подорожей.

На північному сході, сході та південному сході Україна межує з індустріально розвинутими районами Росії (Центральним, Центрально-Чорноземним та Північно-Кавказьким); від деяких економічних районів (Поволзького, Волго-В'ятського, Північно-Західного, Уральського) республіка розташована на відносно невеликій відстані. Безпосередньо до України прилягає територія Брянської, Курської, Белгородської, Воронежської та Ростовської областей. З півночі Україна межує з Брестською та Гомельською областями Білорусії, на південному заході - з Молдовою. Довжина кордонів України з Росією, Білорусією і Молдовою становить 4200 км.

Через Чорне і Азовське моря здійснюються інтенсивні економічні зв'язки України з Росією і Грузією.

Природні умови республіки у зв'язку з її переважно рівнинним рельєфом змінюються поступово в усіх напрямках; зі сходу на захід і з півночі на південь. Це стосується як природних умов, так і їх окремих компонентів - клімату, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу тощо.

Розміщення України в південно-східній частині Центральної Європи на перехресті важливих торговельних шляхів сприяло розвитку господарства і суспільно-політичних відносин ще за часів Київської Русі, посиленню її

економічних і культурних зв'язків з іншими народами.

Україна має добрі зв'язки з усіма країнами СНД через густу мережу залізничних магістралей та автомобільних шляхів, морські та річкові шляхи, розвинений авіаційний транспорт. Зокрема, інтенсивно здійснюються вантажні та пасажирські перевезення між чорноморськими та азовськими портами, розташованими в Україні, на Північному Кавказі та у Закавказзі. Через Дніпро і його судноплавні притоки організовано перевезення в Білорусію і Росію. Волго-Донський канал забезпечує прямий без перевалочний зв'язок України через внутрішні водні артерії з областями та автономними республіками басейну Волги та її приток, Каспійським, Балтійським та Білим морями.

Завдяки своєму географічному положенню Україна володіє значними транзитними якостями території, що сприяє її розвитку через будівництво комунікацій транспортних коридорів, можливостями переміщення вантажів, людей, капіталів, інформації - це можливість здійснювати широкомасштабні економічні зв'язки.

Складністю географічного положення є нестача лісових ресурсів, недостатня кількість водних ресурсів та посухи в Південній і Південно-Східній частинах.

Демографічна ситуація

На 1 жовтня 2006р. в Україні, за оцінкою, проживало 46710,8 тис. осіб. Упродовж останніх років кількість населення постійно зменшується, з середнім темпом 6,2 особи у розрахунку на 1000 населення.

Загальне скорочення населення відбулось виключно за рахунок природного скорочення, що є результатом як скорочення кількості народжених, так і збільшення числа померлих.

Міграційний приріст населення збільшився. Число прибулих на постійне проживання скоротилося, а кількість вибулих зменшується. Серед прибулих в Україну 84% становили іммігранти з країн СНД і 16% - з інших країн. Серед вибулих з України 71% виїхали до країн СНД і 29% - до інших країн.

Національний склад: крім українців (72 %) на території держави проживає ще 110 національностей і народностей, друге місце за чисельність посідають - росіяни (22 %), представники інших найбільш розповсюджених національностей становлять 6 % - білоруси, поляки, євреї, молдовани, угорці, болгари, румуни, греки, кримські татари).

В Україні 436 міст і 928 смт. Столиця – Київ. Міське населення становить - 68% сільське - 32 %. Із окремих регіонів найбільшу кількість населення мають Донецька, Київська, дніпропетровська, Харківська, Луганська, Львівська обл.

Середня густота населення становить 86 чол/км². Більша частка міського населення проживають в містах більше 100 тис. населення. По класифікації міст за людністю виділяють: малі – від 10 до 50 тис.; середні - від 51 до 100 тис.; великі - від 101 до 250 тис.; крупні – від 251 до 500 тис. - Миколаїв, Луганськ, Маріуполь.; найкрупніші від 501 до 1 млн. – Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг; міста мільйонери – понад 1 млн. – Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса.

Природне середовище

Головні риси території визначаються її положенням у межах Сх.-Європейської рівнини (95 % площі) та середньовисоких гірських масивів Карпат і Криму (5 %).

70 % території - низовини (найб.: Поліська, Придніпровська, Причорноморська, Закарпатська), 30 % - височини (Подільська, Волинська, Донецька і Приазовська та ін.). Найвища відмітка рівнинної частини У.- 515 м (г. Берда, Хотинська височина). Гірську частину становлять Українські Карпати та Кримські гори. Найвищою точкою України є г. Говерла (2061 м).

Рельєф України сформувався в результаті тривалого геол. розвитку і змін палеогеогр. умов. Рівнинна частина України, крім Півдня, належить до пд.-зх. краю Східно - Європейської платформи, пд. і пд.-зх. пов'язані з Середземноморським рухливим поясом. У межах платформи виділяють Український щит, Волино - Подільську монокліналь, Дніпровсько-Донецьку

западину, Донецький прогин, в межах Альпійської складчастої області - Карпатську складчасту систему, складчасту систему Гірського Криму, Скіфську плиту та ін. На корінних породах цих структур майже повсюдно залягають антропогенні відклади, які відіграють важливу роль у будові рельєфу та є материнськими породами сучасних ґрунтів.

Основу *мінерально-сировинної бази* України становлять горючі корисні копалини (кам'яне вугілля, нафта, природний газ), металеві (залізні, марганцеві, уранові, титанові і ртутні руди), неметалеві корисні копалини (графіт, вогнетривкі глини, вапняки флюсові, цементна сировина, будматеріали тощо) і хімічно - мінеральна сировина (сірка, кам'яна і калійна солі, фарби мінеральні та ін.). Всього більше 90 різних видів корисних копалин видобуток яких здійснюється на понад 8000 родовищах. Загальні запаси мінеральних ресурсів України оцінюються в 7 трильйонів доларів. За потенціалом, видобутком і переробкою ряду видів мінеральної сировини, зокрема кам'яного вугілля і руд чорних металів Україна виділяється серед держав Європи і світу, зокрема 1 місце по запасам залізної і марганцевої руди, світове значення мають родовища ртуті, титану, кам'яної солі, сірки, графіту, 70% Європейських запасів гранітів, 80 % бентонітових глин. Значні і різноманітні запаси мінеральних вод. Нестача відчувається у ресурсах нафти та газу.

Клімат України майже на всій території помірно континентальний, тільки на Пд. березі Криму має риси субтропічного. Середні температури січня змінюються від +2, +4° на Пд. березі Криму до -7, -8° на Пн. Сх. України, липня - від +17, +18° на Пн. Зх. до +22, +23° на Пд. Пересічна річна кількість опадів у рівнинній частині зменшується з 600 - 700 мм на Пн. Зх. до 300 - 500 мм на узбережжі Чорного та Азовського морів, у Кримських горах вона становить 1000 - 1200 мм, в Українських Карпатах - понад 1500 мм.

Внутрішні води України - це ріки, озера, водосховища, болота і підземні води. 96 % території України належить до басейну Чорного й Азовського морів, решта - до басейну Балтійського моря. Річок завдовжки понад 10 км є понад 4 тис., понад 100 км - близько 160. Найбільші ріки України: Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг, Прип'ять, Десна, Сіверський Донець. Більшість озер

зосереджені на Поліссі (Світязь, Турське та ін.), у нижній течії Дунаю (Ялпуг, Кагул, Кугурлуй, Катлабуг та ін.) і на Чорноморсько-Азовському узбережжі, де, крім власне озер, поширені закриті лимани (Дністровський, Тилігульський, Хаджибейський, Молочний та ін.). Створено понад 850 водосховищ (найбільші - на Дніпрі), понад 24 тис. ставків. Болота поширені на Поліській і пн. частині Придніпровської низовини, трапляються в Карпатах і долинах степових річок.

Природні ресурси підземних вод розподілені нерівномірно, найбільші експлуатаційні запаси підраховано в межах Дніпровсько-Донецького, Волино - Подільського і Причорноморського артезіанських басейнів.

Ґрунти досить різноманітні, більшість з них високородючі. Найпоширеніші - різні види чорноземних (Степ, Лісостеп), сірих лісових (Лісостеп), дерново-підзолистих (Полісся), каштанових (Сухий степ), лучно-болотних і болотних (Полісся) ґрунтів.

Природна рослинність України багата за флористичним складом і налічує близько 30 тис. видів, з них покритонасінних понад 4 тис, водоростей близько 4 тис., грибів і міксоміцетів понад 15 тис. видів.

На рівнинній частині чітко проявляється зміна лісової, лісостепової та степової рослинності з Пн. на Пд., у гірських областях - вертикальна поясність. Природний рослинний покрив зберігся приблизно на 1/3 території України. Пересічна залісеність становить - 14,2 %. В окремих місцях збереглася болотна, лучна і степова трав'яниста рослинність.

Тваринному світу України властива значна різноманітність - понад 44 800 видів (враховуючи акваторії морів), у т. ч. 100 видів ссавців, понад 300 - птахів, близько 270 - риб, 20 - плазунів, 17 - земноводних, понад 26 тис. - безхребетних.

Природне середовище У. зазнало значних змін під впливом антропогенної діяльності. У ряді регіонів і поблизу великих міст склалася ситуація, зумовлена насамперед забрудненням атмосфери викидами промислових відходів. Особливо великої шкоди Україні завдала катастрофа на Чорнобильській АЕС (1986).

Основні риси *ландшафтної структури* території України визначаються її положенням переважно в помірному поясі. Лише для Пд. берега Криму характерні риси субтропічного поясу. Україна розташована в межах трьох

фізико-географічних країн: Східно-Європейської рівнини, Карпатської (частково) та Кримської. У межах рівнинної частини України за переважанням певних типів і підтипів ландшафтів виділяються три фізико-географічні зони.

Зона мішаних лісів з поліським підтипом ландшафтів простягається із Зх. на Сх. на 750 км, розташована у пн. частині України й охоплює майже 20 % її території. Пд. межа зони проходить поблизу Рави - Руської, Жовкви, Львова, Золочена, Кременеця, Шепетівки, Чуднова, Житомира, Корнина, Києва, Ніжина, Кролевця та Глухова. Тут переважають такі природно-територіальні комплекси: низовини під борами та суборами; низовини з лісами мішаного типу або збезлісені й зайняті сільськогосподарськими угіддями; заплавні лучно-болотні місцевості. Пересічні температури січня змінюються із Зх. на Сх. від -4, -5 до -7, -8°, липня - з Пн. на Пд. від +17 до +19,5°. Серед рівнинних територій України це найбільш зволожена (опаді 600 - 700 мм на рік) і заболочена зона. Залісеність її досягає майже 30 %. Антропогенні зміни природного середовища зони пов'язані з меліоративними роботами, вирубкою лісів, розробкою корисних копалин відкритим способом, а також з аварією на ЧАЕС. Понад 30 % тер. зони мішаних лісів використовується для землеробства. Найважливішими природоохоронними об'єктами є Поліський заповідник і Шацький природний національний парк.

Лісостепова зона простягається від Передкарпаття до зх. відрогів Середньоросійської височини майже на 1100 км і охоплює майже 34 % площі України. Пд. межа зони проходить на Пн. від Великої Михайлівки, Ширяєвого, через Первомайськ, на Пн. від Ново-Українки, Кіровограда, через Знам'янку, Онуфріївку, вздовж р. Ворскли, на Кобеляки, Нові Санжари, Красноград, через Балаклію, вздовж р. Оскіл. Своєрідність лісостепової зони полягає у складному перемежуванні різних типів ландшафтів: широко-листяно-лісові; лісостепові трансформованими в сільськогосподарські угіддя. Пересічні температури липня +18° (на Пн. Зх.), +22° (на Пд.), січня -5, -8°. Річна сума опадів змінюється від 450 мм (на Сх.) до 550 - 700 мм (на Зх.). Пересічна залісеність становить 12,5 %. Лісостепова зона - регіон інтенсивного сільськогосподарського виробництва,

розвинутої урбанізації на базі промисловості великих територіально-виробничих комплексів що відповідно формує значний попит на короткочасний відпочинок в приміських і міських зонах, найбільш розвинені літні види оздоровчої та пізнавальної рекреації.

Степова зона простягається на Пд. від Лісостепу до Чорноморсько-Азовського узбережжя і Крим, гір із Зх. на Сх. на 1075 км, з Пн. на Пд.- на 500 км і охоплює 40 % території України. Серед інших зон виділяється найбільшими тепловими ресурсами і найменшою зволоженістю (опадів від 350 до 450 мм на рік), що зумовлює формування своєрідних степових ландшафтів. Пересічні температури липня змінюються від +21,5 до +23°, січня - 2, - 7°. Залісеність становить 3 %, орні землі - майже 80 - 85 % площі зони. В її межах за ландшафтними особливостями і умовами природокористування виділяють: північно-степову, середньо-степову та сухо-степову.

У степу функціонують заповідники: Асканія-Нова, Дунайські Плавні, Луганський заповідник, Український степовий заповідник і Чорноморський біосферний заповідник. Для рекреації та туризму в основному використовується вузька прибережна смуга цієї зони.

Для *Українських Карпат* характерна вертикальна поясність ландшафтів, її структуру утворюють широко-листяно-лісові низовинно-міжгірні, мішано-лісові передгірні височинні, хвойно-широколистяні низькогірні, широко-листяно-лісові низькогірні вулканічні, луколісові субальпійські середньогірні (полонинські) ландшафти. За рік у передгір'ях випадає 500 - 800 мм опадів, у горах - 1600 - 2000 мм. Це найбільш залісена територія України, де зосереджено 20 % площі її лісів. Для охорони природи Українських Карпат створено Карпатський заповідник, Карпатський природний національний парк і національний парк Синевир.

У *Кримських горах* розвинулися середньо - і низькогірні, пасмово-улоговинні, широколистянолісові, мішанолісові, передгірні лісостепові, гірсько-лучні та прибережно-схиліві субтропічні середньоземноморські ландшафти. За рік випадає від 500 - 600 мм опадів (у передгір'ях) до 900 - 1200 мм (на гірських

вершинах). Природні умови Криму сприяють розвитку виноградарства, садівництва, вирощуванню ефіроолійних культур і рекреації. У Криму створені Карадазький заповідник, Кримський заповідник, Ялтинський гірсько-лісовий заповідник і заповідник Мис Мартьян.

Господарський комплекс, місце і роль туризму в ньому

Досить розвинутий господарський комплекс України спеціалізується на виробництві продукції паливної індустрії, гірничодобувної промисловості, чорної металургії, основної хімії, машинобудування по обслуговуванню галузей важкої індустрії, виробництву сільськогосподарських машин, верстатів та приладів, транспортних засобів, цукру, соняшникової олії, м'ясо-молочних виробів, зерна, овочів і фруктів. З інших держав Україна отримує ліс, горючий газ, нафту, кольорові метали, бавовну, багато видів машин та хімічної продукції. Республіка бере активну участь у територіальному внутрішньому і міждержавному поділах праці, у транспортно-економічних зв'язках.

На українському туристичному ринку в 2008 р. туристичні послуги надавали 3880 ліцензіатів, з них: туроператорів – 1 733 і турагентів – 2147, відповідно 45 % та 55 %. Найбільша кількість туристичних підприємств (частка у % від загальної кількості підприємств становить понад 5 %) працює в м. Києві, АР Крим, Харківській, Львівській, Донецькій та Дніпропетровській областях. Середньооблікова кількість працівників туроператорів та турагентів дорівнює 22,2 тис. осіб, що на 7 % більше, у порівнянні з 2007 року. Пріоритетними видами туристичної діяльності є виїзний та внутрішній туризм. В цілому по Україні на внутрішній туризм припадає 47 % туристів, обслугованих ліцензіатами, на виїзний туризм – 42 % та в'їзний – 11 %. Ця тенденція продовжується з 2005 р. У 2003-2004 рр. турфірми України віддавали перевагу в роботі в'їзному туризму, який за чисельністю потоку перевищував виїзний туризм. Всього впродовж року 2008 р. туристичними підприємствами обслуговано 3,7 млн. туристів та 1,7 млн. екскурсантів. За обсягами наданих послуг, який становив 5,2 млрд. грн. найбільшими показниками відрізняються м. Київ (57 %), АР Крим (11,6 %), Донецька область (5,2 %), найменшими – Вінницька, Сумська і Житомирська області (по 0,2 %).

Платежі до бюджету ліцензіатів становлять 131,3 млн. грн. В середньому з

розрахунку на одного ліцензіата припадає 43,0 тис. грн. платежів до бюджету. Ефективність роботи підприємств щорічно збільшується – в середньому один ліцензіат обслуговує 723 туриста. Продуктивність праці підвищується - в середньому на одного ліцензіата припадає 1240,0 тис. грн. обсягу наданих послуг.

Туристський ареал України

Україна має сприятливе географічне розташування, різноманітні природні ресурси, розвинену мережу транспортного сполучення, багатий історико – культурний потенціал, що при вигідному територіальному поєднанні і високому ступені освоєння стали передумовою розвитку різноманітних видів туризму і формуванню туристських ареалів в державі. Серед найбільш розвинених видів туризму в Україні виділяються: культурно-пізнавальний, релігійний, оздоровчий, лікувальний, спортивний, екологічний, сільський зелений, діловий.

Основними ареалами культурно – пізнавального туризму виступають крупні міста, малі історичні міста і місцевості проходження значних історичних подій, серед яких можливо відзначити – Київ, Львів, Чернігів, Полтава, Чернівці, Дніпропетровськ, Харків, Донецьк, Запоріжжя, Одеса, Переяслав - Хмельницький, Батурин, Новгород - Сіверський, Глухів, Ужгород, Коломия, Канів, Корсунь – Шевченківський, Суботів, Умань, Гоголеве, Диканька, Чигирин, Сковородинівка, Вілкове, Очаків, Севастопіль, Бахчисарай, Ялта, Керч та інші місця де створені національні історико-культурні заповідники (див. тему 6 Історико-культурні туристичні ресурси), збереглися визначні замкові споруди і фортифікаційні комплекси (Жовква, Золочів, Олесько, Підгірці, Мукачеве, Невицьке, Збараж, Підгайці, Кам'янець – Подільський, Хотин, Судак та ін.).

Ареалами релігійного туризму стали визначні центри різних релігій. До найвизначніших православних святинь України належать - Києво-Печерська Лавра, Свято – Успенська Почаївська Лавра, Святогірська Свято – Успенська Лавра. Всеукраїнський центр греко-католицької церкви знаходиться в с.

Зарваниця. Міста Умань та Бердичів - центри паломництва хасидів.

Ареали оздоровчого туризму в основному зосереджені на морських узбережжях Азовського і Чорного морів, уздовж берегів крупних водосховищ на р. Дніпро, Сіверський Донець.

Розміщення ареалів розвитку лікувального туризму обумовлюється розповсюдженням так званих природних курортних ресурсів і в основному представлені різними видами курортів як однорідної так і змішаної дії: Одеська група бальнеологічно-грязьових курортів, кліматичні курорти центральної частини України (в основному в Київській обл.) бальнеологічні курорти Західної та Східної України, Кримська група курортів.

Серед спортивних видів туризму значне розповсюдження отримали пішохідний, гірський - Кримські гори та Українські Карпати, гірськолижний – Українські Карпати, спелеологічний – Тернопільська обл. та АР Крим, дайвінг – узбережжя Чорного та Азовського морів, водний туризм представлений сплавами по рівнинних та гірських річках Східної, Західної та Подільської частини держави.

Екологічний туризм поки ще не отримав належного розвитку проте для цього в державі є потужний потенціал який представлений численними об'єктами природно-заповідного фонду. Серед найпопулярніших вже сформованих ареалів екологічного туризму можливо назвати Карпатський і Шацький національні природні парки, біосферний заповідник Асканія – Нова ім. Фальц-Фейна, Нікітський ботанічний сад.

В розвитку сільського зеленого туризму в державі спостерігаються значні територіальні нерівномірності. Так, найвищими показниками по кількості діючих агросадиб відзначаються Західні області держави та АР Крим.

Ареалами ділового туризму виступають крупні промислові та наукові центри держави, які в основному зосереджені в Східній частині держави, незаперечним лідером є м. Київ.

За статистичними даними, отриманими згідно з рекомендаціями Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО) та національною Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності, у 2008 році Україну відвідали 25,4 млн. іноземних туристів (приріст порівняно з 2007 р. становить 10 %); 15,5 млн. туристів з України подорожували за кордоном, що на 11 % більше, ніж у 2007 р.

Основними ареалами в'їзного туризму в Україні є м. Київ, АР Крим, м. Севастополь, Одеська та Запорізька області. Ареалами формування в'їзного потоку України є Росія (39 %), Німеччина (10 %), США (7 %), Англія (3 %), Білорусь (3 %).

Основними ареалами обслуговування внутрішніх туристів виступають м. Київ, Івано-Франківська область, АР Крим. По кількості екскурсантів перші місця займають АР Крим, м. Київ, м. Севастополь, Львівська і Запорізька області.

По кількості обслугованих виїзних туристів лідерами є м. Київ, Донецька, Харківська, Львівська і Одеська області. За географічними ареалами виїзні туристичні потоки майже не змінюються протягом тривалого періоду. Як і у попередніх роках українці подорожували до Туреччини (36 %), Єгипту (28%), Болгарії (2 %), Польщі (2 %).

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте основні риси географічного положення України.
2. Охарактеризуйте транспортно-географічне положення держави, та визначить його вплив на розвиток туризму.
3. Як демографічна ситуація і розселення населення впливає на розвиток туризму в державі?
4. Проаналізуйте природні відмінності основних ландшафтних зон України. Як ці зміни впливають на розвиток туризму.
5. Дайте коротку характеристику місця і ролі туризму в господарському комплексі держави.
6. Назвіть ареали окремих видів туризму в Україні, ареали обслуговування в'їзних, внутрішніх та виїзних туристських потоків.

ТЕМА 3 ПРИРОДНІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

Природно-ресурсний потенціал України значний і різноманітний. В умовах інтенсифікації господарської діяльності винятково важливого значення набуває вивчення і раціональне використання рекреаційно-туристських ресурсів, їх охорона.

Україна належить до регіону, природні туристські ресурси якого відносно добре вивчені, інтенсивно розробляються й використовуються у рекреаційній діяльності. Цьому сприяють значна територіальна концентрація виробництва населення, високий рівень розвитку продуктивних сил, вигідне економіко-географічне положення, у ряді випадків - унікальність ресурсів, зокрема курортних.

Природні туристські ресурси республіки - один з головних факторів розвитку й спеціалізації її туристського господарства, формування міжнародних туристських зв'язків. Раціональне використання природних туристських ресурсів, посилення уваги до їх всебічного збереження - важливе й відповідальне завдання.

Відповідно до походження природних ресурсів виділяють такі їх види: кліматичні (в тому числі кліматичні курорти і місцевості), геоморфологічні (ресурси рельєфу), гідрологічні (водні), біологічні (в тому числі об'єкти природно-заповідного фонду), курортні ресурси.

3.1 Природні кліматичні туристські ресурси

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить кліматичним, оскільки саме вони визначають просторову організацію відпочинку. Туристськими кліматичними ресурсами виступають сприятливі погодні умови, які забезпечують здійснення різноманітних видів туризму і рекреаційних занять. Окрім цього клімат, як головний лікувально-профілактичний фактор, є основою для створення кліматичних курортів,

оздоровчий вплив яких обумовлений передусім застосуванням аеро-, геліо- і таласотерапії. Кліматичні курорти і курортні місцевості наявні в усіх природних зонах України. В цілому кліматичні ресурси території формуються під впливом наступних кліматоутворюючих факторів: кількість і розподіл сонячного саява, вологість повітря, температурний режим, режим та склад випадіння опадів, переважаючи напрямки і швидкість вітру, зміна показників атмосферного тиску. Під впливом підстилаючої поверхні виникає місцева циркуляція повітряних мас, що позначається на особливостях мікроклімату окремих регіонів. Часто саме мікрокліматичними особливостями обумовлюється локалізація курортних місцевостей і курортів.

Територія України характеризується досить значними кліматичними відмінностями, що обумовлює нерівномірний розподіл потоку рекреантів по регіонах країни і відповідні сезонні коливання.

Майже на всій території (крім крайньої південної її частини) переважає помірно-континентальний клімат. Він змінюється залежно від положення території від слабоконтинентального на заході та північному заході до середньоконтинентального на сході та південному сході. Лише вузька крайня південно-східна смуга Криму характеризується субтропічним кліматом.

Україна розміщена у другій зоні ультрафіолетового комфорту. Це означає, що ультрафіолетове випромінювання (УФВ) надходить протягом усього року, але сприятливий для геліотерапії період триває 6-8 місяців (з квітня до початку жовтня). Кількість УФВ залежить від тривалості сонячного саява, яка зростає від 1738 год./рік на Волині до 2000-2200 у Закарпатті і приморських регіонах і навіть до 2400 і більше — на заході Криму (для порівняння: тривалість сонячного саява на Північному Кавказі становить 1750-1860 год./рік).

Регулярне чергування впливу західного (атлантичного) та сухого східного повітря в умовах переважно рівнинної території України викликає часту зміну циклонічної діяльності антициклонічною і навпаки. Улітку це виявляється в зміні теплих повітряних мас більш вологими ті помірно теплими атлантичними, узимку - теплих атлантичних мас холодними, що надходять з Півночі й Сибіру.

Важливим фактором, що впливає на кліматичну ситуацію є атмосферний

тиск. Антициклони, що характеризуються підвищеним тиском, у літній час формують теплу безхмарні погоду зі значними амплітудами температури в денний та нічний час. Узимку антициклони призводять до пониження температури. Циклони характеризуються низьким тиском, яки супроводжується випаданням опадів (дощу і снігу). Антициклони, вплив яких посилюється в східній та південній частинах України, переважно надходять з Центральної Азії. Циклони, дія яких більш інтенсивна в західній частині республіки, зароджуються основному над Атлантичним океаном і Середземним морем.

Улітку над Україною, особливо західною її частиною, переважає циклонічна діяльність, з чим і пов'язане максимальне випадання опадів. Восени здебільшого переважає високий тиск, що призводить до появи так званого бабиного літа з ясними безхмарними днями і теплою погодою. Зате навесні, особливо в південно-східній частині України, досить часто бувають суховії, а нерідко і «чорні бурі».

Узимку над Центральною Азією встановлюється високий тиск, відгалуження якого через Центральну частину України сягають Азорських островів (так званого Азорського максимуму) і відіграють важливу кліматорозподільчу роль. Вони простягаються вздовж лінії Харків - Кременчук - Балта - Кишинів і одержали назву «Вісь Воейкова», яка є головною межею вітрів на Україні. На півночі від неї переважають північно-західні вітри, які приносять відносно теплі сніжні зими; на півдні бувають в основному сухі холодні північно-східні вітри.

Порівняно невелика територія України характеризується значними коливаннями температурного і вітрового режимів.

Під дією баричного поля, циркулярних процесів атмосфери, форм рельєфу і т. п. формуються напрямки вітрів та їх сила по сезонах року і регіонах. У зимовий час у східних і південних районах України посилюється вплив азіатського антициклону з переважанням вітрів східного напрямку.

В Криму (південне побережжя Чорного моря) часто дують вітри північного і північно-східного напрямку. В західних регіонах переважають західні та

південно-західні вітри. Навесні в степових районах найчастіше дують східні вітри, у лісостепових районах, особливо східної частини республіки, - південно-східні.

У літній час на всій території України переважно дмуть вітри західні та північно-західні, в приморських районах поширена бризова циркуляція. Напрямки вітрів у гірських умовах сильно залежать від форм рельєфу. В результаті у багатьох гірських районах Карпат переважають так звані орографічні напрямки вітрів. У Кримських горах, пасма гір яких витягнуті з південного заходу на північний схід, переважають вітри, що дмуть з північного сходу і з південного заходу.

Середня річна швидкість вітрів над територією України становить 3 - 4 м/с, в тому числі на південному сході та на північному заході – 5 - 6 м/с.

Значну роль у формуванні клімату відіграє температурний режим, який характеризується значними коливаннями. Про ці коливання свідчать такі показники: температури повітря найхолоднішого місяця (січня) майже повсюдно (крім Південного берега Криму) негативні (- 2... - 7,5° С); найтеплішого (липня) - становлять +17,5...+ 22° С. Середня тривалість без морозного періоду коливається від 260 - 270 днів у південній частині Криму до 170 днів на північному сході республіки. Спостерігаються суттєві відхилення від середньорічних температур. Абсолютні максимуми температур сягають +36...+42°С влітку та +6...+ 18° С взимку, абсолютні мінімуми - відповідно 30° С на півдні та - 40° С на сході.

Серед регіонів України найменшою тривалістю теплого періоду з температурами, що перевищують +15 °С, відзначаються гірські райони Карпат (до 50 днів), найбільшою — Причорномор'я (більше 140 днів). Кількість днів із температурами нижче 0 °С коливається в межах від 50 на Південному березі Криму до 130 в північно-східних регіонах.

Таким чином, період із найсприятливішим для літньої рекреації температурним режимом становить в Україні 5-6 місяців (від 3 у передгір'ях Карпат до 9 на ПБК).

Що ж до зимових видів відпочинку, то тривалість сприятливого для них періоду від декількох днів на ПБК до 4-5 місяців — в Карпатах (від початку грудня до середини квітня).

Значний вплив на кліматичний режим України та його територіальну диференціацію справляє як загальний обсяг випадання опадів, так і розподіл по регіонах, а також по місцях і порах року. Найбільше їх випадає у Карпатах (до 1600 мм на рік) та у Криму (800 - 1150 мм). На решті території цей показник коливається від 700 - 750 мм на північному заході до 300 - 350 мм на південному сході. Такий розподіл опадів є наслідком панування у південно-східних районах антициклонів, що приходять зі сходу, а у північно-західних - циклонів атлантичного походження. У посушливі роки кількість опадів значно знижується: у прибережних районах Азовського й Чорного морів - до 100 мм, у степових - до 150 - 200 мм, у лісостепових - до 250 - 350 мм.

Узимку по всій території республіки випадає сніг, утворюючи (крім Південного берегу Криму) постійний сніговий покрив, який досягає найбільшої товщини у лютому. Товщина снігового покриву залежить від багатьох обставин - кількості опадів у зимовий період, напрямку і сили вітрів, стабільності снігового покриву, характеру рослинності, особливостей території. На залісеній території Полісся товщина снігового покриву становить 10 - 17 см. У південній та західній частинах України сніговий покрив у результаті відлиг поповнюється кілька раз. Окремі зими тут бувають зовсім безсніжними. В гірських районах Карпат спостерігається досить значна потужність снігового покриву (60 - 70 см), який тане лише в квітні - на початку травня, що обумовлю формування тут значної кількості гірськолижних центрів. В окремі роки холодні повітряні маси з півночі приносять сніг у травні. В північно-східній частині України постійний сніговий покрив зберігається від другої декади листопада до березня, а в південних областях і в Криму — від кінця грудня до другої декади лютого. Незважаючи на корективи, які вносить глобальне потепління, можна констатувати, що кількість днів із постійним сніговим покривом в Україні коливається від 20 до 115 (у високогір'ї Карпат — навіть більше). Товщина

снігового покриву достатня для організації зимових видів відпочинку не лише в гірських районах, а й на Поліссі і в західній частині Поділля. В цих регіонах приблизно 70% зимового періоду відзначається сприятливою для рекреації погодою.

У літні місяці в більшості областей республіки переважає посушлива погода, окрім Карпат, де в окремі літні місяці їх може випасти до 580 мм, що істотно обмежує туристську діяльність в цьому регіоні в літні місяці.

У межах України, згідно з кліматичним районуванням виділяється наступні *кліматичні області і підобласті*, кожна з яких має досить значні відмінності і різний ступінь придатності для використання в цілях туризму:

- Атлантико – Континентальна область з підобластями: Закарпатська, Українських Карпат, рівнинна;
- Континентальна область;
- Область гірського Криму;
- Область Південного берега Криму.

Кліматорозподільною границею між Атлантико-Континентальною та Континентальною кліматичними областями є «Вісь Воєйкова».

Атлантико – Континентальна кліматична область

Кліматична підобласть Українських Карпат охоплює гірські райони Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Погодні процеси і кліматичні умови даної місцевості формуються під впливом атлантичних і середземноморських циклонів, що забезпечує інтенсивні опади протягом року.

В передгір'ях, до висоти 500-600 м, клімат помірно теплий, із середньорічними температурами близько 6 °С. Середня температура січня становить --- - 3 -5 °С. На висоті понад 1500 м середньорічна температура знижується до 0 °С, а температура січня — до - 12 °С. При вторгненні антарктичних циклонів вона падає до - 30°С.

Період із стійким сніговим покривом триває в горах від грудня до кінця квітня, його середня товщина складає 30-50 см. Це сприятливий фактор для гірськолижного відпочинку, лижних прогулянок, занять сноубордом, фрістайлом тощо. Найсприятливішими умовами для зимового відпочинку відзначаються такі гірськолижні центри - Рахів, Ясіня, Воловець, Паляниця, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель, Мигове та ін.

Літо в Карпатах прохолодне й вологе, з частими дощами і вітрами. Влітку тут випадає до 70% річної норми опадів. Більш вологими є південно-західні схили гір. Середня температура липня — від +18° у передгір'ях до +7 °С на висоті понад 1500 м. Максимальна температура знижується відповідно від +37° до +30 °С.

Важливими кліматичними курортами цієї підобласті є Ворохта, Карпати, Косів, Татарів, Чинадійово, Шешори, Яремча, Ясіня. Проте кількість курортів в даній місцевості значно більша оскільки сприятливі кліматичні умови поєднуються з іншими природними курортними ресурсами, зокрема, бальнеологічними, що характерно для більшості курортів регіону (вони будуть розглянуті у підрозділі 3.5).

Таким чином слід відзначити, що кліматичні умови цієї зони більш сприятливі для організації зимових видів туризму і відпочинку, і мало придатні для літньої рекреації.

Закарпатська кліматична підобласть з півночі і заходу захищена горами і тому долини Закарпаття відрізняються теплим вологим кліматом із середніми температурами: січня - 3° -5 °С, липня +19 — 20 °С, що сприяє її використанню як для зимових так і для літніх видів туризму.

Рівнинна кліматична підобласть охоплює практично всю лісостепову і поліську природні зони держави. Більше третини території України (34%) припадає на лісостепову зону. Вона є найбільш сприятливою для життєдіяльності людини, проте через відчутну мінливість погоди, не може широко використовуватися з метою кліматолікування. Середня температура липня тут підвищується по мірі просування з північного заходу на південь від

+18 °C до +22 °C з абсолютним максимумом +39 °C. Середня температура січня становить — 5 - 8 °C з мінімумом близько - 36 °C на сході регіону. Сніговий покрив нестабільний, і його середня висота, як правило, не перевищує 20-30 см. Він зберігається протягом 110 днів на північному сході і 70 — на південному заході. Кількість опадів зменшується з заходу на схід від 750 до 450 мм, так само як і кількість днів з опадами — відповідно від 180 до 130 на рік. Кліматичні умови лісостепу є комфортними або субкомфортними для різнопланових рекреаційних занять як у літній, так і в зимовий період, хоча малоприсадибні для кліматолікування. Кліматичні курорти і курортні місцевості в даній зоні функціонують поблизу великих міст - Конча-Заспа, Пирогове в зоні Києва, Соснівка — Черкас, Брюховичі — Львова) та інші.

Тривалою історією і серйозними перспективами розвитку літньої рекреації відзначається рекреаційне господарство Полісся. Хоча аварія на ЧАЕС завдала йому значної шкоди (так, курортна місцевість Радча в Народицькому районі на Житомирщині припинила своє функціонування).

В цілому клімат Полісся помірний, вологий. Комфортна погода припадає здебільшого на літні місяці. Західна частина регіону характеризується підвищеною хмарністю і прохолодною погодою в літній період і м'якою зимою. Середня температура січня коливається в межах від - 4 °C на Волині до -8 °C на Сумщині. Саме тут відзначаються абсолютні мінімуми температури — близько - 36 °C. Найбільша висота снігового покриву спостерігається також на північному сході, де вона досягає 30-40 см. Сприятливий період для організації зимових видів туризму на Волині триває в середньому 50 днів.

Характерною особливістю клімату Полісся є затяжні перехідні сезони з погодними умовами несприятливими для рекреації і тривалого відпочинку на відкритому повітрі. Вторгнення вологого морського повітря з Атлантики супроводжується сильною хмарністю та опадами. Річна сума опадів становить 500-600 мм, із цієї кількості 70% припадає на теплу пору року. Протягом більше як третини року атмосферна вологість перевищує 80%.

Середня температура липня в поліському регіоні збільшується від +17 °C

на півночі до +19,5 °С на півдні, з максимумом близько +39 °С. Сприятливий період для організації всіх видів відпочинку за оцінками фахівців в теплу пору року триває 145-155 днів.

Кліматичні курорти і курортні місцевості Полісся зосередженні переважно навколо Києва: Ворзель, Пуща-Водиця, Буча, Клавдієве-Тарасове, Лютіж, Святошин. За своїм значенням виділяються також курорт Горинь у Рівненській області та курортні місцевості Дениші на Житомирщині і Грем'яч на Волині.

Континентальна кліматична область охоплює південну рівнину степову частину України, клімат - помірно континентальний. Максимальної континентальності та посушливості він досягає в степовій зоні. Для літа характерна стійка, переважно спекотна і суха погода. В липні середньомісячна температура становить +21° - +30 °С. Зима холодна, малосніжна, з дуже мінливою погодою. Середні температури тут коливаються від -7 °С на північному сході до -2 °С на південному заході. Степ — район із найменшою відносною вологістю повітря і кількістю опадів (250-300 мм). На півдні цієї кліматичної зони в середньому на рік буває 70 днів з опадами.

Найсприятливіші кліматичні умови для лікування та відпочинку склалися на вузькій (до 40 км) приморській смузі, де і знаходяться основні приморські кліматичні курорти степової зони України: Бердянськ, Приморськ, Євпаторія, затока Кароліна – Бугаз, Кирилівка, Коблеве, Кременна, Маріуполь, Мелекіне, Одеська група курортів, Очаків, Приморське, Саки, Сергіївна, Скадовськ, Святогірськ.

Одеська група курортів є ядром Одеського рекреаційного району, який охоплює територію трьох причорноморських областей. Це найбільше у степовій приморській частині країни скупчення лікувально-оздоровчих закладів. І хоча перший лікувальний заклад, побудований у 1833 році в цій зоні виник на основі бальнеологічних ресурсів Куяльницького лиману, сьогодні більшість курортів даної групи базується на використанні лікувальних властивостей морського клімату, 6 із 10 приморських курортів — Аркадія, Великий Фонтан, Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Чорноморка —

функціонують на базі кліматолікування. До Одеської групи курортів відносять також курорти Кароліно-Бугаз, Затоку та Сергіївку.

Клімат району є типовим для приморських територій степової зони: з теплою і м'якою, малосніжною зимою при пересічній температурі січня - 3 °С в районі Одеси (абсолютний мінімум - 30 °С), сухим, жарким літом із липневою температурою +22,5 °С (максимум +38 °С). Поєднання температурного режиму і вологості повітря (середня 75%) є комфортним для абсолютної більшості рекреантів. Кількість годин сонячного сяйва — близько 2200 з максимальною кількістю сонячних днів у серпні. Умови регіону дуже сприятливі для проведення таласотерапії: вода у прибережній смузі влітку прогрівається до + 24 - 26 °С. Найкращий період для купання — червень-серпень. Загальна довжина пляжів в Одесі ~ близько 20 км. Для узбережжя властива бризова циркуляція. Насиченість морського повітря солями хлору, броду та йоду забезпечує необхідні умови для проведення аеротерапії.

Роль Одеської групи курортів та більшості інших курортів зони зростає завдяки наявності лиманних та озерних лікувальних грязей, роки лиманів та джерел мінеральних вод.

Рекреаційні ресурси кліматичних курортів одеської групи ефективні при хронічних захворюваннях опорно-рухового апарату, нервової і серцево-судинної системи, органів дихання не туберкульозного характеру. В поєднанні з бальнеологічними ресурсами вони використовуються для лікування органів травлення, гінекологічних захворювань. Кліматичні ресурси цієї області придатні для розвитку лікувального, оздоровчого, культурно-пізнавального екологічного та інших видів туризму.

Кліматична область гірського Криму. Невисокі Кримські гори також характеризуються вертикальною зональністю. Так, якщо передгір'ям властивий посушливий степовий клімат, то гірський Крим є районом із високою мірою зволоженості (900-1100 мм опадів на рік). Сніговий покрив (висота в січні-лютому — 31-50 см) з'являється в листопаді і зберігається до середини квітня. Однак сніг заповнює лише улоговини, тоді як відкриті вітрам гірські вершини залишаються оголеними. Кількість днів із сніговим покривом тут досягає 110.

Температурний режим тут також досить різноманітний, при тому, що середньорічні температури не опускаються нижче +6 °С. Середня температура січня становить -4°-5 °С (мінімальна--26 °С), липня —1-15 °С (максимальна за рік — +26°—+28 °С). У Кримських горах часто виникають фєни, тобто, вітри, які дмуть з гір і викликають підвищення температури та зниження вологості повітря.

Гірський Крим відзначається кліматичними умовами, сприятливими для розвитку туризму активних видів туризму - пішохідного, спелеологічного, дельтапланеризм та пізнавального туризму. В межах гірсько-кримської кліматичної області розташований кліматичний курорт Старий Крим.

Кліматична область Південного берегу Криму — один із основних кліматичних рекреаційних районів України, роль якого визначається унікальністю його кліматичних умов. Географічне розташування цієї кліматичної області - Південне узбережжя Криму від мису Іллі (поблизу Феодосії) до мису Айя (поблизу Севастополя) і південні схили Кримських гір до висоти 600 м — це область субсередземноморського помірно континентального клімату, для якого характерна м'яка волога зима з відсутністю стійкого снігового покриву і спекотне, сухе безхмарне літо. Від холодних повітряних мас ПБК захищений горами, їх вплив пом'якшує також незамерзаюче море.

Поєднання температури (+20—+24° С), відносної вологості повітря (близько 60%) з помірною швидкістю вітру створює комфортні умови для літнього відпочинку на ПБК. Вже у квітні формується сприятливий стійкий погодний режим із переважанням сонячних, помірно вологих днів, який триває аж до початку листопада. Мінливість погодного режиму і метеорологічних елементів у літній період є найменшою протягом року. Це важливий фактор, що забезпечує успішне кліматолікування. Тривалість сонячного сьйва (2200-2350 год./рік), комфортні погодні умови, які створюють можливості для цілорічного функціонування санаторіїв, і насиченість повітря фітонцидами та морськими солями сприяли створенню на південному узбережжі Криму приморських кліматичних курортів та курортних місцевостей, які переважно

спеціалізуються на лікуванні легеневих (не туберкульозного характеру), серцево-судинних та нервових захворювань. Основними курортами і курортними місцевостями є: Алушка (з курортною місцевістю Шевченкове), Алушта (Малореченськ, Морське, Рибаче), Партеніт, Гаспра, Гурзуф (Артек), Коктебель, Кореїз, Місхор, Ласпі, Лівадія, Масандра, Ореанда, Семеїз (Понизівка, Кацівелі), Судак (Привітне, Новий Світ), Феодосія, Форос. Кастрополь (Мелас), Ялта (Курпати).

Очевидним лідером не лише в Криму, а й загалом в Україні за кількістю рекреаційно-курортних установ є Ялта, розташована на мальовничих силах амфітеатроподібної улоговини, на березі відкритої Ялтинської бухти. Велика Ялта — центр Ялтинського рекреаційного району, до якого входять такі курорти, як Алушта, Гурзуф, Алушка, Форос і навколишні курортні місцевості. Як приморський кліматичний курорт Ялта почала розвиватися з 60-х років XIX ст. Цьому сприяли її положення на березі теплого незамерзаючого моря, захищеність горами від північних вітрів, численні паркові насадження, що надають повітрю лікувальних властивостей, джерела мінеральних вод. Зима в Ялті м'яка, із значною кількістю хмарних днів, весна прохолодна. Вже у квітні формується стійкий погодний режим із переважанням сонячної, помірно вологої погоди, що уможливорює проведення активних видів кліматотерапії. Літо і осінь тут теплі і сухі. Сонячного сяйва в Ялті майже стільки ж, як у Ніцці, Каннах або Сан-Ремо, і набагато більше, ніж у Сочі або Кисловодську. Купальний сезон триває близько 130 днів — майже до кінця жовтня. Однак після повернення з відпустки в субсередземноморській кліматичній зоні ПБК в помірно континентальний клімат інших регіонів України в осінній період необхідно враховувати негатив акліматизації.

В межах Ялтинського рекреаційного району функціонує близько 200 рекреаційних закладів різного профілю. Однак розміщення всіх бажаючих залишається серйозною проблемою. Тому й сьогодні з 1,5 млн. рекреантів, які відпочивають тут щороку, приблизно 2/3 оселяється у приватному секторі.

Феодосійський рекреаційний район дещо відрізняється від Ялтинського

своїми метеоумовами, оскільки включає в себе як частину ПБК (Судакський рекреаційний підрайон), так і південно-східні степові райони Криму і південну частину Арабатської Стрілки з курортом Кам'янка. Місцеві погодні умови визначають тривалість купального сезону, який триває з кінця травня по вересень. Опадів тут випадає 350-400 мм на рік. Важливим фактором, що обумовлює функціонування курортного району, є широке використання мінеральних вод і лікувальних сульфідних мулових грязей озера Аджиголь.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте загальну характеристику кліматичних туристських ресурсів України та їх придатності для літніх і зимових видів відпочинку.
2. Перелічіть які кліматичні області та підобласті виділяються на території України.
3. Дайте характеристику основних кліматичних елементів Закарпатській підобласті Атлантико-континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму.
4. Дайте характеристику основних кліматичних елементів підобласті Українських Карпат Атлантико-континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму. Назвіть основні кліматичні курорти які тут розміщуються.
5. Дайте характеристику основних кліматичних елементів рівнинної підобласті Атлантико-континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму. Назвіть основні кліматичні курорти які тут розміщуються.
6. Дайте характеристику основних кліматичних елементів континентальної області України, та її можливе використання в цілях туризму. Назвіть основні кліматичні курорти які тут розміщуються.
7. Дайте характеристику основних кліматичних елементів області Гірського Криму та її можливе використання в цілях туризму.
8. Дайте характеристику основних кліматичних елементів області

південного берегу Криму та її можливе використання в цілях туризму. Назвіть основні кліматичні курорти які тут розміщуються.

3.2 Природні геоморфологічні туристські ресурси

Наука що вивчає особливості рельєфу має назву геоморфологія, відповідно і ресурси рельєфу визначаються як геоморфологічні. Найпоширеніше визначення рельєфу - сукупність нерівностей (форм) земної поверхні, що утворюються на межі літосфери з атмосферою та гідросферою. Важлива роль у вивченні туристських природних ресурсів відводиться рельєфу. Першочергове значення в умовах України набуває його дослідження з метою виявлення використання певних територій для проведення окремих видів туристських подорожей, зокрема розвитку активних видів туризму. В цілому для країни характерні переважно рівнинні території з невеликими висотами. На такі території припадає майже 90 % площі України, в тому числі на низовини - 70 %. Середні висоти рівнинної частини відносно невеликі і становлять близько 170 м. Лише окремі вершини Карпат сягають висоти 1700 - 2000, Криму - 1500 та більше метрів над рівнем моря. Відповідно до переважаючих форм рельєфу в Україні виділяються наступні території:

- Низовинні;
- Підвищені (височинні);
- Гірські.

Низовинні території

Крайню північно-західну територію республіки, переважно північ Правобережжя Дніпра, займає *Українське Полісся* - південна частина великої Поліської низовини (північним його складовим елементом виступає Білоруське Полісся). Ця територія на теперішній час здебільшого осушена. Українське Полісся як велика геоморфологічна область складається з таких трьох підобластей: Волинське, Рівненське і Київське Полісся. Заболоченість території, як і кількість опадів, відносна вологість повітря, зменшуються із

заходу на схід. Континентальність клімату, навпаки, із заходу на схід зростає. На півдні Українське Полісся межує з Волинською і Придніпровською височинами і досить чітко виділяється в рельєфі. Його межа простягається від Володимира-Волинського на заході, йде північніше Луцька і Рівного, а далі на сході, не так чітко виділяючись в рельєфі, умовно проходить через Коростень-Вишгород.

Українське Полісся характеризується невеликими (150 - 200 м) висотами. Найбільші з них пов'язані з Овруцьким кряжем (316 м), відносні висоти якого невеликі – 50 - 60 м. Загальний нахил поверхні Українського Полісся - із заходу на схід: вздовж Дніпра і Прип'яті абсолютні висоти не перевищують 150 м (у Волинській області вони переходять відмітку 200 м). Рельєф здебільшого рівнинний, часто порушується горбоподібним підвищеннями, валами і горбами.

У межах Українського Полісся виділяється широка (смугою 30 - 40 км) долина Прип'яті - найбільшої правої притоки Дніпра. Велику площу в цій долині займає заплава, ширина якої коливається в межах 2 - 20 км. Рельєф заплави характеризується наявністю багатьох стариць, приток невеликих озер, еолових (моренних) горбів і пасм. До складу останніх входять піски, галька, валуни. В межах відомої Волинської моренної гряди зустрічаються досить протяжні ози (довжиною в 2-13 км і відносною висотою 10 - 25 м). Місцями, особливо там, де кристалічні породи виходять на поверхню, зосереджені друмлини.

На Волинському Поліссі, розповсюджені карстові форми. Загальновизнаними є великі озерні улоговини карстового походження. На Волинському Поліссі налічується кілька десятків карстових озер. Ці озера переважно зосереджені в північно-західній частині Волинської обл. Найбільшими є тут озеро Світязь, одне з озер широко відомого Шацького поозер'я - важливого і перспективного оздоровчого туристського регіону держави.

У північно-східній частині України розташована *Придніпровська низовина*, яка фактично є північно-східним продовженням Українського Полісся. Межа

цієї низовини на рівні геоморфологічної області проходить на заході і південному заході - по Дніпру, на північному сході - по схилах Середньоруської височини, на півдні - йде на широті Дніпропетровська в південно-східному напрямі, далі повертає на північ і доходить до кордону з Середньоруською височиною (на південному сході від Харкова). Північно-східна межа Придніпровської низовини співпадає з державним кордоном України. У цілому Придніпровська геоморфологічна область - займає основну частину північної та центральної частини Лівобережжя Дніпра. Висоти цієї низовини дещо більші, ніж на Поліссі. На схилах долин, особливо на крутих схилах правого берега Дніпра, добре розвинута яружно-балкова мережа. Ерозійне розчленування надає рівнинній поверхні хвилястий характер.

Крайня південна територія України зайнята *Причорноморською низовиною*, яка на півдні закінчується невисокими крутими уступами у бік Чорного та Азовського морів. Далі ця низовина переходить на північ Кримського півострова: на заході вона межує з Тарханкутською, на сході - з Керченською височинами. На півдні Кримська низовина безпосередньо підходить до куестового низькогір'я. Західна межа всієї низовини проходить по долині р. Прут, східна по Причорноморській низовині переходить в Приазовську і зосереджена між Приазовською височиною на північному заході та Азовським морем на південному сході.

Підвищені території

У державі є великі площі підвищених територій. Серед них розташована в західній частині України *Волино-Подільська височина*. На заході вона розділяється так званим Малим Поліссям (рівнинною територією з Грядовим Побужжям) на дві частини: на більшу Подільську (на півдні) і меншу Волинську (на півночі) височини.

Подільська височина є найвищою південно-західною частиною Руської рівнини, яка на півдні межує з долиною Дніпра і Південного Бугу, на південному сході - з Молдавською височиною. На сході Поділля поступово

переходить у Придніпровську височину: на північному заході воно круто обривається до Малого Полісся (Грядового Побужжя). Середні висоти Поділля здебільшого перевищують 300 м, досить часто сягають 400 і більше метрів. У північній частині Західного Поділля виділяється відносно великими висотами Гологоро-Кременецький кряж, форми рельєфу якого часто нагадують сильно розчленоване низькогір'я: тут є відносно високі (150—180 м) підвищення у вигляді окремих масивів з крутими схилами, густою яружно-балковою сіткою, частими проявами карстової діяльності.

У західній і центральній частинах Поділля вузькою смугою простягаються *Товтри* - горбисте підвищення, яке співпадає з виходом на поверхню досить твердих вапнякових порід. Товтри витягнуті з північного заходу (від селища Підкамінь Бродівського району на Львівщині), продовжуються поблизу Зборова, Тернополя, Гримайлова і завершуються в районі Кам'янця-Подільського (на Хмельниччині). Мальовнича центральна частина Товтр одержала назву «Медобори». В їх межах зустрічається багато ендемічних і реліктових видів рослин, розвідано значні ресурси унікальних мінеральних вод, створено державний заповідник «Медобори» та Національний природний парк «Подільські Товтри».

Крайню західну частину Поділля утворює *Опілля*, сильно пересічена територія місцями з вузькими річковими долинами, крутими схилами, мальовничими краєвидами. Саме в межах Опілля на південний схід від Львова знаходиться одна з найвищих точок Подільської височини (473 м) - *гора Камула*. Опілля представляє собою цілий ряд підвищених з крутими схилами регіонів, які тягнуться вздовж лівих приток Дністра. Характерною рисою Опілля є наявність на міжріччях плоских платоподібних височин, здебільшого вкритих лісом.

На заході Поділля (Опілля) поступово зливається з Передкарпатською височиною. Найбільшу висоту (515 м) на обширній території між Карпатами та Уралом має *гора Берда*, розташована в межах Хотинської височини (Чернівецька обл.).

На Подільській височині поширеними є карстові форми. Це переважно

тріщини, колодязі, лійкоподібні заглиблення тощо. Вони зустрічаються в багатьох місцевостях Опілля, Товтр, басейнах рік Стрипи, Серету і Збруча та їх приток. В останніх широко відомі численні гіпсові печери великої протяжності (по кілька десятків кілометрів і більше).

Від Подільської височини відходить (в межах Львова) підвищення *Розточчя*, яке продовжується в Польщі. Це вузька витягнута в північно-західному напрямку і сильно розчленована з льодовиковими формами рельєфу височина. Із північно-східних її схилів відходять на схід (у районі Львова і прилеглих територій) 6 відносно невисоких паралельних пасм, від яких прилеглі райони одержали назву *Грядове Побужжя*.

Через центральну частину України вздовж Дніпра на північному сході (до зміни напрямку його течії в районі Дніпровських порогів) і далі на південний схід до Приазовської низовини і по р. Південний Буг (приблизно широта Запоріжжя і далі на схід і південний схід) простягається обширна *Придніпровсько-Азовська височина*. Поверхня горбиста з відносно рівнинними долинами рік. Розвинута яружно-балкова сітка. Особливо інтенсивного розвитку набула яружно-балкова сітка на правому березі. Найвища точка Приазовської височини гора *Могила Бельмак* (324 м).

У північно-східній частині України заходять південно-західні відроги *Середньоруської височини*. В межах держави вона займає відносно вузьку смугу (40 - 50 км) і простягається вздовж південно-східного кордону України з Росією на території Сумської, Харківської і північної частини Луганської областей. Територія Середньоруської височини плавно переходить у *Придніпровську низовину*. Рельєф Середньоруської височини горбистий, міжріччя представлені численними рівнинами. Значного розвитку набули тут яруги, які приурочені до крутих схилів долин. Деякі з них сягають кількох кілометрів.

На південному сході України розміщена *Донецька височина*, яка виступає як окрема геоморфологічна область. Її протяжність із заходу - північного заходу на схід - південний схід становить близько 350 км, при найбільшій

ширині до 150 км. Донецька височина межує на північному заході з Придніпровською низовиною, на південному заході з Приазовською височиною, на півдні - з Приазовською низовиною, з півночі та північного сходу - з Середньоруською височиною. В межах височини виділяються як геоморфологічні підобласті в південно-східній частині *Донецький кряж* і на північному заході - *Бахмут-Торецька височина*.

У Донецькому кряжі рельєф пересічений, розвинута яружно-балкова мережа, зустрічаються еродовані землі (типу «бедленд»). Максимальні висоти названого кряжу - гора *Могила Мечетна* (367 м), Курган Мечетний (358 м) та ін. Місцями рельєф має вигляд мілкогір'я. Висока центральна частина кряжа поступово знижується на периферії на 100 -120 м.

Гірські території

Горами зайнято 6,8 % території України — Українськими Карпатами (33,2 тис. км, включаючи низовинну зону Карпат — 3,3 тис. км² на заході) та Кримськими (7,9 тис. км²) на півдні. Гірські масиви Карпатської та Кримської геоморфологічних областей відіграють важливу роль у туристському потенціалі держави.

Українські Карпати є складовою частиною обширного гірського масиву Карпат, який розміщений в ряді сусідніх з Україною держав - Румунії, Польщі, Словаччині і займає центральну його частину. Карпати простягаються в державі з північного заходу на південний схід відносно вузькою (100 -120 км) смугою на відстані близько 290 км. Карпатська геоморфологічна область складається в свою чергу з трьох підобластей: власне гірського масиву Карпат, Передкарпатської височини і Закарпатської низовини.

Західні, південно-західні та північно-західні межі Українських Карпат збігаються з державним кордоном республіки з Румунією, Угорщиною, Словаччиною і Польщею. Північно-східна їх границя проходить приблизно по лінії Судової Виші - Івано-Франківська - Чернівців. *Передкарпатська рівнина* розташована на північний схід від Українських Карпат. Ця протяжна рівнина

абсолютною висотою 340 - 360 м простягається паралельно до гір і є перехідною зоною між південно-західним краєм Руської височини і Карпатами. Ця рівнина сильно розчленована лівими притоками Дністра, а також верхів'ями Пруту і Серету.

Гірський масив Українських Карпат неоднорідний в орографічному відношенні. Його формує ряд обширних смуг, які простягаються паралельно. Північно-східну (зовнішню) смугу утворюють *Бескиди, Горгани та Покутсько-Буковинські Карпати*, які виділяються згладженими куполоподібними формами рельєфу. *Горгани* - крутими схилами, кам'яними осипами. До числа відносно високих вершин цього регіону відносяться *Сивуля* (1838 м), *Грофа* (1748 м), *Попадя* (1742 м), *Стой* (1677 м), *Менчул* (1501 м), *Магура* (1368 м) та ін.

Далі на південний захід паралельно Північно-Східній підобласті простягаються відносно невисокі (800—1200 м) *Вододільно-Верховинські Карпати* (їх ширина на північному заході до 30 км, на південному сході - до 10 км). Через понижені частини цієї протяжної гірської смуги проходять відомі Карпатські перевали, через які прокладені автомобільні та залізничні шляхи, траси газо- і нафтопроводів, високовольтні лінії електропередач. Це - *Середній Верецький* (839 м), *Ужоцький* (889 м), *Яблунецький* (931 м), *Воловецький* (1014 м) перевали. У межах цієї смуги проходить Головний Карпатський вододіл.

Ще далі на південний захід простягається найвища підобласть Українських Карпат - *Полонинсько-Чорногорські гори*. Центральним в них є Полонинський хребет. Найвищим масивом даної підобласті виступає *Чорногора* (між річками Прутом і Чорним Черемошем, Білою і Чорною Тисою). Над полонинами здіймаються окремі конусоподібні вершини, найвищими серед них є *Говерла* (2061 м), *Бребенескул* (2035 м), *Пін-Іван* (2026 м), *Петрос* (2022 м), *Гутин Томнатик* (2017 м), *Ребра* (2007 м) та ін. На півдні Українських Карпат зосереджені *Рахівський масив* і *Чивчинські гори*, які характеризуються глибокими долинами з крутими схилами, гострими вершинами.

В Українських Карпатах отримали значного розвитку і продовжують вдосконалюватися центри зимового відпочинку, зокрема гірськолижного

туризму - *Рахів, Ясіня, Воловець, Паляниця, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель, Мигове, Яремча, Косів* та ін.

Закарпатська рівнина (105—120 м) є північно-східною частиною обширної Придунайської низовини. В її межах знаходиться невисокий, зі скелястими і гострими вершинами *Вулканічний хребет, Солотвинська та Мукачівсько-Чопівська западини*.

Майже 150-кілометровою дугою з північного сходу (поблизу Феодосії) на південний захід (біля Балаклави) простягаються *Кримські гори*. Вони складаються з трьох паралельних гірських гряд - куест, які характеризуються крутими обривистими південно-східними і пологими протяжними північно-західними схилами. Висота і розміри куест збільшуються з південного сходу на північний захід: найбільшою є Головна (1200 - 1500 м), далі йдуть Внутрішня (близько 500 м) і Зовнішня (250 - 320 м) гряди. Середня висота Кримських гір, включаючи Південний берег Криму, становить 440 м. Найбільші висоти є на Головній гряді. Серед них найвищі: *Роман-Кош* (1545 м, Бабуган-яйла), *Демір – Капу* (1540 м, Нікітська яйла), *Зейтін – Кош* (1534 м, Бабуган-яйла), *Кемаль-Егерек* (1529 м, Нікітська яйла), *Еклізі Бурун* (1527 м, Чатирдаг), *Ангара – Бурун* (1453 м, Чатирдаг), *Велика Чучель* (1337 м, Синабдаг), *Авінда* (1472 м, Нікітська яйла), *Рока* (1346 м, Ай-Петринська яйла), *Беденекир* (1320 м, Ай-Петринська яйла), *Тай – Коба* (1254 м, Карабі-яйла), *Демерджі* (1239 м, Демерджі-яйла), *Ай-Петрі* (1234 м, Ай-Петринська яйла). Найвищою точкою Внутрішньої гряди є гора *Кубалач* поблизу Білогорська (738 м).

Кримські гори відіграють важливі кліматоутворюючі функції - вони захищають від впливу північних холодних повітряних мас вузьку приморську смугу - Південний берег Криму - винятково важливу приморську оздоровницю України зі сприятливим для відпочинку та лікування м'яким субтропічним (середземноморським) кліматом. Особливості рельєфу Кримських гір здебільшого сприятливі для розвитку активних видів туризму - гірський пішохідний, альпінізм, скелелазіння, спелеологічний.

Спелеологічні геоморфологічні туристські ресурси

Досить популярним у сучасному світі є спелеотуризм, умови для розвитку якого є і в Україні. Зокрема, на території Тернопільської області знаходиться вхід у найдовшу гіпсову печеру-лабіринт світу — Оптимістичну — довжиною 182 км. Всього в Україні виділяють 14 карстових областей загальною площею близько 206,5 км².

Наявність печер і шахт характеризує не всі карстові області України (проявом карстування є також поверхневі форми рельєфу — вирви, лінійки, понори, кари, озера). Найповніше карстові форми рельєфу представлені в Гірсько-Кримській, Подільсько-Буковинській та Передгірно-Кримській карстових областях.

Гірсько-Кримська карстова область. На цю карстову область припадає 85% карстових порожнин, відомих сьогодні в Україні. Вони здебільшого недовгі (загальна їх довжина — 34,4 км; найдовша печера — *Червона* (13,7 км) у Сімферопольському р-ні), однак належать до числа найбільш глибоких (найглибша в Україні печера — *Солдатська*, довжина 2,1 км, глибина - 517 м; на другому місці — *Каскадна*, довжина – 980 м, глибина - 400 м; на третьому — *Нахімовська*, довжина 560 м, глибина - 374 м). Іншими цікавими спелеологічними об'єктами Гірсько-Кримської області є печери: *Узунджа* (1,5 км), *Еміне-Баір-Хосар* (довжина - 1,46, глибина – 125 м), *Чорна* (довжина - 1,16 км), *Провалля* (довжина - 1,15, глибина – 104 м), *Еміне-Баір-Коба* (довжина - 0,95 км; глибина – 150 м, Чатирдаг), *Джур-Джур* (0,770; поблизу Алушти), *Альошина вода* (0,620; Довгоруківська яйла), *Аянська* (0,560; Чатирдаг), *Монастир-Чокрак* (довжина - 0,510; глибина – 110 м, Карабі-Яйла), *Аверкієва* (довжина – 0,46 км, глибина 145 м), *Єні-Сала-3* (0,435; Довгоруківська яйла), *Висяча* (0,425; Ай-Петрі), *Бездонна* (довжина – 0,410 км, глибина – 140 м), *Гримуча* (довжина – 0,380 км, глибина 100 м) *Егіз-Тинах* (0,345; Карабі-Яйла), *Печера Миру* (0,340; Карабі-Яйла), *Медова* (0,250; Ай-Петрі), *Мангунська* (0,230; Мангуп), *Насонова* (0,229; Ай-Петрі), *Ман* (0,205; Демерджі-Яйла), *Кристална* (0,200; Ай-Петрі), *Бінбаши-Коба* (0,150; Чатирдаг),

Басмен-5 (0,070; Ялтинська яйла), *Аджі-Коба* (0,078; Карабі-Яйла), *Данильча* із залишками невеликого храму біля входу (0,014; с. Соколине).

В карстовому гроті Кіік-Коба на Довгоруківській яйлі (за 25 км на схід від Сімферополя) було виявлено хронологічно перші на території України і Східної Європи рештки неандертальця.

Найдовші в Україні печери зосереджені в *Подільсько-Буковинській карстовій області* (Відомо понад 130 печер в Хмельницька, Тернопільська – 70 печер, Чернівецьк -35 печер, Львівська. Івано-Франківська обл.). Сумарна протяжність 11 найбільших гіпсових печер становить – 412 км, п'ять з них є найдовшими в світі. Так, поблизу с. Коралівка (Тернопільська обл.) відкрито вхід у печеру *Оптимістична* (довжина 165 км). На Тернопільщині знаходяться також печери *Озерна* (107,0 км; с. Коралівка, с. Сапогів), *Кришталева* (22,0; с. Кривче), *Млинка* (21,0; с. Залісся), *Вертеба* (7,820; смт. Більче-Золоте), *Угринь* (2,12), *Тимкова Скеля* (1,78), *Ювілейна* (1,50). Серед печер Чернівецької області — *Золушка* (Попелюшка) (80,0; с. Подвірне), *Буковинка* (2,30; Новоселицький р-н), *Баламутівська* (с. Баламутівка), *Піонерка* (с. Юрківці); на Хмельниччині — *Атлантида* (2,50; с. Завалля) та ін.

В Чернівецькій області розташовані 3 карстово-спелеологічні заказники: Молочнобратацький карстовий масив, Чернопотоцький та Юрківський карст.

Третьою в Україні за кількістю карстових порожнин є *Передгірно-Кримська область*. Тут відомо 18 печер, шахт і гротів, які досить активно використовуються в туристичних цілях. Серед печер цієї карстової області - *Зміїна* (310 м), *Міжгір'я* (210 м). Тут знаходяться також відомі печерні міста — *Ескі-Кермен* (V-VI ст.), *Мангун-Кале* (VI-XIV ст.), *Чуфут-Кале* (X-XVIII ст.) - і Успенський монастир (VIII-XIX; відновлено наприкінці XX ст.).

Більшість карпатських печер та гротів Мармароського масиву, Рахівських і Чивчинських гір є короткими (загальна довжина 15 відомих печер становить 670 м), але вони овіяні легендами і цікавими переказами. Найдовші з печер — *Дружба*, *Білих Стін*, *Молочний Камінь*, розташовані в долинах Малої та Великої Угольки.

У цілому рельєф України створює сприятливі можливості для розвитку активних видів туризму - гірського, пішохідного, спелеологічного, велосипедного, лижного, гірськолижного та інших видів туризму.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте загальну характеристику рельєфу території України, яким чином його особливості впливають на розвиток туризму.
2. Назвіть основні низовинні території України, та опишіть їх використання з метою розвитку туризму.
3. Назвіть основні підвищені ділянки території України та опишіть їх використання з метою розвитку туризму.
4. Дайте оцінку можливостей використання Українських Карпат для різноманітних видів туризму. Назвіть основні зимові центри гірськолижного відпочинку.
5. Дайте оцінку можливостей використання Кримських гір для різноманітних видів туризму.
6. В яких карстових областях зосереджені основні спелеологічні туристські ресурси держави. Наведіть географічні назви печер для кожної області.

3.3 Природні гідрологічні туристські ресурси

В умовах зростаючого дефіциту води водні ресурси на сучасному етапі є одним з найважливіших факторів розвитку туризму, а чисті прісні води - цінним та усе більш обмеженим мінеральним ресурсом. Абсолютна більшість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз та інших рекреаційно-оздоровчих закладів знаходиться на берегах водойм або в безпосередній близькості до водних об'єктів, наявність яких значно підвищує рекреаційний потенціал місцевості.

До гідрологічних туристських ресурсів відносяться моря, озера, річки, водосховища, ставки, придатні для водних видів відпочинку, туризму і спорту. Україна може задовольнити відповідні рекреаційні потреби практично на всій своїй території, оскільки в державі нараховується:

- близько 71 тис. річок (переважно невеликих оскільки лише 125 з них мають довжину понад 100 км);

- близько 20 тис. озер (з них 43 мають площу понад 10 км²);
- 1160 водосховищ загальною площею понад 9 тис. км²);
- 10 хоча й невисоких мальовничих водоспадів.

- значна кількість гідрологічних об'єктів є частиною природно-заповідного фонду – на них створені гідрологічні заказники (639, у тому числі 38 державного значення, найбільша кількість зосереджена в Чернігівській, Волинській, Полтавській та Хмельницькій областях), пам'ятники природи (435, з них 27 державного значення найбільшою кількістю відзначаються – Вінницька, Тернопільська, Чернівецька).

Найпотужніші рекреаційні комплекси України сформувались на узбережжі теплих Чорного та Азовського морів. За даними Ю.Д. Шуйського, довжина берегової лінії нашої країни становить 3744,6 км (Чорне море — 1829,1 км, Керченська протока — 64,0 км, Азовське море — 799,8 км, затока Сиваш — 1051,7 км).

Чорне море - (близько 420,3 тис. кмІ) з'єднується через протоки Босфор і Дарданелли із Середземним морем. Найбільш мілководною та заселеною є північна частина Чорного моря, яка внаслідок невеликих глибин (80 - 120 м) та отримання у літній період теплих прісних річкових вод краще прогрівається. Температура морської води на поверхні коливається влітку від 25 - 27 до 20 - 24° С, взимку - від + 8 до -0,5° С, температура на глибині майже незмінна (9° С). Під впливом сильних вітрів у Чорному морі бувають великі хвилі (висотою 3 - 5 м, довжиною 10 - 15 м); під час ураганних вітрів висота хвиль досягає 15 м, довжина - 30 м. Чорне море - величезна і глибока, заповнена водою «чаша» (глибини досягають 2211 м), вміст якої становить 0,547 млн. кмІ (щоб заповнити цю «чашу» Дунаю треба було б понад 2 тис. років). Приблизно 7 - 9 тис. років тому в результаті останнього прориву через Босфор і Дарданелли встановився сучасний зв'язок Чорного моря із Середземним.

Максимальна протяжність Чорного моря зі сходу на захід становить 1160 км, з півночі на південь понад 600 км. Довжина його берегів близько 3,4 тис. км., в тому числі в межах України - 1829,1 км.

Море характеризується відносно невеликою порізаністю берегів. На його берегах є багато лиманів, у тому числі такі великі, як Дністровський (довжина 40 км, ширина 5 - 10 км), Дніпровський (відповідно 60 і 5 - 20 км) і Південного Бугу (45 км – 2 - 5 км). Між Дунаєм і Дніпром розміщено цілий ряд лиманів - *Хаджибейський, Куяльницький, Тилигульський*.

Крим - найбільший в чорноморському басейні півострів, який з півночі далеко заходить у море.

Прозорість води поблизу берега дорівнює 5 - 15 м, у відкритих районах – 24 - 28 м (у середньому 15 - 20 м). Тваринний світ Чорного моря відносно небагатий і пов'язаний з водами, ненасиченими сірководнем. Він налічує близько 2 тис. видів, що майже в п'ять разів менше, ніж у Середземному морі. Тут є 665 видів рослин, живе 260 видів водоростей, 180 видів риб, значна частина яких (камса, бички, камбала, ставрида, кефаль, оселедець, скумбрія та ін.) має промислове значення. Достатньо висока прозорість води, (виключаючи райони, прилеглі до промислових центрів і портів) в поєднанні з багатою підводною флорою і фауною є сприятливим фактором для підводного полювання і дайвінгу.

Води Чорного моря насичені сірководнем, яким охоплено 87 % усіх вод. Безсірководневий шар води розміщений у верхній частині, і його товщина коливається в межах 100 - 200 м, причому ця товщина більша в мілководних районах північної частини басейну (100 - 155 м). Солоність чорноморської води неоднакова: вона змінюється залежно від глибини, а також у регіональному відношенні. На значній відстані від берегів солоність води досягає 18 - 18,5 ‰, біля гирла рік - 1 - 10 ‰ (середня солоність води становить 14 ‰). Солоність чорноморської води значно нижча, ніж, наприклад, Середземного моря (37 - 38 ‰).

Чорне море характеризується непостійним льодовим покривом. У морозні зими льодом вкривається північно-західна частина моря (приблизно по лінії м. Варна, Болгарія) - центральний Крим.

За даними В. Шмагіної та С. Харічкова, протяжність чорноморських бе-

регів з пляжами різної ширини і складу ґрунтів становить 1255 км, з них 544 км — цілком придатні для рекреації. Найкращі піщані (кварцеві та кварцево-карбонатні) пляжі знаходяться в Північно-Західній, Дніпровсько-Каркінітській і Західно-Кримській, а гравійні — в Південно-Кримській берегових областях. У той самий час Дунайська берегова лінія та узбережжя деяких лиманів через значну заболоченість і замуленість не задіяні в рекреаційному господарстві. В цілому з рекреаційною метою використовується дуже незначна кількість чорноморських пляжів.

Лікувальне значення мають грязі чорноморських лиманів: *Куяльницького, Хаджибейського, Тилигульського*.

Азовське море (39,1 тис. км²) - найбільш мілководний морський басейн Чорного моря, яке з'єднаний з ним вузькою (4 - 13 км) Керченською протокою. Середня глибина моря – 7 - 10 м, максимальна --13,5. Найбільша його протяжність з північного сходу на південний захід становить близько 360 км. Берегова лінія порізана плавними затоками.

Азовське море має ряд заток. Найкрупнішими серед них є Таганрозька і Темрюкська. Унікальною є мілководна (глибиною близько 1 м) Сиваська затока, розташована в західній частині моря. Вона відокремлена від Азовського моря протяжною (112 км) вузькою (270 м) Арабатською Стрілкою. В результаті фактичної ізолюваності від моря (невелике з'єднання затоки з морем є на півночі Арабатської Стрілки) в Сиваській затоці утворилися гідрологічні умови, які суттєво відрізняються від гідрологічних умов основної частини басейну. Наприклад, середня солоність води центральної частини Азовського моря становить 11 - 13 ‰, прибережної – 2 - 10 ‰ тобто вона значно нижча, ніж солоність чорноморської води. Середня солоність затоки коливається від 100 – до 120 ‰, або майже в 10 разів вища, ніж середня солоність Азовського моря. Сиваш - багатий самоосадними кухонними і магнієвими солями, іншими мінеральними ресурсами. Ропи затоки Сиваш має важливе бальнеологічне значення.

Південні береги Азовського моря уривисті, горбкуваті, західні та північні —

переважно низькі, піщані. Особливу рекреаційну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами: Арабатська Стрілка (довжина берегової лінії — 261,8 км), Федотова з Бирючим Островом (166,2), Обиточна (66,5), Бердянська (43,2), Білосарайська (26,0), Крива (21,3). Площа пляжів Азовського рекреаційного району оцінюється в 900 тис. м².

Дно моря переважно рівне, з поступовим збільшенням глибини, у прибережній частині вкрите піском. Окремі його ділянки (переважно в затоці Сиваш) замулені. Прозорість води в Азовському морі невисока внаслідок значної кількості планктону і наявності завислих частинок, а також хвилеутворення (висота хвиль у холодний період року досягає 2 м і більше).

Оскільки Азовське море неглибоке і знаходиться на південь від степової материкової частини України, його води добре прогріваються і досягають улітку 27 - 32° С. Взимку Азовське море близько берегів замерзає майже на 3 місяці; в центральній його частині воно вкривається пливучим льодом. У зимовий час судноплавство на Азовському морі припиняється (у зв'язку з мілководністю моря було прорито канали до впадіння Дону і до порту м. Маріуполь).

Велике багатство Азовського моря - його морепродукти. Тут є багатий планктон, який забезпечує високу рибопродуктивність цього басейну (вона була з розрахунку на порівняльну одиницю акваторії майже втричі вищою, ніж відомого в світі рибним багатством Каспійського моря). В структурі вилову риб перше місце займають тюлька, хамса, судак, лящ, осетрові (осетр, севрюга, білуга), оселедці, бички, тарань, камбала, кефаль. Азовське море є головним нерестилищем риб Чорного моря, які через Керченську затоку заходять відкладати ікру. В останні десятиліття у зв'язку зі зростанням негативного впливу людини, умови для життя морських тварин в Азовському морі значно погіршилися, що різко негативно вплинуло на його рибопродуктивність.

Враховуючи високі показники температури води (+22—24 °С) та вологість (55-77%) повітря у прибережній смузі, значні пляжні ресурси берегова зона Азовського моря в літній період може бути оцінена як найсприятливіша для різноманітних рекреаційних занять, особливо для розвитку дитячого відпочинку та оздоровлення.

Тривалість купального сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує

4 місяці — з кінця травня до початку жовтня. Загальна одноразова місткість усіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. чоловік.

Надзвичайно широкий спектр рекреаційного використання річок. При тому, що переважна їх більшість не має безпосередньо рекреаційного значення, річки є невід'ємною складовою краєвиду і при наявності інших сприятливих умов (чиста вода, атрактивність ландшафту) відіграють роль фактора, що приваблює рекреантів. За даними В. Вишневського, в Україні налічується від 63 до 71 тис. річок загальною довжиною близько 204 тис. км, з них 3,3 тис. мають довжину понад 10 км. Середня густота річкової мережі становить 0,34 км/км², досягаючи свого максимуму в Карпатах — 2,0 км/км² (в АР Крим — 0,22 км/км²). Більшість рік України входить до басейнів Чорного та Азовського морів; лише невелика північно-західна і крайня західна частина України належить до Балтійського басейну.

Найбільші річки України: Дніпро, Південний Буг, Псел, Дністер, Сіверський Донець, Горинь, Десна, Інгулець, Ворскла, Случ.

Однією з найбільших водних артерій, що тече по території України (а своєю верхньою частиною - по території Росії та Білорусії), є *Дніпро* з такими великими притоками, як *Прип'ять*, *Десна*, *Сула*, *Псел*, *Ворскла*, *Самара* та ін. Басейн Дніпра займає 65 % площі республіки. Його водні ресурси становлять (у маловодний рік) близько 35 км³. Середній річний стік Дніпра становить 53,5 км³. Далі за розміром площі басейнів йдуть *Дністер* (близько 12 % території республіки; річний стік 8,7 км³). *Сіверський Донець* (відповідно 4 % і 5 км³), *Південний Буг* (понад 3 % і 3,4 км³). Довжина рік відповідно становить 1362, 1053 та 806 км. Найбільша сумарна протяжність рік, які течуть по території України, є Дунай (2850 км), Дніпро (2201 км), Дністер (1362), Десна (1130), Сіверський Донець (1053), Прут (967), Тиса (966), Західний Буг (831), Південний Буг (806), Прип'ять (761), Сейм (748), Псел (717). Що стосується протяжності рік, що протікають по території лише самої України, то їх послідовність буде іншою: перше місце займає тут Дніпро (981 км). Далі йдуть Південний Буг (806), Сейм (748), Псел (717), Дністер (705), Сіверський Донець (672), Горинь (659), Десна (591), Тиса (233), Дунай (174 км).

Найбільше абсолютне рекреаційне навантаження припадає на Дніпро та

його притоки: Прип'ять, Тетерів, Рось, Тясмин, Інгулець, Десну, Сулу, Псел, Ворсклу, Самару та ін. Ця найдовша водна артерія України проходить через два міста з населенням понад мільйон чоловік, а також через важливі економічні та культурно-історичні центри країни (Київ, Канів, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Нову Каховку, Херсон та ін.), які є також значними генераторами рекреаційних потреб. На притоках Дніпра стоять такі досить великі міста, як Ковель, Луцьк, Рівне, Житомир, Біла Церква, Кривий Ріг, Чернігів, Суми, Полтава, Миргород, Павлоград та ін. Це зумовило розміщення великої кількості санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку, дитячих таборів саме в басейні Дніпра і перетворення його у вісь національної програми «Намисто Славутича».

Південний Буг протікає через відносно чисті в екологічному відношенні регіони серед мальовничих пейзажів (особливо в межах Поділля) і вважається спеціалістами найперспективнішим районом для інтенсивного рекреаційного використання. В басейні Південного Бугу знаходяться такі міста, як Хмельницький, Вінниця, Умань, Кіровоград, Первомайськ, Миколаїв та ін.

Важливе рекреаційне значення мають гірські річки Карпат, у т.ч. притоки *Дністра, Пруту і Тиси*. Крім купання та рибалки, ріки *Черемош, Прут, Ріка, Тересва, Теремля, Уж, Стрий* та ін. придатні для сплавляння на байдарках і каное. Вода малих карпатських річок є питною без будь-якого додаткового очищення. На території Подільської височини Дністер та його притоки утворюють мальовничі каньйони. В басейні цих річок знаходяться Дрогобич, Трускавець, Івано-Франківськ, Галич, Коломия, Тернопіль, Заліщики, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Хотин, Білгород-Дністровський, Затока, багато міст і курортів Закарпаття.

Річки Криму (*Салгир, Альма, Кача, Чорна* та ін.) утворюють велику кількість водоспадів, каньйонів і тому, виступають цікавими екскурсійними об'єктами. Вони відіграють важливу роль у місцевій рекреації як місця відпочинку для жителів Сімферополя, Білогірська, Нижньогірського.

Сіверський Донець із його основними притоками (*Лопань, Лугань, Оскіл, Айдар, Деркул*) є головною водною артерією найбільш індустріалізованого

району України. Цим обумовлюється, з одного боку, високий рівень його забрудненості відходами металургійної, хімічної і нафтохімічної промисловості (особливо на території Луганщини), а з іншого — високий рекреаційний попит на відпочинок біля води. В басейні Сіверського Донця розташована величезна кількість закладів відпочинку.

Особливе місце у водних ресурсах України належить *Дунаю*, який протікає у республіці на невеликій відстані. Це велика та багатоводна артерія. Басейн Дунаю знаходиться на території багатьох країн Європи: на його берегах та на берегах допливів розташовані великі міста, що, природно, впливає на якість водних ресурсів. Дуже забрудненим є Кілійське гирло Дунаю (в межах України його довжина становить лише 174 км), однак воно цілком придатне для організації круїзів (Ізмаїл, Кілія, Вилкове) та екологічного туризму (Дунайський біосферний заповідник).

Зарегульованість стоку створює можливості більш повного рекреаційного використання річок, особливо завдяки водосховищам. Всього в Україні 1160 водосховищ загальною площею понад 9 тис. км². Найбільші водосховища споруджено на Дніпрі, Дністрі та Сіверському Донці. На Дніпрі це Київське (площа водного дзеркала 922 км²), Канівське (582 км²), Кременчуцьке (2252 км²), Дніпродзержинське (567 км²), Дніпровське (Запоріжжя) (410 км²) та Каховське (2155 км²) водосховища. Функціонують також великі Дністровське (142 км²) на Дністрі; Печенізьке на Сіверському Дінці (86,2 км²), Червонооскільне на Осколі (123), Ладиженське на Південному Бузі (20,8), Старобешівське на Кальміусі (8,3).

Найповніше рекреаційні потреби задовольняються в зонах відпочинку на Дніпровському, Дністровському, Сімферопольському (р. Салгир, площа — 3,2 км²), Ладижинському, Печенізькому водосховищах.

Водосховища суттєво впливають на гідрологічний режим і мікроклімат прилеглої території, тому їх створення має бути екологічно обґрунтованим та економічно доцільним. Внаслідок господарської діяльності знижується здатність штучних водойм до самоочищення, спостерігається «цвітіння» води,

зникають цінні види риб, може мати місце підтоплення берегів. Сукупність цих факторів є причиною недостатнього залучення водосховищ на Дніпрі, Сіверському Донці, Інгульці, Кальміусі до рекреаційного господарства.

В Україні налічується близько 20 тис. озер, з них 43 мають площу понад 10 км². Вони відіграють значну роль в організації туризму і відпочинку. Озера здебільшого придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. За географічною ознакою озера України об'єднуються в такі основні групи: Шацькі, Слов'янські, Турійсько-Озерянські, Перекопські, Євпаторійські, Керченські та Придунайські. Найбільшу бальнеологічну цінність мають приморські озера та лимани, із запасами лікувальних грязей (Сасик, Тилігульський, Хаджибейський, Куяльницький). Також великими лиманами є – Дністровський, Молочний, Будацький.

Найбільші озера України: Сасик (Кундук), Сасик – Сиваш, Ялпуг, Кагул, Кугурлуй, Шагани, Алібей, Катлабуг, Китай, Донузлав, Актаське, Світязь, Узунларське, Кирлеуцьке.

З рекреаційною метою інтенсивно використовуються озера північної частини України, зокрема, Волині, Карпат. Крім Шацьких озер, у Волинській області велике рекреаційне значення мають озера Біле, Люб'язь, Волянське, Оріхове, Турське та ін. Відомі рекреаційні зони Полісся розташовані на берегах озер Білого (Володимерецький р-н Рівненської обл.), Борового та Оріхового (Коропський р-н Чернігівської обл.), Десняка (Сосницький р-н Чернігівської обл.), Красного (м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.), Нобеля (Зарічанський р-н Рівненської обл.), а також озер Києва, Тернополя.

Гірські озера Карпат, хоч і є малопридатними для купання, відзначаються своєю атрактивністю. Це Бребенескул (на висоті 1801 м над рівнем моря), Синевир, Ворожеська, Несамовите, Драгобратацьке, Апшинецькі, Марічейка та багато інших.

Потреба в купанні, рибалці, деяких видах водного спорту може задовольнитися ставками, рекреаційна цінність яких визначається на основі тих самих критеріїв, що й цінність водосховищ. Кількість ставків в Україні, за

різними даними, досягає 27-29 тисяч, їх загальна площа складає 2,2 тис. км². Часто тільки ставок може забезпечити відпочинок біля води жителям багатьох сіл і містечок України. Особливою мальовничістю відзначаються ставки, створені на місці колишніх гранітних (кам'яних) і піщаних кар'єрів Полісся і лісостепової зони. Приблизно половина всіх водосховищ і ставків припадає на басейн Дніпра.

Тривалість купального сезону на річках, озерах і водосховищах залежить від багатьох факторів, серед яких головним є клімат. За цією ознакою можна виділити два великі регіони: Полісся і західна частина України, де тривалість купального сезону становить 90-120 днів, а також центральні, східні та південні області, в яких вона перевищує 120 днів. Гірські річки Карпат і Криму, через низьку температуру води, значну швидкість течії і малу глибину є взагалі малопридатними для купання.

З-поміж гідрологічних об'єктів особливий інтерес відпочиваючих викликають водоспади. Вони зосереджені переважно в Карпатах, Кримських горах, на Подільській височині. Найвищим водоспадом в Україні і одним з найвищих у Центральній Європі є Учансу (висота падіння води — 98,5 м).

Найвідоміші водоспади України

Назва	Річка	Висота, м	Найближчий туристичний центр
Учансу	Учансу	98,5	Ялта
Кизил-Кобинський (каскад)	Кизил-Коба	50	с. Перевальне, Сімферопільський р-н
Шипіт	Шипіт	24	Перечин
Джур-Джур	Улу-Узень	17	Алушта
Червоногородський	Джурин	16	Заліщики
Головкінського	Узень-Баш	12	Алушта
Манявський	Манявка	12	Яремча
Скакало	Синявка	10	Мукачів
Сріблясті водоспади, Гук	Пістинька	4-5	Шешори
Гук	Рибниця	4	Косів

Основне рекреаційне навантаження припадає сьогодні на узбережжя теплих Чорного та Азовського морів, водосховища і річки. Найбільшу ж площу

потенційно рекреаційних акваторій у структурі рекреаційних угідь мають південні області України — Херсонська, Одеська, Запорізька, а також АР Крим.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Назвіть основні складові та загальні характеристики гідрологічних туристських ресурсів України.
2. Охарактеризуйте основні річки України та їх використання в якості туристських ресурсів. Назвіть головні ріки України.
3. Визначить роль водосховищ в задоволенні рекреаційних потреб населення держави. Назвіть основні водосховища.
4. Охарактеризуйте узбережжя Азовського моря як одного з головних рекреаційних районів держави, назвіть його рекреаційну спеціалізацію.
5. Охарактеризуйте Чорноморське узбережжя як головний рекреаційний район держави, назвіть його рекреаційну спеціалізацію.
6. Назвіть відомі водоспади України.

3.4 Природні біологічні ресурси

Ресурси живої природи, що сприяють лікуванню, оздоровленню, задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів туризму, прийнято називати біологічними або біотичними. До таких ресурсів належать: рослинний світ (ліса, луки, заболочені місцевості) та тваринний світ певних територій та акваторій (мисливські угіддя, рибні запаси акваторій морів і річок), а також різноманітні об'єкти природно-заповідного фонду.

Природні біологічні рослинні туристські ресурси України

Рослинний світ та його географія в Україні достатньо вивчені. Республіка відноситься до країн з великою різноманітністю флори. З 300 - 350 тис. видів вищих рослин Земної кулі, наприклад, в Україні налічується понад 25 тис., у тому числі водоростей - близько 4 тис., грибів і слизовиків - понад 15 тис., лишайників - більше ніж 1 тис., мохоподібних - майже 800 і судинних рослин - понад 6,5 тис. видів.

Про багатство і високу видову насиченість рослинного світу на одиницю площі України свідчать такі зіставлення. Природна флора судинних рослин в Україні налічує 4523 види, тоді як у Білорусії - 1460, Молдові - 1762, Польщі - 2300 видів.

У республіці росте близько 80 видів дерев, 280 чагарників, 985 однорічних трав'янистих рослин, з вищих рослин 600 видів є ендемічними; майже стільки ж рідкісних і зникаючих рослин. Понад 150 видів рослин занесено до першого видання Червоної книги України, яку засновано в 1976 р. (до другого видання потрапило вже понад 400 видів судинних рослин). Особливо багато ендемічних, рідкісних та зникаючих видів є в Кримських горах і Карпатах - майже половина всіх ендемічних і близько 30 % усіх рідкісних та зникаючих видів. Природна рослинність збереглася лише на 20 % території республіки; культивується більше тисячі видів рослин. У процесі виробничої діяльності рослинний світ суттєво змінився: протягом XVI - XIX століть у Лісостеповій зоні площа лісів скоротилася більше ніж у п'ять разів, а площа найцінніших дубових і букових лісів тільки у XIX ст. зменшилася на чверть.

Понад 30 % площі України припадає на масиви, де збереглася природна чи вторинна напівприродна рослинність, серед якої широкий видовий склад лікарських (100 видів), вітамінних (понад 200), жиромасличних (300), медоносних (понад 1000), дубильних і фарбувальних (по 100). Шкідливими в флорі України є близько 600 видів бур'янів.

Природна рослинність переважно збереглася в лісах, заповідних територіях, на постійних луках і пасовищах, схилах балок і яруг.

Ліси України виконують багатопланові господарські функції в тому числі і рекреаційно-оздоровчі. До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст і приміських територій (в основному сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (т.зв. курортні ліси). Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду.

Вкрита лісом площа становить 13,3 %. Лісистість у різних регіонах

нерівномірна. Вона значно вища від середньої на заході і півночі, особливо у Карпатах, а також у Кримських горах. З просуванням на південь і Південний схід лісистість поступово зменшується: Українські Карпати — 40,5%, Крим — 32%, Полісся — 26,1%, лісостеп — 12,2%, степ — 3,8%. Найбільш залісненими є Закарпатська та Івано-Франківська області (відповідно 56 % і майже 40%), а найменш — Запорізька (1,2%).

У лісах республіки ростуть шпилькові, твердолистяні і м'яколистяні породи. Переважно хвойні, на які припадає 54 % загального запасу деревини. Сосна (35 %) зосереджена в основному на Поліссі. На ялину (смереку) припадає 16 % загального запасу деревини (Карпати). Ялиця (також росте в Карпатах) займає третє місце (3 %).

Близько 40 % загальних запасів деревини - це твердолистяні породи: дуб високостовбурний (18 %), дуб низькостовбурний (близько 4 %), бук (13 %), граб (2 %). Дуб переважає на Поліссі і в Лісостепу, бук - у західній частині республіки (переважно по Збруч) і в Криму. М'яколистяні породи - береза, осика, вільха сіра, вільха чорна, липа, тополя та ін. - займають 7 % загального запасу деревини і зосереджені на Поліссі та в Лісостепу.

Рекреаційне використання лісів досить широке: прогулянки, влаштування пікніків, мисливство, добувательства види рекреаційних занять (збирання ягід, грибів, плодів дикорослих рослин, лікарських рослин).

Серед цінних рослин, які використовуються в медицині, в Україні лікарськими визнано майже 250 видів, у тому числі 150 - науковою медициною. (Інші застосовуються лише в народній медицині). Заготовлюється близько 100 видів, з них у широких масштабах – 40 - 50 видів. Головними по заготівлі лікарських рослин є райони Полісся та Лісостепу, а також Карпати. Україна багата такими лікарськими рослинами, як валеріана, шипшина, фіалка триколірна, шавлій, дурман, кульбаба, материнка звичайна, барвінок малий, лепеха звичайна, цмин пісковий, суниця лісові, живокіст лікарський, оман високий, ромашка, брусниця, чорна порічка, чорниця, малина, калина, лаванда, м'ята перцева, горіцвіт весняний, меліса, золототисячник, кропива дводомна, чистотіл, звіробій, подорожник великий, обліпіха, цикорій дикий, толокнянка,

спориш звичайний, конвалія та ін. Багато видів дикорослих лікарських рослин уже занесено до Червоної книги України.

В лісах України поширені такі види дикорослих рослин як груша, яблуня, черешня, смородина, обліпіха, шипшина, ліщина, терен, глід, суниця, малина, ожина, чорниця тощо. Ягідні угіддя (малина, ожина, чорна горобина, калина, чорниця, брусниця, журавлина, суниця та ін.) приурочені до лісових районів Полісся і Карпат.

В Україні відомо кілька сотень видів їстівних грибів, але грибники віддають перевагу таким із них: білий гриб (найбільш поширений на Поліссі і в Карпатах), маслюк звичайний та зелениця (хвойні ліси), підберезовик, лисичка справжня, сироїжка, печериця звичайна, опеньок. Трапляються також реліктові види їстівних грибів, внесені до Червоної книги України: трюфель літній (навколо Умані, в Закарпатті), катателазма царська (Львівська область), боровики темно-каштановий та королівський (Закарпаття, Полтавщина), діктофора подвоєна (лише ПБК) та ін. Найбільш «грибними» місцями є зона мішаних лісів, карпатські та гірсько-кримські ліси, а також байрачні ліси та лісонасадження лісостепу і степу, міські парки.

Заболоченість місцевості є фактором, який відчутно лімітує рекреацію. Загальна площа боліт в Україні становить близько 1 млн. га. Найбільше їх на Волині: 11% території області. Роль болотних угідь у підтриманні рівноваги в межах екосистеми планети підкреслено Рамсарською конвенцією (2 лютого 1973 р., Іран), до якої в 1999 році приєдналась Україна. Згідно з цим документом до списку водно-болотних угідь світового значення включено 22 українських об'єкти загальною площею 650 тис. га. Серед них — озера Кугурлуй, Картал, Сасик, Шагани-Алібей-Бурнус (Одещина), Шацькі озера (Волинь); Тилігульський, Молочний і північна частина Дністровського лиману; заплави річок Стохід і Прип'ять; Тендрівська, Каркінітська, Джарилгацька, Ягорлицька затоки, Центральний Сиваш, Східний Сиваш із косами Обиточною, Білосарайською, Кривою, Бердянською; межиріччя Дністра-Турунчука; дельта Дніпра, Кілійське гирло Дунаю.

Болота виступають також об'єктом любительських промислів і пізна-

вальної рекреації. Вони мають багатий рослинний (журавлина, чорниця, брусниці) і тваринний (глухарі, тетеруки, водоплавні та болотні птахи, бобри, ондатри, козулі, лосі тощо) світ.

Природні біологічні тваринні туристські ресурси України

Тваринний світ, який нараховує в Україні майже 45 тис. видів, ділиться на найпростіших (понад 1200 видів), плоских червів (1290), трематод (540), членистоногих (39 тис.), риб (понад 270), птахів (344), ссавців (108). До першого видання Червоної книги України занесено 85 видів і підвидів тварин (29 ссавців, 28 птахів, 6 плазунів, 4 земноводних, 18 комах), у друге - вже понад 400 видів безхребетних і хребетних тварин. В Україні виділяються:

1. Змішано-лісова зоогеографічна провінція
2. Лісостепова зоогеографічна провінція.
3. Степова зоогеографічна провінція.
4. Карпатська провінція.

5. Середземноморська підобласть представлена в країні округом Гірського Криму та Позазональними долинно-річковими, водосховищними і приморськими районами.

Мисливський фонд України складається з понад 880 мисливських господарств у яких здійснюються заходи з охорони, відтворення, обліку диких тварин та впорядкування мисливських угідь. На теперішній час функціонує 123 розплідники із штучного розведення копитних тварин. В Україні поширені такі мисливські тварини: копитні, пушні звірі і перната дичина. Серед ссавців найпоширенішими видами є: бобер річковий (Прип'ять із притоками, середня течія Південного Бугу, середня та нижня течія Дніпра); бабак (понижзя Дніпра, північно-східна частина України); заєць сірий (всюди, особливо на Поліссі та в лісостепу); білка звичайна (Полісся, Карпати, лісостеп); тхір світлий (крім Полісся і Карпат); лисиця звичайна (всюди); вовк (за винятком Таврійських степів та Криму (зустрічається на Кінбурнській косі)); козуля (північна частина України, Карпати); кабан (Полісся, Карпати, лісостепова зона). Значна кількість мисливських видів припадає на авіфауну: вона перевищує 50. Серед них досить численні крижень, чирок-тріскунок, чирок-свистунок, чернь червоноголова,

шилохвіст, курочка водяна, бекас, куріпка сіра, гуска, кулик та ін. Найбільша кількість мисливських тварин в Донецький, Івано-Франківській, Київській, Рівненський, Харківській областях.

У внутрішніх і прибережних водах України налічується близько 270 видів риби. Серед найпоширеніших прісноводних видів — короп, сазан, лящ, лин, карась, щука, судак, амур, товстолобик (усюди), форель, харіус (переважно в Карпатах), карликовий сомик (Шацькі озера), дунайський лосось, оселедець. У природних прісних водоймах поширені також сом, окунь, йорж, плітка, краснопірка тощо. У прибережній смузі Чорного моря водяться білуга, севрюга, осетрові, скумбрія, ставрида, сардина, кефаль, кільки, камбала, бички, оселедець; Азовського — хамса, керченський оселедець, тюлька, камбала глюса та калкан, бичок леопардовий, пеленгас. В Україні спостерігається неухильне скорочення продуктивності водойм: за останні 20 років вилов риби скоротився у 2,5 рази.

У результаті господарської діяльності людини - знищення на великих площах лісів, створення сільськогосподарських угідь, осушення значних масивів боліт, природні біотопи, видовий склад рослинного і тваринного світу в Україні докорінно змінилися. У зв'язку з цим слід розвивати переважно контрольовані види рекреації і любительські промисли з посиленням охорони рідкісних, ендемічних, реліктових видів флори і фауни, що здебільшого можливе шляхом розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Туристські ресурси територій та об'єктів природно-заповідного фонду України

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) включає ділянки гео- та акваторії окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. Території та об'єкти природно-заповідного фонду з додержанням вимог, встановлених Законом “Про ПЗФ України” та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися:

- у природоохоронних і науково-дослідних цілях;
- в оздоровчих та інших рекреаційних цілях;
- у в освітньо-виховних цілях;

– для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

До складу ПЗФ в Україні входять 11 категорій об'єктів, структура яких наведена на рис. 1.

За значенням об'єкти ПЗФ можуть бути міжнародного, та загальнодержавного (52 %) чи місцевого значення (48 %).

Рис.1 Структура природно-заповідного фонду України (у % від площі ПЗФ)

Загальна кількість об'єктів ПЗФ сягає понад 7 тис. об'єктів різних категорій, які займають 4,6 % території держави (2,8 млн. га). Тоді як норма цього показника в країнах Західної Європи знаходиться у межах 8-10 %. Частка заповідних територій від загальної площі країни динамічно зростає і найближчим часом досягне 10% внаслідок формування національної екомережі як складової пан'європейської мережі ECOMET, що передбачено Законом України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки» від 28.09.2000 р. Її основою стане існуюча мережа ПЗФ, доповнена новими елементами, пов'язаними між собою екокоридорами: широтними - Поліським (лісовим), Галицько-Слобожанським (лісостеповим), Південноукраїнським (степовим), Прибережноморським; меридіональними - Дунайським, Дністровським, Бузьким, Дніпровським, Сіверсько-Донецьким.

Природні заповідники - природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Використання цих об'єктів з метою рекреації відповідно до основних завдань можливе виключно для організації поширення екологічних знань – екскурсії з науковою метою. На Україні створено 17 природних заповідників: *Кримський* (АР Крим), *Канівський* (Черкаська обл.), *Український степовий* (Донецька, Сумська, Запорізька обл.), *Луганський* (Луганська обл.), *Поліський* (Житомирська обл.), *Ялтинський гірсько-лісовий* (АР Крим), *«Мис Мартьян»* (АР Крим), *Карадазький* (АР Крим), *«Розточчя»* (Львівська обл.), *«Медобори»* (Тернопільська обл.), *«Дніпровсько-Орільський»* (Дніпропетровська обл.), *«Єланецький степ»* (Миколаївська обл.), *«Горгани»* (Івано-Франківська обл.), *Казантипський* (АР Крим), *Опукський* (АР Крим), *Рівненський* (Рівненська обл.), *Черемський* (Волинська обл.).

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням: заповідна зона, буферна зона, зона антропогенних ландшафтів яка включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористуван-

ня, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності. На сьогодні в Україні до біосферних заповідників належать *Асканія-Нова ім. Фальц-Фейна, Чорноморський, Карпатський і Дунайський*. Поряд із ними до світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО включено *Ужанський національний природний парк із Надсянським регіональним ландшафтним парком* у складі українсько-польсько-словацького транскордонного резервату «*Східні Карпати*». Дунайський біосферний заповідник також є частиною транскордонного румунсько-українського біосферного резервату «*Дельта Дунаю*».

Національні природні парки (НПП) є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Серед головних завдань національних природних парків - збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів та створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів.

На території НПП з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, виділяють заповідну зону, зону регульованої рекреації, зону стаціонарної рекреації та господарську зону. В межах зони регульованої рекреації проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок. Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може

призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

Мережа національних парків України включає сьогодні 19 об'єктів, які репрезентують усі природні зони країни (крім Гірського Криму та ПБК) із загальною площею або 25,1 % від усіх заповіданих територій України: *Карпатський* (Івано-Франківська обл.), *Шацький* (Волинська обл.), *«Синевир»* (Закарпатська обл.), *Азово-Сиваський* (Херсонська обл.), *«Вижницький»* (Чернівецька обл.), *«Подільські Товтри»* (Хмельницька обл.), *«Святі Гори»* (Донецька обл.), *Яворівський* (Львівська обл.), *«Сколівські Бескиди»* (Львівська обл.), *«Деснянсько-Старогутський»* (Сумська обл.), *Ужанський* (Закарпатська обл.), *«Гуцульщина»* (Львівська обл.), *«Гомільшанські ліси»* (Харківська обл.), *Галицький* (Івано-Франківська обл.), *Ічнянський* (Чернігівська обл.), *«Великий Луг»* (Запорізька обл.), *Мезинський* (Чернігівська обл.), *Прип'ять – Стохід* (Волинська, Рівненська обл.), *Голосіївський* (Київська обл.).

Ступінь використання НПП в рекреаційній діяльності вкрай незначний і потребує інтенсифікації.

Перший національний природний парк в Україні - *Карпатський* із центром у смт. Яремча Івано-Франківської області - було створено в 1980 році. Його площа - 50,3 тис. га. На території парку знаходяться такі відомі туристичні центри, як Яремча, Ворохта, Кременці, Яблуниця. Тут прокладена мережа пішохідних, велосипедних, лижних, кінних, водних туристичних маршрутів. В

заповідній зоні представлені унікальні лісові та альпійські природні ландшафти. Місцева флора налічує понад 1100 видів судинних рослин, а фауна включає 46 видів ссавців (ведмідь, рись, куниця лісова, олень європейський, рідкісна порода гуцульських коней), 180 видів птахів (тетерук, беркут, лелека чорний). У парку багато мальовничих водоспадів (поблизу Яремчі - водоспад Прибій висотою 12 м), гірських озер, печер та інших цікавих природних об'єктів. Туристичну цінність мають також етнографічні особливості цього району Карпат. Карпатський національний природний парк щороку приймає близько 1,5 млн. відпочиваючих, що становить приблизно 80% його ємності.

Шацький національний природний парк, створений у 1983 році, розкинувся на площі близько 50 тис. га. Його мета - охорона природи і регулювання рекреації в районі розташування 22 озер карстового походження, що мають здатність до самоочищення. На території парку знаходиться найглибше (58,4 м) озеро України - Світязь. За даними, що наводяться Ф.Заставним, вода в озерах Світязь і Пісочне чиста і придатна для пиття, гідрокарбонатно-кальцієвого типу. Дев'ять озер у даній місцевості мають однакову назву - Святе. Тут водяться карасі, окуні, щуки, шацькі вугрі. 70% місцевих лісів - соснові, в першу чергу сосняки-чорничники. В межах національного парку функціонує близько 40 пансіонатів і баз відпочинку.

Природний національний парк «*Синевир*» розташований у центральній частині Українських Карпат, у верхів'ях рік Тересь та Ріка в Міжгірському районі. Він створений у 1989 році і має площу 40,4 тис. га. Його мета - охорона малопорушених природних ландшафтів південно-західної частини Горган, рідкісних рослинних угруповань, а також раціональне використання багатих рекреаційних ресурсів. На території парку є джерела мінеральної води типу Нарзан, Арзні, Єсентуки-17. Найвизначнішим природним об'єктом є озеро Синевир (площа водного дзеркала – 0,07 кмІ, глибина - 21 м, висота над рівнем моря - 989 м). Місцева флора налічує близько 800 видів судинних рослин із чітко вираженою висотою поясності. Тут ростуть букові, буково-ялицеві, ялицеві, ялинові ліси, що мають оздоровчий вплив на людський організм. В урочищі

Кончівське виявлено рідкісне для Карпат рослинне угруповання з переважанням в'яза гірського і явора. Біля с. Негровець розташоване найбільше в органах верхове сфагнове болото. Рідкісні види місцевої флори занесені до Червоної книги України. В гірських річках водиться форель.

Азово-Сиваський національний природний парк було створено на базі заповідно-мисливського угіддя. Його площа - 52,1 тис. га, вона охоплює акваторію затоки Сиваш із численними островами та о. Бирючий із Федотовою косою. Головним охоронним об'єктом парку є багата орнітофауна. Сезонні скупчення птахів перевищують 1 млн. особин. Із представлених тут видів 30 занесено до Червоної книги. Це зуйок морський, ходуличник, кулик-сорока, славка, реготун чорноголовий, орлан-білохвіст та ін.

Національний природний парк «*Святі Гори*» існує в такому статусі з 1997 року. Хоча ще в 1704 Петром I виданий указ про охорону цієї території. Перша письмова згадка про Святогірськ належить німецькому послу Герберштейну і відноситься до 1526 року. Природною домінантою парку є високі (100-120 м) білі крейдянні гори над меандрами Сіверського Донця, на крутих схилах яких ростуть хвойні ліси. На протилежному боці річки відкривається панорама трьохсотлітньої діброви. В ландшафт природно вписується Святогірська Свято-Успенська Лавра, інші історико-архітектурні пам'ятники. Цей наймальовничіший серед рівнинних парк називають «українською Швейцарією». Національний парк має загальну площу 40,6 тис. га і є складовою курортної зони Святогірська.

Яворівський національний природний парк функціонує з 1998 р. на міжселенній території Яворівського та Жовківського районів Львівської обл. На цій ділянці головного європейського вододілу ростуть переважно грабово-дубові, сосново-дубові та соснові ліси з реліктовими ареалами смереки, ялиці, явора на площі 7,1 тис. га. Парк має багатий видовий склад флори і фауни. Так серед промислових звірів переважають заєць-русак, білка, куниця, дикий кабан, козуля, єнотовидний собака, лисиця.

На відміну від інших національних парків Карпат, *Вишницький* парк

площею 7,9 тис. га (1995 р.) репрезентує низькогірну частину регіону з досить м'яким кліматом і переважанням теплолюбних порід дерев - бука і ялиці. Це єдине місце в Українських Карпатах, де росте надбородочник безлистий і деякі інші орхідні. Тут представлені мальовничі ландшафти басейнів Черемоша і Серета; мінеральні джерела Черешенька, Вижниця, Лужки (в Європі лише три мінеральні джерела, подібні за поєднанням терапевтично активних іонів, що використовуються для лікування органів травлення і гемофілії), джерела води типу Нафтуся. Туристичним ресурсом виступають також культура і побут Північної Буковини.

Найбільший за площею національний природний парк України (1996 р.) - *Подільські Товтри* у Хмельницькій обл., (261,3 тис. га) - поєднує на своїй території мальовничі ландшафти унікального Товтр'янського кряжу, що підноситься над навколишньою рівниною на висоту 60-65 м, і величезну кількість водойм і мінеральних джерел; річок із каньйоноподібними долинами; карстові печери і гроти; об'єкти історико-культурної спадщини світового значення. Регіон не зазнав впливу історичних зледенінь і тому являє собою один із ареалів ендемізму, в якому флора представлена багатьма теплолюбними видами.

В 1999 році поблизу курортів Східниця і Сколе в басейні р. Стрий та її притоки Опір було створено національний природний парк *Сколівські Бескиди* (35,7 тис. га), де під охорону взята територія з майже незайманою природою західної частини Українських Карпат. Парк включає північні макросхили Бескид на висоті 600-1200 м із віковими природними буковими лісами та еталонними смерековими і ялицевими лісами. Кількість джерел мінеральної води (в т. ч. типу Нафтуся) на території парку перевищує 30. Поряд із Карпатським і Шацьким НПП, Сколівські Бескиди входять у число найбільш залучених до рекреаційної сфери: довкола парку функціонує близько 50 санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку і туристичних кемпінгів.

Деснянсько-Старогутський національний парк площею 16,2 тис. га (1999 рік) складається з двох частин: Деснянської, яка репрезентує флору річкових заплав і Старогутської, що являє собою майже суцільний лісовий масив (сосна,

дуб, береза, вільха, клен). У парку багато стариць, озер. Ці місця пов'язані з партизанським рухом періоду Другої світової війни. Серед представників пернатих поширеним видом є чорний лелека.

Національний природний парк *Ужанський* (39,2 тис. га), заснований у 1999 році, представлений незайманими або малозайманими буковини, яворовими та ялицево-буковими лісами і пралісами середньо- та високогірних районів Карпат на кордонах із Польщею і Словаччиною. Це цікава в етнографічному відношенні частина Лемківщини.

Хронологічно останнім серед національних парків України є створений у 2002 році парк *Гуцульщина* (32,3 тис. га), туристична цінність якого визначається не лише природним, а й етнографічним компонентами. Він включає мальовничі ландшафти Покутсько-Буковинських Карпат і характеризується культурною своєрідністю місцевого населення, наявністю локальних народних промислів (писанкарство, килимарство).

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Головним їх завданням є: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів; сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

На території регіональних ландшафтних парків проводиться зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій НПП. В Україні створено 44 регіональних ландшафтних парки.

Заказники. Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. На території заказника обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням

заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Заказники поділяються на ботанічні, лісові, загальнозоологічні, ентомологічні, орнітологічні, іхтіологічні. В них зберігається видове різноманіття флори і фауни, охорона рідкісних та зникаючих видів, в першу чергу тих, які занесені до Червоної книги України. Загальна чисельність цієї категорії об'єктів в Україні становить 2632.

Із загального числа заказників за кількістю переважають ботанічні (найбільша їх кількість у Запорізькій, Чернігівській, Тернопільській обл.), далій йдуть - лісові (Житомирська, Волинська, Чернігівська обл.), загальнозоологічні (Тернопільська, Волинська, Житомирська, Луганська обл.), ентомологічні (Харківська, Запорізька, Рівненська обл.), орнітологічні (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька обл.), іхтіологічні (Чернівецька, Закарпатська, Луганська, Тернопільська обл.).

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані.

В цілому в Україні під охороною держави перебуває 3028 пам'яток природи. Найбільша кількість таких об'єктів у Тернопільській (251), Івано-Франківській (144), Львівській (108), Волинській (102), Вінницькій (97) областях. Такі об'єкти є основою для розвитку екскурсійної діяльності, пізнавального і наукового туризму. Така велика кількість об'єктів пояснюється тим, що серед пам'яток природи досить багато поодиноких дерев - екзотичних, еталонних, багатовікових, а також пов'язаних із життям видатних людей.

З них найбільш наближені до основних туристичних маршрутів України - кледрастис жовтий, сосна румелійська, псевдотсуга, кіпарисовик горіхоплідний, гледичія (м. Львів); 160-річна восьмистовбурна сосна австрійська (с. Струсів, Терехівського р-ну); п'ятистовбурний каштан (м. Сімферополь); яблуня-колонія (м. Кролевець Сумської обл.); п'ятистовбурний дуб (Буцацький р-н); бундук канадський та софора японська (м. Заліщики); тюльпанові дерева (м. Сквиря та Хмельницький р-н); екзотичні дерева на території Глухівського педінституту; гінкго білоба, дуб білий, липа

американська (Одеса, Полтава); 150-річні гінкго дволопатеві (Тернопіль, Івано-Франківськ); золота модрина (Берегометський парк); іменні дерева — дуб Максима Залізняка (Чигиринський р-н), дуби Тараса Бульби (Зліщицький р-н), липа і дуб Б.Хмельницького (відповідно Золочівський р-н та урочище «Різаний яр» Корсунь-Шевченківського р-ну), липа Максимовича (Звенигородський р-н), дерева Тараса Шевченка (переважно Черкащина, Тернопільщина), пушкінський платан (Одеса), сосна М. Гоголя (Канівський р-н), дуб Івана Франка (Стрий), сосна Лесі Українки (Шумський р-н) та Лесин ясен (Луцьк), дуб М. Коцюбинського (Жмеринський р-н), липа і дуб П. Тичини (Бобровицький р-н); еталонні модрини (с. Деревичі, Любарський р-н), алея дуба червоного (Барський р-н), каштановий гай (поблизу смт. Середнє Ужгородського р-ну) та ін.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Їх кількість в Україні становить – 774, використовуються аналогічно пам'яткам природи.

Ботанічні сади - науково-дослідні природоохоронні установи, які створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони: наукова, заповідна, адміністративно-господарська та експозиційна, яка саме і використовується для організації обслуговування відвідувачів саду – проведення екскурсій. В Україні функціонує 22 ботанічних сади державного значення в різних ландшафтно-кліматичних зонах.

Ботанічні сади є переважно науково-дослідними установами, однак унікальні колекції вітчизняної і зарубіжної флори є підставою для їх включення

у сферу екскурсійної діяльності. Так, серед ботанічних садів України лише в *Чернівецькому* ростуть псевдотсуга Мензіса, плакуча форма дуба, ялина колюча, ліквідамбар смолоносний. Найбагатшу флористичну колекцію з-поміж українських ботанічних садів (близько 15 тис. видів і форм) має *Нікітський*, найбільший за площею (876,6 га). Заснований він у 1812 році ботаніком Х.Х. Стевенем. Рослини згруповані в розрахунку на оптимальний декоративний ефект і розосереджені у Верхньому, Нижньому і Приморському парках, звідки відкриваються чудові морські та гірські краєвиди з мисом Ай-Тодор і горою Ай-Петрі. Тут зібрані численні представники субтропічної флори: різні види пальм, криптомерія японська, мирт, бамбук, кипарис. Парк має одну з найбільших колекцій троянд.

Улюбленим місцем відпочинку киян, особливо в пору цвітіння бузку (понад 1000 кущів), є *Національний ботанічний сад ім. М. Гришка НАН України*, створений у 1936 році. Він відрізняється мальовничими природними ландшафтами (перепад висот у межах саду - близько 90 м), природною «вписаністю» в міське середовище (панорама Дніпра, вид на музей Великої вітчизняної війни, Києво-Печерську лавру та Видубецький монастир).

Одним із найдавніших в Україні є *ботанічний сад ім. академіка Фоміна при Київському університеті імені Тараса Шевченка*, закладений у 1839 році. Проект, розроблений О. Беретті, реалізований під керівництвом Р. Е. Трауетфеттера. В оранжереях саду, будівництво яких розпочато в 1846 році, зібрана найстаріша колекція пальм, араукарій, саговиків у закритому ґрунті. Тут найповніше представлені форми кактусів і сукулентів, багата колекція декоративних рослин (понад 300 видів). Унікальним є багатоярусний сад хвойних порід.

В *Одеському ботанічному саду* представлена ділянка дикого степу з властивим для нього трав'яним покривом, що налічує значну кількість відвідних видів. Тут є також колекція катальпи квітучої, кам'яна гірка з мексиканськими опунціями, конвалієве дерево, колекція цитрусових, горіхів, персиковий сад. У *ботанічному саду Львівського національного університету*

ім. І. Франка зібрано 179 екзотичних та садово-гібридних видів і форм дерев, вікові липи, колекція троянд, жоржин, ірисів, тюльпанів, пантів, гладіолусів що в поєднанні з архітектурними спорудами XVIII ст. створюють живописні краєвиди. Ботанічні сади місцевого значення діють у Кривому Розі, Львові, Сумах, Почаєві, Тернополі, Києві, Луганську, Харкові.

Дендрологічні парки - науково-дослідні природоохоронними установами які створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. У відповідності з цим завданням ними здійснюється інтродукція та акліматизація рослин, їх селекція, причому особлива увага приділяється збереженню рідкісних видів і тих, яким загрожує зникнення. Більшість дендропарків є екскурсійно-туристичними об'єктами, місцем короткочасного відпочинку місцевих жителів.

В Україні функціонує 39 дендропарків, з них 20 — загально державного значення.

Першість серед українських дендропарків належить уманській *Софіївці*, де унікальна колекція екзотичних дерев і чагарників (550 видів і форм) поєднується з нагромадженням каміння (геологічний музей під відкритим небом), водними джерелами і творіннями садово-паркової архітектури. Він створений у рекордно короткий термін (1796-1800 рр.) за велінням графа Потоцького на честь його дружини Софії. Бельгійський інженер Метцель втілював свій задум у співпраці з кріпосним садівником Зарембою, хоча початковий вигляд парку неодноразово змінювався шляхом його реконструювання. Парк за своїм планувальним вирішенням та архітектурними формами виконаний у стилі пізнього романтизму. Єдиній ідеї підпорядковані всі ландшафтно-архітектурні елементи парку: тарпейська скеля, павільйон Флори, фонтан Змія, долина гігантів, великий водоспад, річка Стікс, Єлісейські поля, грот Венери, Амстердамський шлюз, острів Цірцеї, трояндовий павільйон, англійський парк,

тераса муз, алея скульптур, китайська альтанка тощо.

На декілька років раніше (1793 рік) закладений один із найкрасивіших і найбільших за площею (297,0 га) дендропарк України - *Олександрія* в м. Біла Церква. Задуманий як заміська резиденція графа К. Браницького, він також витриманий у романтичному стилі. Автор проекту - італієць Д. Бонаті, який реалізував свій задум при допомозі садівника А. Стронге. В межах парку є гармонійно поєднанні лісові масиви (близько 800 видів і форм дерев і чагарників при домінуванні багатовікових дубів), паркова архітектура у стилі пізнього неокласицизму (палац, турецький будиночок, колонада Ехо, китайський та арковий містки, колона смутку, кругла альтанка, композиція «Лев» та ін.), ставки і водоспади, мальовнича долина річки Рось.

На відміну від більшості парків України, домінантою *Тростянецького* дендропарку (Ічнянський р-н Чернігівської області) виступає не архітектура, а сама природа. Посеред близько 20 лісових масивів (Бабусин, Прохолода, Метечь, Вітерець, Наталин, Ялинки та ін.) сформовано живописні галявини. Парк веде свою історію від 1830 року, коли І.М. Скоропадський отримав у спадок хутір Тростянець. Уже в 1833 році було збудовано палац і викопано штучні ставки (Великий, Лебединий, Куциха, Безіменний), в 1834-36 роках висаджено групи екзотичних дерев, привезених із садів Петербурга, Риги, Києва, Криму. Унікальним за своїм рельєфом і неповторним за красою є гірський сад «Швейцарія».

Найстарішим серед дендропарків України є *Оброшинський* у Пустомитівському районі на Львівщині, закладений у 1730 році. Дендропарк є невід'ємною складовою новоасканійського природно-заповідного комплексу. Він заснований у 1887 році і досі залишається унікальним оазисом посеред південноукраїнського степу, що має одну з найбагатших флористичних колекцій - близько 1000 видів і форм рослин. Основа експозиційної зони дендропарку - велика степова галявина в оточенні дубів і сосен. Тут є також горіхова галявина, бір із чорної сосни, діброви, мальовничі приозерні ландшафти. Ці галявини по мірі настання тепла вкриваються почергово килимом конвалій, барвінку, фіалок, бузку, жасмину. Через усі ці території

пролягає головний маршрут дендропарку завдовжки 3,3 км.

Одним із наймолодших дендропарків України загально державного значення є *Діброва* в Богородчанському районі Івано-Франківської області закладений у 1972-73 рр. На обмеженій площі у 8 га тут представлена колекція, що налічує майже 300 видів і форм дерев євразійської та північноамериканської флори. В парку представлена також найбільша в Карпатах колекція кедрових сосен.

Ще коротшу історію має *Березнівський* дендропарк державного значення в Рівненській області. Він заснований у 1989 році. Наймолодші дендропарки місцевого значення - *Дружба* (м. Лозова, Харківська обл.) та *Євпаторійський*, закладені в 2000 р. Найбагатшою у видовому відношенні колекцією (близько 2000 видів) є колекція дендропарку *Дружба* (Івано-Франківськ).

Зоологічні парки - природоохоронні культурно-освітні установи, які створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі. На території зоологічних парків з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяються наукова, господарська, рекреаційна і експозиційна зони. Організація відпочнку і культурно-просвітницька робота є головними завданнями зоопарків. В Україні функціонує 13 зоопарків, у т. ч. 7 - державного значення: у Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Черкасах, Києві, Мені Чернігівської обл. Одним з найстаріших зоопарків країни є Харківський (1895 р.). У 2-й пол. 90-х років ХХ ст. було створено зоопарки в Ново-Миколаївському районі Запорізької області (зоопарк «Таврія» є найбільшим за площею в Україні - 290 га), Пустомитівському районі Львівської області, Рогатинському районі Івано-Франківської області (Підмихайлівський), Тернопільській області (Лановецький зооботсад), у Кам'янець-Подільському.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва є природоохоронними рекреаційними установами. Такий статус надається найбільш визначним та цінним зразкам паркового будівництва з метою їх охорони і використання в

естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів. В Україні до числа об'єктів ПЗФ віднесено 538 парків - пам'яток садово-паркового мистецтва, з них 88 - загальнодержавного значення.

Серед парків - пам'яток садово-паркового мистецтва виділяються: *Немирівський* (м. Немирів, Вінницька обл.), *ім. Т. Г. Шевченка* (м. Дніпропетровськ), *Трощанський* (Чуднівський р-н, Житомирська обл.), *Партизанської слави* (сmt. Делятин, Івано-Франківська обл.), *Згурівський* (Київська обл.), *Хутір Надія та Онуфріївський* (Кіровоградська обл.), *Гостра могила* (м. Луганськ), *Стрийський*, *Високий замок*, *Шевченків гай* (м. Львів), *Кардамичівський* (Одеська обл.), *Хомутецький і Полтавський міський* (Полтавська обл.), *Гощанський* (Рівненська обл.), *Тростянецький* (Сумська обл.), *Більче-Золотецький та Скала-Подільський* (Тернопільська обл.), *Краснокутський*, *Наталіївський*, *Шарівський* (Харківська обл.), *Сатанівська перлина*, *Самчиківський*, *Полонський* (Хмельницька обл.), *Корсунь-Шевченківський*, *Тальнівський*, *«Соснівка»* (Черкаська обл.), *Сокиринський* (Чернігівська обл.), парки Південного берега Криму (*Алупкинський*, *Лівадія*, *Масандрівський* та ін.), *Володимирська гірка*, *Марийський*, *Феофанія*, *Голосіївський ім. М. Рильського*, *Сирецький* (м. Київ).

Основні види рекреації на територіях ПЗФ регулюються «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». До основних видів рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ належать:

- Відпочинок (загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний, короткостроковий 5-10 годин до 1- 2 днів);
- Екскурсійна діяльність - екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками

яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності;

- Туристична діяльність: науково-пізнавальний пішохідний туризм, орнітологічний туризм (спостереження за птахами), етнографічний туризм, лижний і гірськолижний туризм, велосипедний туризм (прогулянки, подорожі на велосипедах), кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях), водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхт, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах), спелеотуризм, підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів), парапланеризм, дельтапланеризм, балунінг (прогулянки і подорожі на повітряних кулях);

- Оздоровлення – використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил.

- Любительське і спортивне полювання і рибальство.

Слід відзначити, що не всі з категорій об'єктів ПЗФ активно використовуються в рекреаційних цілях. Найбільш задіяними в рекреаційній діяльності країни є природні національні парки, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади і зоопарки.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте загальну характеристику наявності та складу природних біологічних туристських ресурсів.

2. Охарактеризуйте природні біологічні рослинні туристські ресурси України та їх використання з метою розвитку туризму.

3. Охарактеризуйте природні біологічні тваринні туристські ресурси України та їх використання з метою розвитку туризму.

4. Опишіть структуру та склад об'єктів ПЗФ України.

5. Які види рекреаційного використання можливо здійснювати на територіях і об'єктах ПЗФ.

6. Які з категорій об'єктів ПЗФ на сучасному рівні найбільш задіяні в сфері туризму і відпочинку на Україні.

7. Охарактеризуйте насиченість окремих регіонів держави об'єктами ПЗФ.

8. Назвіть найвідоміші в Україні заповідники, біосферні резервати, НПП, парки садово-паркового мистецтва в Україні.

3.5 Природні курортні ресурси

Природні курортні (лікувальні) ресурси мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях з особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Ресурси лікувальних мінеральних вод

Україна має значні гідромінеральні ресурси. Про це свідчить той факт, що сьогодні на 70 курортах нашої країни відкриті 442 санаторно-курортні установи, які в оздоровчо-лікувальному процесі використовують мінеральні води та лікувальні грязі. Але цими лікувальними закладами поки що освоєно лише 8% експлуатаційних запасів мінеральних вод і ще менше - 1,8% підрахованих ресурсів цих вод.

«Лікувальними мінеральними водами» називаються природні води, які містять у собі в підвищених концентраціях ті чи інші мінеральні (рідше органічні) компоненти і гази і мають які-небудь фізичні властивості (радіоактивність, температура, реакція середовища та ін.), що визначає їхню лікувальну дію на організм людини, і яка відрізняється «у тій чи іншій мірі від дії прісної води». Основним показником для віднесення природних вод до мінеральних з бальнеологічної точки зору є їхні лікувальні властивості. Тобто, на нашу думку, до лікувальних мінеральних відносяться такі природні підземні води, які завдяки своїм фізичним і хімічним властивостям здійснюють на організм людини лікувальний вплив при внутрішньому, внутрішньопорожнинному та зовнішньому застосуванні.

Виділяються наступні основні бальнеологічні групи мінеральних вод:

1. Група вуглекислих мінеральних вод з вмістом CO_2 не менше 0,5 г/дм³.

2.Група сульфідних мінеральних вод, які містять H_2S + H_2S не менше 10 мг/дм³.

3.Група залізистих, миш'яковистих і поліметальних мінеральних вод: залізисті - з мінімальним вмістом заліза 10 мг/дм³, миш'яковисті - з мінімальним вмістом миш'яку 0,7 мг/дм³, поліметальні - з підвищеним вмістом одночасно декількох металів - заліза, алюмінію, миш'яку, марганцю, міді та ін.

4.Група бромних, йодо-бромних та йодових мінеральних вод з мінімальним вмістом брому 25 мг/дм³ і йоду 5,0 мг/дм³. Такий вміст йоду і брому вважався авторами Кадастру (1987 р.) кондиційними при мінералізації вод до 10 г/дм³, при більшій мінералізації вміст брому та йоду повинен перераховуватися на води з мінералізацією 10 г/дм³. Така позиція полягала в тому, що йод і бром відносяться до терапевтично активних мікрокомпонентів внутрішнього застосування.

5.Група радонових вод з мінімальним вмістом радону 50 еман (5 нКи/дм³, 185 Бк/дм³).

6.Група крем'янистих мінеральних вод з мінімальним вмістом метакремнієвої кислоти не менше 50 мг/дм³.

7.Група мінеральних вод з вмістом органічних речовин - не менше 8 мг/дм³.

8.Група борних вод з мінімальним вмістом ортоборної кислоти (H_3BO_3) не менше 35 мг/дм³.

9.Група вод без специфічних компонентів і властивостей різного іонного складу з загальною мінералізацією не менше 1 мг/дм³.

Гідромінеральне багатство України визначається наявністю таких мінеральних вод, як вуглекислі, сульфідні, радонові, залізисті і миш'яковисті, йодові, бромні та йодо-бромні, борні, крем'янисті, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей. При цьому слід зазначити, що ресурси таких мінеральних вод, як радонові, сульфідні, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей є практично невичерпними, виходячи

з рівня їхнього сучасного використання. Україна широко відома в світі своїми унікальними високоефективними мінеральними лікувальними водами типу «Нафтуся» їх запаси розміщені в двох регіонах західної частини республіки - в районі *Трускавця* і поблизу *Східниці* (Львівська обл.), а також у районі *Сатанова* (Хмельницька обл.) і прилеглої до нього території (включаючи Тернопільську обл.). Ці води мають високі лікувальні властивості. Вони характеризуються підвищеним вмістом органічних речовин (0,01 - 0,03 г/л). На їх базі (особливо Східниці і Сатанова) є практично необмежені можливості для розширення санаторно-курортного господарства з метою задоволення потреб населення багатьох країн.

Найбільше територіальне поширення (якщо не брати до уваги мінеральних вод без специфічних компонентів) мають *радонові лікувальні води* з різноманітним хімічним складом. Вони характерні для північних та центральних областей Правобережжя (Житомирська, Київська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська) і Приазов'я (Запорізька, Донецька області). Вміст радону складає від 50 до 2000 еман/л. За мірою мінералізації представлений весь спектр. Експлуатаційні запаси радонових мінеральних вод в Україні складають 9808,6 м³/добу, що становить близько 15% загальної кількості.

Радонові мінеральні води використовуються з лікувальною метою на курортах *Хмільник*, *Кремінна*, у санаторіях та водолікарнях Житомира, Черкас, Білої Церкви, Миронівки, Полоного (Хмельницька обл.). Мінеральні води цього типу мають значні ресурси для розширення їх використання особливо у південно-східних областях ареалу поширення, оскільки на даному етапі використовується лише 9% наявних експлуатаційних запасів.

Медичними показаннями для лікування радіоактивними (радоновими) водами є:

— захворювання апарату опору та руху: остеохондроз хребта; деформуючий остеоартрит; мікрокристалічні артрити; хвороба Бехтерева; колагенові захворювання (склеродермія, дерматоміозит); травматичні ураження кісток та суглобів;

— захворювання серцево-судинної системи: ішемічна хвороба серця (без нападів стенокардії та порушень ритму); гіпертонічна хвороба 1 - 2 ступеню; ревматизм з мінімальним ступенем активності; захворювання судин нижніх кінцівок; варикозне розширення вен; хронічні тромбофлебіти (не раніше 6 місяців після загострення);

— захворювання нервової системи: неврози; залишкові явища перенесених арахноїдиту, енцефаліту; радикуліти, плексити, поліневрити (токсичні та інфекційні);

— гінекологічні захворювання: хронічні запалення жіночих статевих органів; порушення менструальної функції; безпліддя; фіброміоми матки (які підлягають консервативному лікуванню); реабілітація після гінекологічних операцій;

— захворювання шкіри: ласкутний лишай (стаціонарна форма); нейродерміт; екзема; трофічні виразки.

Найбільш відомим курортом, де використовуються радонові мінеральні води є *Хмільник* (Вінницька область).

Йодні, бромні та йодо-бромні мінеральні води переважно хлоридного натрієвого складу мають значне територіальне поширення. Джерела даного типу наявні в АР Крим і Приазов'ї, східних областях України, Причорномор'ї, західних областях. За мірою мінералізації це в основному розсоли (до 300 г/л). Вміст у них йоду становить 0,01-0,1 г/л, бромну - 0,02-1,5 г/л. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу оцінюються в 11561,0 м³/добу (17,9% сумарних). Води даного типу використовуються у здравницях Криму і Закарпаття.

Медичними показаннями для лікування йодо-бромними та бромними водами є захворювання:

— кістково-м'язової системи (остеохондроз, деформуючі остеоартрози, хвороба Бехтерева та ін.);

— нервової системи (радикуліти, поліневрити, хвороба Рейно, неврастенія та ін.);

— периферичних судин;

— системи кровообігу (ревматизм, придбані та уроджені пороки серця, ішемічна хвороба серця та ін.).

Найбільш відомим курортом, де застосовуються йодо-бромні мінеральні води є *Бердянськ* (Запорізька область).

Різноманітні за хімічним складом, мірою мінералізації (0,6-35 г/л) та вмістом сірководню (0,01-0,6 г/л) родовища *сульфідних мінеральних вод*, які поширені у трьох ареалах:

- Карпатському регіоні та південно-західному Поділлі;

- північному Причорномор'ї (західні райони Одеської області, південно-західна частина Херсонщини);

- Керченський півострів.

Затверджені запаси сульфідних мінеральних вод складають 414,5 мі/добу.

На півдні України не виключається перспектива відкриття родовищ сульфідних мінеральних вод, які сьогодні широко використовуються в західних областях України (курорти Немирів, Шкло, Любінь Великий, Черче).

Медичними показаннями для лікування сульфідними мінеральними водами є:

— ревматоїдний артрит в неактивній фазі, а також в разі мінімальної і середньої активності процесу, якщо хворий може себе обслуговувати;

— деякі інфекційні поліартрити (нетуберкульозної етіології);

— первинний деформуючий остеоартроз;

— артрити травматичного походження з обмеженням руху в суглобах;

— остеохондроз хребта з вторинними неврологічними порушеннями та без них;

— спондильоз, спондилоартроз без різких обмежень руху хребта;

— анкілозивний спондилоартрит (хвороба Бехтерева – Штрюмеля - Марі), ревматоїдоподібний артрит хребта в разі активності процесу не вище 2 ступеня, без висцериту, якщо хворий може самостійно рухатись;

— травматичні спондилопатії;

— хронічний синовіт, бурсит, тендовагініт, міозит, періартрит;

— радикуліт, радикулоневрит, обумовлені остеохондрозом, а також токсичного, інфекційно-алергічного походження;

— ішіас, а також невертеброгенний попереково-крижовий радикуліт у підострій фазі, фазі неповної ремісії, ремісії;

— грудний радикуліт з вісцеральною біллю;

— дифузний больовий шийно-плечовий синдром;

— поліневрит, полірадикуліт, плексит, запальні токсичні невропатії; інфекційний поліневрит;

— поліневропатії в разі цукрового діабету;

— стани після перенесених інсультів та черепно-мозкових травм, захворювання периферичної нервової системи.

Найбільш відомі курорти, де використовуються сульфідні мінеральні води: *Синяк* (Закарпатська область), *Немирів*, *Любінь Великий*, *Шкло* (Львівська область), *Черче* в Івано-Франківській області та санаторії у селищах *Щербинці* і *Брусниця* Чернівецької області.

В Україні три основні ареали поширення *крем'янистих мінеральних вод*: центральна частина Поділля, Закарпаття та межиріччя Сіверського Донця і Ворскли у верхній частині їх течії. Експлуатаційні запаси вод цього типу становлять лише 1065,0 м³/добу. Ці переважно прісні води (мінералізація не досягає 1,4 г/л) широко використовуються для розливу (Березівська, Харківська № 1, Кам'янець-Подільська, Хмельницька) і в лікувальних цілях на курортах Березівка та Роща Харківської області. Загалом використання крем'янистих мінеральних вод є максимальним - відбирається 71 % експлуатаційних запасів.

Медичними показаннями для лікування крем'янистими мінеральними водами є:

— захворювання органів травлення: рефлюкс-езофагіт поза стадією загострення; хронічний гастрит поза стадією загострення; виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки у фазі ремісії; хвороби оперованого шлунку; хронічні коліти і ентероколіти м'якого та середнього ступеню поза фазою загострення; функціональні розлади кишечника поза фазою загострення;

— захворювання печінки, жовчних шляхів і підшлункової залози: хронічні гепатити; хронічні холецистити, ангіохоліти різної етіології; дискінезія жовчних шляхів та жовчного міхура; панкреатит хронічний; перигастрити, перидуоденіти, перихолецистити;

— захворювання сечостатевого органу: хронічний пієлонефрит у фазі ремісії; хронічний цистит; хронічні простатити, везикуліти, фолікуліти;

— захворювання обміну речовин: ожиріння екзогенно-конституційне при недостатності кровообігу не вище 1 стадії; цукровий діабет легкого і середнього ступенів у стані стійкої компенсації без нахилу до ацидозу.

Найбільш відомі курорти, де використовуються крем'янисті мінеральні води: *Березівські мінеральні води, Роща* (Харківська область).

Обмеженість ареалу поширення характерна для *вуглекислих мінеральних вод*, їх джерела експлуатуються в Закарпатті, Покутті, в західній частині Буковини, на Керченському півострові. За складом вони бувають:

- гідрокарбонатні кальцієві, з загальною мінералізацією до 1,5 г/л (типу Нарзан);

- гідрокарбонатні натрієві, 6-7 г/л (типу Єсентуки);

- хлоридні натрієві, 12-97 г/л (типу Арзни).

Крім того, вони можуть мати підвищений вміст миш'яку, заліза, йоду, бромиду тощо. Їх експлуатаційні запаси складають 3407,4 м³/добу.

Води даного типу використовуються санаторно-курортними закладами Закарпаття в лікувальних цілях та на розлив (Лужанська № 1 та № 2, Поляна Квасова, Свалява, Плосківська, Драгівська тощо).

Медичними показаннями для лікування вуглекислими мінеральними водами є:

— виразка шлунку та дванадцятипалої кишки у фазі ремісії і нестійкої ремісії;

— хронічний гепатит зі збереженою або підвищеною секреторною активністю шлунку у фазі ремісії або нестійкої ремісії;

— хронічний гастрит з секреторною недостатністю у фазі ремісії;

- хронічний ентерит та ентероколіт у фазі стійкої або нестійкої ремісії;
- хронічні коліти у фазі ремісії;
- функціональні розлади (дискінезії) кишечника по гіпо- або гіпертонічному типу;
- хронічний холецистит (бактеріальний) у фазі ремісії;
- хронічний калькульозний холецистит;
- функціональні розлади (дискінезії) жовчних шляхів по гіпер- або атонічному типу;
- хронічний гепатит;
- стан після перенесеного вірусного гепатиту в неактивній фазі (через 1-2 місяці після зникнення жовтухи);
- хронічний панкреатит, латентний або рецидивуючий (в період між нападами), який розвинувся на фоні інших захворювань системи травлення;
- рефлюкс-езофагіт, больова і диспепсична форма легкого та середнього ступеню у фазі ремісії;
- захворювання оперованого шлунка: після операції внаслідок виразкової хвороби шлунка та дванадцятипалої кишки, в разі наявності демпінг-синдрому і гліпоглікемічного синдрому легкого та середнього ступенів, астенічного синдрому (гастриту культі), анастомозиту, синдрому привідної кишкової петлі, панкреатиту, гепатиту, холециститу, ентероколіту - не раніше, ніж через два місяці після операції;
- стан післяопераційних втручань на жовчних шляхах - не раніше 3-4 місяців після операції;
- цукровий діабет легкого та середнього ступенів.

Найбільш відомі курорти, де використовуються вуглекислі мінеральні води: *Поляна* (санаторії «Сонячне Закарпаття», «Поляна», «Квітка полонини»), *Шаян*.

Джерела *миш'яковистих мінеральних вод* мають в Україні вузьку локалізацію і виявлені в околицях с. Кваси Рахівського району Закарпатської області. На їх основі функціонує санаторій «Гірська Тиса», що має лише два аналоги у світі. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного різновиду становлять 422,0 м³/добу.

Медичними показаннями для лікування залізистими та миш'яковистими водами є:

- захворювання органів кровотворення, залізодефіцитних анемій різної етіології, в тому числі після радіаційних уражень;
- професійні захворювання, хронічні отруєння солями важких металів (свинець, мідь, олово та ін.);
- порушення обміну речовин - цукровий діабет, сечовий діатез;
- гемофілія легкого і середнього ступеню;
- лейкози:
- лімфолейкоз - хронічний, в період початкової стадії, стабільної і гематологічної компенсації;
- хронічний мієлолейкоз;
- еритремія;
- сублейкемічний мієлоз;
- лімфогранулематоз (хвороба Ходжкина) в початковій стадії захворювання.

Найбільш відомі курорти, де використовуються залізисті та миш'яковисті води: *Сойми, Шаян* (Закарпатська область), *Слов'яногірськ* (Донецька область).

Мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин (Нафтуся та типу Нафтуся (Збручанська, Новозбручанська)) поширені на території Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Івано-Франківської областей. Саме їм зобов'язаний своєю світовою славою курортнополіс Трускавець. На базі цих мінеральних вод розвивається курортне господарство *Сатанова, Східниці*, функціонують санаторії «Україна» (Хмельницька обл.), «Збруч» (Тернопільська обл.), їх експлуатаційні запаси - 894,2 м³/добу - використовуються лише на 9 %.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами з підвищеним вмістом органічних речовин є:

- запальовальні процеси печінки та жовчовивідних шляхів у стадії ремісії;
- жовчнокам'яна хвороба без ускладнень, а також у післяопераційному періоді;
- порушення моторики жовчовивідних шляхів;

— запальовальні захворювання шлунково-кишкового тракту у фазі повної і нестійкої ремісії;

— залишкові явища хвороби Боткіна;

— хронічні запальовальні процеси нирок та сечовивідних шляхів без підвищення артеріального тиску;

— сечокам'яна хвороба, стани після оперативного та інструментального виділення каменів після 1,5-2 місяців;

— статеві порушення у чоловіків;

— порушення процесу обміну речовин (цукровий діабет, подагра та ін.).

Найбільш відомі курорти, де використовуються мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин, - *Трускавець* (Львівська область), *Сатанів* (Хмельницька область).

По території всіх областей України поширені джерела *мінеральних вод без вмісту специфічних компонентів*, різноманітні за своїм хімічним складом, із мінералізацією від 2 до 350 г/л. Води даного типу широко використовуються на курортах *Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ*, у санаторіях *Одеської групи курортів*, Криму тощо. До цього типу відносяться такі столові та лікувально-столові води, як Айвазовська, Феодосійська, Миргородська, Олеська, Солуки. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу становлять 48 % загальної кількості або 31074,2 м³/добу.

Медичними показаннями для лікування мінеральними водами без специфічних компонентів та властивостей є:

- хронічний гастрит з секреторною недостатністю та порушенням моторно-евакуаторної функції шлунка поза фазою загострення;

- функціональні захворювання шлунку з порушенням моторно-евакуаторної функції, але без проявів гастриту;

- хронічні коліти і ентероколіти різної етіології, крім стенозувальних, туберкульозних, виразкових, бактеріальних і паразитарних форм поза фазою загострення;

- функціональні захворювання кишечника з порушенням моторно-

евакуаторної функції;

- хронічні захворювання печінки та жовчних шляхів різної етіології, гепатит, холецистит, ангіохоліт без нахилу до частих загострень, без явищ жовтухи та при нормальних СОЕ та лейкоцитозі;

- дискінезії жовчних шляхів та жовчного міхура;

- супутні захворювання органів опору та руху, периферійної нервової системи, гінекологічні. Найбільш відомі курорти, де використовуються мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей - *Миргород* (Полтавська область), *Феодосія* (Крим).

Ресурси мінеральних грязей

До *природних лікувальних грязей* відносяться різні за генезисом утворення (переважно відклади боліт, озер, лиманів та морських заток), які складаються з води, мінеральних та органічних речовин і являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу з певними тепловими та іншими фізико-хімічними властивостями.

З 70 існуючих в Україні курортів загальнодержавного і місцевого значення, грязелікування застосовується на 19 з них (в тому числі на 5 бальнеогрязевого типу, на 11 - бальнеогрязевого кліматичного типу і на 3 - грязевого кліматичного типу). На цих курортах в 79 оздоровчих закладах для лікувальних цілей окрім мінеральних вод і клімату застосовуються пелоїди (мулові і торфові грязі) місцевих родовищ. На сьогодні грязелікування з успіхом застосовується на таких загальновідомих курортах, як *Куяльник*, *Саки*, *Євпаторія*, *Бердянськ*, *Кирилівка*, *Слов'янськ*, *Миргород* та ін.

Місцем утворення лікувальних грязей є різноманітні водоймища (моря, затоки, озера, стариці річок), болота, а також ділянки земної кори, в яких внаслідок тектонічних причин виникають зони виносу на поверхню подрібнених глинистих порід, підземних вод і газів, які обумовлюють утворення сопочних грязей. За генезисом, який відображає умови утворення і

визначає головні особливості складу і властивості, лікувальні грязі поділяються на чотири генетичних типи:

- торфові;
- мулові сульфідні;
- сапропелеві;
- сопочні.

Торфові грязі - це болотні відклади, які складаються, переважно, з розкладених чи напіврозкладених рослинних залишків. Торфоутворення відбувається внаслідок накопичення залишків різних рослин, які схильні до переробки, здійснюваної численними мікроорганізмами в умовах надмірного зволоження і утрудненого доступу кисню.

Торфові поклади в Україні формуються, переважно, в лісовій і лісостеповій медико-географічних зонах. Серед найвідоміших родовищ - Немирівське, Кнеселівське, Шкловське, Великолюбінське, Нинівське, Моршинське (Львівська обл.), Війтівецьке (Вінницька область), Настасівське (Тернопільська обл.), Вичавки (Рівненська обл.) Черченське, Підпечеринське, Осмолодське (Івано-Франківська обл.), Журавицьке, Головненське, Малиновське, Берестечське (Волинська обл.), Зарічанське (Житомирська обл.), Малосорочинське, Семіренки (Полтавська обл.), Березівське (Харківська обл.) і родовища Глибочицького, Сторожинецького, Вижнівського районів (Чернівецька обл.). Найбільшим серед цих родовищ вважається Моршинське, де запаси грязей становлять 239 тис. м³. Вони використовуються в курортах *Шкло*, *Моршин* (Львівська обл.), *Миргород* (Полтавська обл.), *Хмільник* (Вінницька обл.).

Основний показник, який обумовлює лікувальне застосування торфових грязей, є ступінь його розпаду. Торфи зі ступенем розпаду 40% і вище з урахуванням інших вимог, які ставляться до них, відносяться до лікувальних.

Мулові сульфідні грязі здавна відомі своїми лікувальними властивостями в практиці грязелікування і мають широке застосування в Україні. Сульфідні грязі - це тонкодисперсні мулові відклади в основному солоних водоймищ,

переважно мінерального складу, з вмістом невеликої кількості (до 10 % на суху речовину) органічних речовин і в різному ступені збагачених водорозчинними солями і сульфідами заліза. За зовнішнім виглядом мінеральні сульфідні грязі являють собою чорну або темно-сіру пластичну масу з запахом сірководню, яка в підігрітому (до 40⁰ C) стані може використовуватись в лікувальних цілях. За структурою вони, як і інші пелоїди, є доволі складним біо-фізико-хімічним комплексом, в який входять рідка (грязьовий розчин) і тверда (грубодисперсний кістяк і тонкодисперсний комплекс) фаза, насичена численними мікроорганізмами.

Морські сульфідні мулові грязі - це мулові відклади, які накопичуються на дні морських заток і характеризуються незначною концентрацією сульфідів, високим вмістом глинистих речовин, постійним іонним складом і середньою мінералізацією грязьового розчину, які близькі за своїм складом і мінералізацією до морських вод. Представниками цього підтипу мулових грязей є родовища пелоїдів Обіточної, Бердянської, Таганрозької (Маріупольської), Новоазовської, Ялтинської заток.

Приморські сульфідні мулові грязі - це мулові відклади приморських озер та заток, які повністю чи частково відмежувались від моря піщано-гравійними пересипами чи косами. За мінералізацією і іонним складом грязьового розчину приморські грязі, близькі до морських вод, які живлять їх, але в значному ступені залежать від гідролого-гідрохімічного режиму водоймища, ґрунтового та поверхневого стоку. До цього підтипу пелоїдів відносяться родовища мулових грязей цілої низки озер і лиманів Північного і Кримського Причорномор'я та Приазов'я (Куяльницький, Хаджибейський, Алібей, Шагани, (Одеська обл.) Будацький, Тілігульський, Березанський (Миколаївська обл.) Бейкуський лимани, Сакське, Чокрацьке, Узунларське, Кояське, Велике, Тобечицьке озера і багато інших).

Материкові сульфідні мулові грязі - це донні відклади солоних континентальних озер. На Україні вони приурочені до озер-стариць, які розташовані в заплаві річок (оз. Гопри, оз. Солоний Лиман), і до суфозіонних

озер, які утворилися внаслідок розчинення і вимивання поверхневими і ґрунтовими водами солей з порід (оз. Прокоф'євське).

Озерно-джерельні мулові грязі - це мулові відклади невеликих водоймищ різного походження, які живляться, переважно, за рахунок підземних мінеральних вод. Місцем формування відомих в Україні родовищ є карстові озера (оз. Сліпне, оз. Ріпне).

Сапропелеві грязі - це донні органо-мінеральні відклади з вмістом не менше 10% органічних речовин (на суху речовину), в основному, прісноводних об'єктів, які утворюються внаслідок розкладу флори і фауни водоймищ під впливом мікробної діяльності. Сапропелі відносяться до так званих «м'якодіючих» лікувальних грязей. Великий відсоток органічних речовин, висока вологоємність, тонкий механічний склад і малий вміст водорозчинних солей обумовлюють високу теплоутримуючу здатність сапропелевих грязей і їх щадячу дію на організм хворого. Згідно з прийнятою класифікацією сапропелі розрізняються на низькозольні, середньозольні і високозольні, серед яких виділяються наступні різновиди: водоростеві, зоогенові, торфові і гумусові, глинисті і вапнякові. Розповсюдження сапропелевих грязей, які утворюються, переважно, в прісноводних водоймищах, підпорядковано зональності самих озер. Сапропелеві відклади мають найбільше розповсюдження в лісовій медико-географічній зоні (Шацькі озера). Поширені вони на Поліссі: с. Вільчани, Житомирської обл.; Микулинецьке родовище в Тернопільській обл.; озера Скорінь і Бурків у Любешівському, Ковпино і Оріхове в Ратнівському, Синове у Старовижівському, Туричанське в Турійському та Охотин у Ковельському районах Волинської обл. Розвідані запаси сапропелів лише на Волині становлять 61,2 млн. т. Треба відзначити, що сьогодні сапропелеві грязі в Україні в санаторно-курортній чи клінічній практиці не застосовуються.

Сопочні грязі являють собою напіврідкі глинисті відклади неоднорідного механічного складу, які утворюються внаслідок витискання на поверхню під тиском вуглеводневих газів та води подрібненого глинистого матеріалу у вигляді розрідженої маси. Вони містять в собі підвищену концентрацію мікроелементів і малу кількість органіки. В Україні сопочні грязі

розповсюджені на Керченському півострові (Булганацькі сопки) і в санаторно-курортній практиці практично не застосовуються в зв'язку з практично необмеженими запасами в цьому регіоні сульфідних мулових грязей.

В якості бальнеологічних ресурсів все більше застосування знаходять *бенітонітові глини*: санаторії Саків і Євпаторії використовують глини Кудрінського родовища.

В санаторно-профілактичних закладах широко застосовується *озокерит (гірський віск)*, який являє собою суміш високомолекулярних сполук вуглеводів, смол і асфальтенів. Колір від жовтого до чорного консистенція від пластичної до твердої. Утворюється шляхом випадання нафти при міграції в порах або тріщинах гірських порід. Більшість родовищ озокериту в Україні відкрито в Передкарпатті. Саме тут знаходяться найбільші у світі Бориславське (експлуатується з 1856 р.) і Трускавецьке родовища. На території Львівської області озокерит виявлено також у смт. Стара Сіль та с. Івана Франка.

Лікувальне значення мають *води Чорного та Азовського морів*. Ці води (особливо чорноморські) високо мінералізовані; вони складаються з більш як 60 хімічних елементів, у тому числі натрію, калію, магнію, кальцію, броду, літію та ін. Сполуки цих елементів позитивно впливають на організм людини; морські ванни, як і повітря приморських районів, насичене парами морської води, мають лікувальне значення.

Спелеологічні природні лікувальні ресурси можливо визначити як ресурси печер і порожнин. Використання даних ресурсів в якості лікувальних почалося порівняно недавно. В лікуванні використовується мікроклімат карстових печер і соляних шахт. Його фізіологічна дія обумовлюється вдиханням помірно-прохолодного повітря, постійній відносній вологості повітря, температури, атмосферного тиску, вмістом аерозолів хлориду натрію (соляні шахти), відсутністю шкідливих примісей і мікроорганізмів, що сприяє вентиляції і обміну кисню в легенях, посиленню вологовіддачі з поверхні легень. Спелеотерапія показана хворим на хронічні неспецифічні хвороби легень, бронхіальну астму, алергію. В Україні в с. *Солотвино* (Закарпатська обл.) і м. *Соледар* (Донецька обл.) на основі соляних шахт діють спелеологічні санаторії.

Практично необмежені запаси, лікувальні цінності та унікальність названих курортних ресурсів дозволяє створити в Україні рекреаційно-оздоровчі центри світового значення.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «природні курортні (лікувальні) ресурси», та складових які до нього входять.
2. Охарактеризуйте запаси ресурсів лікувальних мінеральних вод в Україні.
3. Охарактеризуйте сучасний рівень використання лікувальних мінеральних вод. Назвіть основні бальнеологічні курорти держави.
4. Проаналізуйте географію розповсюдження бальнеологічних курортів в Україні.
5. Охарактеризуйте запаси ресурсів мінеральних грязей та сучасний рівень їх використання для цілей санаторно-курортного господарства.
6. Проаналізуйте географію розповсюдження грязьових курортів в Україні.
7. Проаналізуйте географію розповсюдження курортів змішаного профілю в Україні.
8. На яких курортах і яким чином в Україні використовуються спелеологічні природні лікувальні ресурси.

ТЕМА 4 АНТРОПОГЕННІ ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

4.1 Історико-культурні туристські ресурси

4.1.1 Поняття і склад історико-культурних ресурсів

Історико-культурні туристські ресурси – це історичні особливості, об'єкти і явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території і можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних і інтелектуальних рекреаційних потреб.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'ятникам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі

служать головним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб. Наукова класифікація пам'ятників, відбиває сформований порядок і форми державного обліку цього виду ресурсів, потреби практики й має на увазі специфіку кожного виду. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятники історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятники. Розглянемо найбільш типові об'єкти по кожному виду пам'ятників. Так, до *пам'ятників історії* можуть бути віднесені будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також з розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятники археології - це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, древні місця поховань, кам'яні статуї, наскальні зображення, стародавні предмети, ділянки історико- культурного шару древніх населених пунктів.

Найбільш характерні для *пам'ятників містобудування й архітектури* наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки древнього планування й забудови міст і інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва.

До *пам'ятників мистецтва* належать добутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятники - це акти органів державної влади й органів державного керування інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а, також древні й інші рукописи й архіви, записи фольклору й музики, рідкі друковані видання.

Класифікувати історико-культурні ресурси за ознакою рухомості

можливо по двом групам - *нерухомі й рухомі*. Першу групу становлять пам'ятники історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва й інші спорудження, у тому числі й ті пам'ятники мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення.

До другої групи належать пам'ятники мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятники й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони звичайно концентруються.

Окрім вище розглянутих видів історико-культурних ресурсів виділяють категорії подієвих ресурсів, етнографічних ресурсів, біографо-соціальних ресурсів.

Так, категорія *подієвих ресурсів* стала виділятися порівняно недавно, поряд з формуванням цього спеціалізованого виду туризму, зростанням кількості різного роду культурних подій, які мають ярко виражений рекреаційний – пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер. Тому ця категорія ресурсів ще є недостатньо дослідженою і розвиненою. В загальному сенсі до подієвих ресурсів відносять масові заходи культурно-розважального характеру, наприклад, карнавали, конкурси, фестивалі, ралі, виступи відомих музичних і театральних колективів, святкування різноманітних свят, наприклад, Дні міст, ярмарки і таке інше.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль, внаслідок підвищення національної свідомості суспільства, введення спеціалізованих освітніх програм в загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів, як вже відзначалося вище, входять різноманітні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самотності і національного колориту. До числа таких ресурсів відносять - традиції, обряди,

свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці й ін.

Біографо-соціальні ресурси – специфічна складова історико-культурних ресурсів (категорії пам'ятники історії), яка об'єднує об'єкти та місцевості пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання).

До історико-культурних рекреаційних ресурсів також слід віднести і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів так і туристів: музеї, картинні галереї, виставкові зали, театри, кіно-концертні зали, філармонії, планетарії цирки та ін.

4.1.2 Характеристика основних складових історико-культурних ресурсів

Історико-культурні ресурси України є важливою (а для окремих регіонів - основною) складовою туристського потенціалу. Вони відзначаються великою різноманітністю і включають археологічні та історичні знахідки, середньовічні фортифікаційні споруди і печерні міста, культові об'єкти різної конфесійної належності, палацові ансамблі, місця історичних подій, а також специфічні локальні особливості культури і побуту різних етнічних груп українців та інших народів, що населяють територію країни.

Найважливішою, складовою історико-культурної спадщини є пам'ятки архітектури і містобудування. В Україні на державному обліку перебуває близько 15,7 тис. архітектурно-історичних пам'яток. Значно чисельнішою є група унікальних пам'яток, виявлених порівняно недавно, їх хронологічний діапазон надзвичайно широкий: від античних давньогрецьких полісів Північного Причорномор'я і давньоруських архітектурних споруд Києва, Чернігова, Овруча до творів класицизму і модернізму XIX-XX століть. На базі найбільш значимих пам'яток створено 47 історико - архітектурних та історико-культурних заповідників і музеїв: серед них статус національних мають: «Давній Галич», «Кам'янець», «Києво-Печерська Лавра», «Могила

Т. Г. Шевченка», «Переяслав», «Софія Київська», «Чернігів Стародавній», «Чигирин», «Херсонес Таврійський», «Хортиця»; загальнодержавних - *«Гетьманська столиця» в Батурині, «Одеський замок», «Підгорецький замок», «Стара Одеса», «Старий Крим», «Стародавній Київ».* Заповідники і музеї такого профілю функціонують також в Алупці, Бахчисараї, Вишгороді, Глухові, Дубно, Жовкві, Качанівці, Керчі, Луцьку, Новгород-Сіверському, Острозі, Путивлі, Святогірську та ін.

Всього в Україні 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, а понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію. Налічується також 1399 міст і селищ та близько 8 тисяч сіл, які мають цінну історико-культурну спадщину. Список історичних міст України включає 371 населений пункт, у яких історико-культурна спадщина збереглася в найбільш сконцентрованому вигляді.

Найдавніші в Україні пам'ятки архітектури і містобудування зосереджені в Північному Причорномор'ї. Це давньогрецькі поліси Херсонес (Севастополь), Пантікапей (Керч), Ольвія (Очаків), Керкінітида (Євпаторія), Тіра (Білгород-Дністровський), Неаполь Скіфський (Сімферополь) та ін. В Криму, в Бахчисарайському районі, виявлені також найдавніші з відомих печерних міст - Ескі-Кермен (V-VI), Мангуп-Кале (VI-XV), Чуфут-Кале (X-XVIII) - і Успенський печерний монастир (VII-XIX). Серед подібного роду пам'яток представляють інтерес ранньослов'янські печерні храми в с. Міжгір'я Тернопільщині («Святиня язичницька») та в с. Бокота на Хмельниччині.

Архітектурна спадщина періоду Київської Русі (IX-XIII) в її первісному вигляді збереглася лише частково. Це Софійський собор, Золоті ворота, церква Спаса на Берестові, Успенський собор і Троїцька надбрамна церква в Києво-Печерській Лаврі, Михайлівський собор Видубицького монастиря, Михайлівський Золотоверхий монастир, церкви Богородиці Пирогощі та Кирилівська в Києві, Спаський собор, Борисоглібський собор, Іллінська церква, Єлецький Успенський монастир, П'ятницька церква в Чернігові, церква Василя в Овручі, Спасо-Преображенський собор у Новгород-Сіверському, Юріївська

(Успенська) церква в Каневі, Успенський собор у Володимир-Волинському, церква Св. Пантелеймона в с. Шевченкове Івано-Франківської області, церква Св. Миколи у Львові, «Горянська ротонда» в Ужгороді, церква Іоанна Предтечі в Керчі та ін.

Серед найкращих зразків дерев'яного зодчества, яких особливо багато на Поліссі і в Карпатах - церкви Св. Дмитрія (XV, с. Гішин Волинської обл.), Св. Параскеви (XV-XVIII, с. Олександрівка, Закарпатської обл.), Спасо-Преображенська (XVI, с. Нуйно Волинської обл.), Вознесіння Господнього «Струківська» (XVI, смт. Ясиня Закарпатської обл.), Благовіщення Богородиці (XVI, Коломия Івано-Франківської обл.), Миколаївська (XVII, с. Гусний Закарпатської обл.), Св. Михайла (XVII, с. Ісаїв Львівської обл.), Св. Юра (XVII, Дрогобич), Різдва Богородиці (XVII-XVIII, с. Жубровичі Житомирської обл.), Хрестовоздвиженська (XVIII, Кам'янець-Подільський), Св. Миколи (XVIII, Вінниця), Троїцький собор (XVIII, Новомосковськ; найбільша дерев'яна сакральна споруда в Україні), Троїцька (XVIII, с. Троковичі Житомирської обл.), Св. Миколи (XVIII, с. Данилове Закарпатської обл.), Троїцька (XVIII, с. Бушеве Київської обл.), Св. Юрія (XVIII, с. Батетичі Львівської обл.), Св. Трійці (XVIII, с. Коротичі Рівненської обл.), Св. Трійці (XVIII, смт. Степань Рівненської обл.), Вознесіння Господнього (XVIII, Чортків Тернопільської обл.), Пресвятої Богородиці (XVIII, Берислав Херсонської обл.), Св. Іоанна Сучавського (XVIII, с. Виженка Чернівецької обл.), Різдва Богородиці (XIX, с. Матків Львівської обл.), Воздвиження Чесного Хреста (XIX, с. Опірець Львівської обл.), Св. Іллі (XIX, с. Шепіт Чернівецької обл.) та ін. Серед кам'яних культових споруд виділяються: церкви - Різдва Христового (XIII-XIV, Галич), Різдва Богородиці (XIV-XV, Рогатин Івано-Франківської обл.), Миколаївська (XV-XVII, Юлія Одеської обл.), Миколаївська (XVI, Олевськ), Успенська (XVI, с. Крилос Івано-Франківської обл.), Воздвиження (XVI, Дрогобич Львівської обл.), Воздвиженська (XVI, Тернопіль), Успенська (ансамбль XVI-XVII, Львів), Іллінська (XVII, Суботів), Михайлівська (XVII, Переяслав-Хмельницький Київської обл.), Успіння Богородиці (XVII, с. Низкиничі Волинської обл.), Іллінська (XVII, Київ), Миколи Притиска (XVII,

Київ), Спасо-Преображенська (XVIII, Великі Сорочинці Полтавської обл.), Св. Іллі (XVIII, Новомиргород Полтавської обл.), Андріївська (XVIII, Київ), Покрова Богородиці (XVIII, Київ), Миколаївська з дзвіницею (XVIII-XIX, Диканька), Запорізька (XVIII, Берислав), Греко-Софіївська (XVIII, Херсон), Воскресіння Христового (XVIII, Суми), Троїцька (XIX, Приморськ), Трьох-Анастасіївська (XIX, Глухів Сумської обл.), Воскресіння (XIX, Форос АР Крим), Свято-Миколаївська (XIX, Миколаїв), Покрова Богородиці (XX, с. Пархомівка Київської обл.), церква-меморіал «Козацькі могили» (XX, с. Плешева Рівненської обл.);

Собори - Різдва Богородиці (XIV-XV, Козелець), Вірменський (XIV-XX, Львів), Латинський кафедральний собор Вознесіння Пресвятої Діви Марії (XIV-XVIII, Львів), Миколаївський (XVII, Ніжин Чернігівської обл.), Вознесенський (XVII, Переяслав-Хмельницький Київської обл.), Велика Лаврська дзвіниця (XVII, Київ), Троїцький (XVII, Чернігів), Покровський (XVII, Харків), Спасо-Преображенський (XVII, Ізюм Харківської обл.), Преображенський (XVIII, Дніпропетровськ), Св. Антонія і Феодосія (XVIII, Васильків Київської обл.), Троїцький (XVIII, Новомосковськ Дніпропетровської обл.), Св. Юра (XVIII, Львів), Святодухівський (XVIII, Ромни Сумської обл.), Покровський (XVIII, Київ), Різдва Богородиці (XVIII, Козелець), Володимирський (XIX, Київ), Свято-Пантелеймонівський (XIX, Одеса), Св. Варвари (XIX, Бердичів Житомирської обл.), Спасо-Преображенський (XIX, Житомир), Покрова Богородиці (XIX, Ізмаїл Одеської обл.), Св. Володимира (XIX-XX, Севастополь), Миколаївський кафедральний (XX, Чернівці);

Костели - Св. Варфоломія (XI-XVII, Дрогобич Львівської обл.), Св. Єлизавети (XIV-XV, Хуст Закарпатської обл.), Домініканський (XV-XVIII, Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.), Пресвятої Діви Марії, колегіата (XVII-XVIII, Івано-Франківськ), єзуїтів (XVII, Луцьк), єзуїтів (XVII, Львів), Св. Лаврентія (XVII, Жовква Львівської обл.), бернардинців (XVIII, Луцьк), Домініканський (XVIII, Тернопіль), Миколаївський (XVIII, Мукачеве Закарпатської обл.), Миколаївський (XIX, Київ), Св. Олександра (XIX, Київ);

Монастирі і лаври - Сурб-Хач (вірменський) (XIV-XVIII, Старий Крим), Унівський монастир-фортеця (XIV-XVIII, с. Унів Львівської обл.), Домініканський (XIV-XVIII, Львів), Троїцький (XV, с. Тригир'я Житомирської обл.), Святогірський (Успенський) монастир-фортеця (XV, с. Зимне Волинської обл.), Почаївська Свято-Успенська лавра (XVI-XVIII, Тернопільської обл.), Троїцький монастир-фортеця (XVI-XVIII, с. Межиріч Рівненської обл.), Мовчанський (XVI-XIX, Путивль Сумської обл.), Густинський (XVII, Чернігівська область), Манявський скит (XVIII, с. Манява Івано-Франківської обл.), Бернардинський (XVII, Львів), Мгарський (XVII-XVIII, Полтавська область), Хрестовоздвиженський (XVII-XVIII, Полтава), Святогірська Успенська лавра (XVII-XIX, Святогірськ Донецької обл.), Флорівський (XVII-XIX, Київ), Крехівський (XVII-XX, Львівська обл.), Бернардинський (XVIII-XIX, Луцьк);

Караїмські кенаси в Києві та Євпаторії; мечеті в Євпаторії (Джума-Джамі), Феодосії, Сімферополі; синагоги в Києві, Сатанові, Луцьку, Чернівцях, Гусятині, Умані, Харкові, Дрогобичі (найбільша хоральна); кірхи в Києві, Луцьку та ін.

Серед фортифікаційних споруд, що збереглися на території України слід відзначити Генуезькі фортеці в Судаку і Феодосії (XIV-XV), фортеці і оборонні замки в Кам'янець-Подільському (XI-XVIII), Кременці (XII-XIV), Білгород-Дністровському (XIII-XV), Ужгороді (XIII-XVI), Луцьку (XIII-XV), с. Невицьке Закарпатської обл. (XIII-XVII), Мукачевому (XIV-XVII), Бучачі (XIV-XVII), Острозі Рівненської обл. (XIV-XVI), Сутківцях (XIV-XVII), Свіржі (XVI-XVII), Дубно (XV-XVII), Корці (XV-XVIII), Меджибожі (XV-XVIII), Жовкві (XVI), Бережанах Тернопільської обл. (XVI), Скалі-Подільській (XVI), Олесько (XVI-XVII), Збаражі Тернопільської обл. (XVII), Києві (XVII-XIX), Кіровограді та Керчі (обидві - XVIII) та ін. Територіально фортифікаційні споруди сконцентровані в Тернопільській, Львівській, Рівненській областях, тим часом у Лівобережній Україні вони взагалі не збереглися.

Серед світських споруд вирізняються своєю архітектурою

Бахчисарайський ханський палац (XVI-XVIII), палац Вишневецьких (XVII-XVIII, Тернопільська обл.), будинок полкової канцелярії (XVII-XX, Чернігів), Марійський палац (XVIII, Київ), Олександрійський палац (XVIII, Луганська обл.), палац Кирила Розумовського (XVIII-XIX, Батурин Чернігівської обл.), палац Г. Потьомкіна (XVIII, Дніпропетровськ), палац Потоцьких (XIX-XX, Львів), палац Комарів-Чихачових (XIX, Муровані Курилівці Вінницької обл.), садиба Тарнавського (XIX, Качанівка Чернігівської обл.), 17 палаців цукропромисловців В. Ф. Симиренка, Б. І. Ханенка, Терещенків, Бродських, М. Р. Закса та ін. у Києві (XIX-XX), палац Воронцова (XIX, Одеса), дача «Ластівчине гніздо» (XX, Місхор), палацові комплекси в Підгірцях Львівської обл. (XVII), Тульчині (XVIII), Алупці (XIX), Масандрі (XIX), Шарівці (XIX), Кореїзі (XIX), Лівадії (XX), а також поміщицькі маєтки - переважно в лісостеповій частині України; університет (колишня резиденція митрополита Буковини і Далмації) (XVIII, Чернівці), Червоний корпус національного університету імені Тараса Шевченка (XIX, Київ), Львівський університет (будинок Головного крайового сейму) (XIX), ліцей князя І. Безбородька (XIX, Ніжин Чернігівської обл.); театри опери і балету в Одесі (XIX), Львові (XIX), Києві (XX), Донецьку (XX); контрактний дім (XIX, Київ), нова біржа (XIX, Одеса), будинок губернського земства (XX, Полтава), будинок Державного банку (XX, Київ), «Будинок з химерами» (XX, Київ), палац Праці (XX, Дніпропетровськ), будинок художника (XX, Луцьк); залізничні вокзали Києва, Чернівців, Жмеринки, Львова, Дніпропетровська; Дніпрогес (Запоріжжя); астрономічна обсерваторія (XIX, Миколаїв) та ін.

Історико-художню цінність мають архітектурні ансамблі Хрещатика і Подолу (Київ), Круглої площі (Полтава), Приморського бульвару і Думської площі (Одеса), площі Свободи (Харків), площі Ринок (Львів), міської ратуші (Івано-Франківськ) та ін.

Пам'ятки архітектури і містобудування різних історичних епох і стильових напрямів споруджені за проектами вітчизняних (О. Вербицький, Горголевський, І. Григорович-Барський, А. Гун, В. та О. Беретті, О.

Бернардацці, Я. де Вітт, В. Заболотний, Ю. Захарович, С. Ковнір, О. Красносельський, П. Красовський, В. Кричевський, Л. Косовський, І. Левинський, А. Меленський, Б. Меретин, В. Ніколаєв, Я. Погребняк, О. Яновський, В. Ярославський) і зарубіжних (П. Барбон, О. Бекетов, Ф. Боффо, Дж. Бріано, Е. Блор, Г. Гельнер, Й. Главка, К. Ешліман, Петро Італієць, Камерон, Дж. Кваренгі, Лакруа, Ф. Растреллі, Коджа Сінан, Г. Торрічеллі, С. Фесінгер, В. Честе, Й. Г. Шедель, А. Шервуд, О. Щусєв) архітекторів.

Візантійський стиль представлений церквою Іоанна Предтечі в Керчі, Десятинною церквою в Києві (не збереглася), кафедрою Спаса в Чернігові, церквою в Овручі Житомирської обл. Інтерпретацією візантійського стилю з відчутним впливом готики можна вважати церкви Галича, Межиріччя, Львова. Псевдовізантійсько-руський стиль, поширений у II половині XIX ст., характерний для культових споруд Житомира, Дніпропетровська, Харкова, Володимирського собору в Києві.

Романський вплив прочитується в архітектурі фортець Білгород-Дністровського, Судака, Кам'янець-Подільського, Хотина. Готичний стиль, сприйнятий архітектурою Західної України в кінці XIV ст., визначає образ костелів Кам'янець-Подільського, Львова, Берегового Закарпатської обл., Скала-Подільської, замків Острога, Луцька, Кременця, Меджибожа. Воронцовський палац в Алупці та палац в Шарівці збудовано в неоготичному стилі.

На заході України збереглися і зразки ренесансної архітектури: «Чорна кам'яниця», будинок і вежа Корнякта, Братська (Успенська) церква, каплиці Боїмів та Кампіанів у Львові, костел у Густині Тернопільської обл., Успенська церква у Крилосі, палац у Підгірцях. Вплив художніх ідей італійського ренесансу простежується в архітектурі Білого палацу в Лівадії. Належність до стилю бароко є очевидною в архітектурі П'ятницької церкви, собору Св. Юра, Бернардинського костелу у Львові, а також церкви гетьмана Б.Хмельницького в Суботові. Розквіт українського (або козацького) бароко припадає на XVII-XVIII ст., а його центр знову зміщується в Наддніпрянщину. Під впливом цього стилю споруджуються нові і перебудовуються давні культові споруди:

Софійський собор, Михайлівська церква у Видубицькому монастирі, Михайлівський собор, церкви Спаса на Берестові, Троїцька, Набережно-Микільська, Покровська, а також Георгіївський собор, Марійський палац у Києві. Яскравим зразком архітектури бароко є церкви, костели, синагоги у Львові, Харкові, Ужгороді, Ромнах (Сумська обл.), Чернігові, Батурині (Чернігівська обл.), Ізюмі (Харківська обл.), Сумах, Ніжині, Прилуках (Чернігівська обл.), Шаргороді (Вінницька обл.), Охтирці (Сумська обл.) та інших містах. Стиль рококо простежується в архітектурі Андріївської церкви, дзвіниць Михайлівського та Софійського соборів у Києві, собору Св. Юра у Львові, головної церкви Почаївської Лаври, собору у м. Козелець, Домініканського костелу у м. Тернопіль та ін.

Класичний стиль (кінець XVIII-XIX ст.) характерний переважно для світських споруд. До нього належать численні палаци, ратуші, адміністративні будинки Києва, Полтави, Харкова, Львова, Одеси, Чернівців, Чернігова, Херсона, Яготина (Київської обл.), Глухова (Сумської обл.), Батурина (Чернігівської обл.). Серед культових споруд кращими зразками цього стилю є собори Одеси, Херсона, Кременчука (Полтавської обл.), Чернівців, а також Аскольдова могила і церква Різдва на Подолі в Києві. Віденський неоренесанс є еkleктичним стильовим напрямом, виявленим в архітектурі театральних будівель Києва, Одеси та Львова. Представлені також провідні стилі XX ст.: модерн (будинок губернського земства в Полтаві, Бессарабський критий ринок у Києві), конструктивізм (будинок Держпрому в Харкові) та ін.

Серед археологічних пам'яток заслуговують на увагу стоянки давньої людини та городища: Трипільля (Київська обл.), Королево (Закарпатська обл.), - найстаріше з відомих у Європі поселень (500-150 тис. р. до н. є.), Каїк-Коба (АР Крим), Добраничівка (Київська обл.), Більськ (Полтавська обл.), Івахнівці (Хмельницька обл.), Мезин (Чернігівська обл.), а також античні кургани - Товста могила та Чортотлик (Дніпропетровська обл.), П'ятихатиха (Київська обл.), Солоха і Гайманова могила (Запорізька обл.), Лита могила (Кіровоградська обл.), Царський та Золотий кургани (АР Крим), Змієві вали та

укріплені ранньофеодальні городища (Путивль, Вишгород, Володимир, Белз, Пліснесько, Звенигород, Василев та ін.).

Історичні пам'ятки пов'язані з визначними подіями в історії України. Так, перша літописна згадка назви «Україна» відноситься до Переяслав-Хмельницького. Острів Хортиця є місцем заснування, а острів Томаківка (Дніпропетровська обл.) - розташування Запорізької Січі. Першою в Україні вищою школою є Острозька академія (Рівненська обл.). Перша друкарня з гражданським шрифтом заснована в Кіровограді. Місця знаменних в історії України битв - Жовті Води, Берестечко, Корсунь-Шевченківський, Батіг, Пилявці, Полтава, Ізмаїл, Севастополь, Крути, Одеса, Керч, Київ, Петрівці. Трагічні сторінки в історії українського народу пов'язані з Переяславом, Батурином, Коднею, Мельниками («Холодний яр»), Великими Сорочинцями, Биковнею, Базаром, Бабиним Яром (Київ), Кортелісами, Чорнобилем. Історико-культурні ресурси, пов'язані з певними історичними подіями, найбільш чисельними є у Львівській, Одеській, Київській, Івано-Франківській областях та АР Крим.

Перші в Україні музеї були відкриті в Миколаєві (1806), Феодосії (1811), Одесі (1825) і при Київському університеті (1835). За даними довідника «Музеї України», сьогодні в країні функціонує понад 550 офіційно зареєстрованих музеїв, з яких 18 мають статус національних. Значна кількість музеїв зосереджена в Києві, Львові, Кам'янець-Подільському, Чернігові, Одесі, Переяслав-Хмельницькому. Багато музейних установ у Черкаській, Чернігівській, Вінницькій, Донецькій областях та АР Крим. Кожне, навіть невелике, містечко і чимало сіл України мають свої краєзнавчі музеї, експонати яких присвячені місцевій історії. Всього на громадських засадах функціонує близько 7 тис. музеїв.

Своєю специфікою відрізняються музеї: історії соляних копалень (Солотвино Закарпатської обл.), писанки (Коломия Івано-Франківської обл.), лісу і сплаву (НПП «Синевир» Закарпатської обл.), авіації і космосу (Житомир і Полтава), діаспори (Чернівці), мініатюрної книги (Горлівка Донецької обл.), рідкісної книги (Ніжин Чернігівської обл.), порцеляни (Баранівка

Житомирської обл.), історичних коштовностей, гетьманства та однієї вулиці (Київ), ткацтва (с. Обуховичі Київської обл.), вишиваних ікон та образів і аптека-музей «Під чорним орлом» (Львів), партизанської слави (в катакомбах с. Нерубайське Одеської обл.), цукру (с. Чорномик Вінницької обл.), бджільництва (Гадяч Полтавської обл.) та ін. Картинні галереї, що володіють цінними колекціями творів українських і зарубіжних художників, створено в Києві, Львові, Одесі, Харкові, Феодосії, Луцьку, Воловці (народних майстрів) та інших містах. Експозиції меморіальних музеїв та приватні колекції містять особисті речі і твори Й.С. Баха, Л. ван Бетховена, К. Брюллова, Д. Веласкеса, А. Вівальді, М. Врубеля, Ф. Гойї, І. Гьоте, М. Караваджо, Р. Кента, І. Крамського, Ж. де Латура, І. Левітана, Я. Матейка, В.А. Моцарта, В. Перова, Н. Паганіні, О. Пушкіна, Х. Рібери, П.П. Рубенса, Я. Станіславського, В. Сурікова, В. Тіціана, К. Фаберже, П. Чайковського, А. Чехова, І. Шишкіна, Ф. Шопена та ін.

Серед туристичних ресурсів важливу роль відіграють місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, де створено меморіальні музеї-садиби: Т. Шевченка - с. Моринці Черкаської обл., Лесі Українки - м. Новоград-Волинський Житомирської обл. та с. Колодяжне Волинської обл., І. Франка - с. Нагуєвичі Львівської обл., І. Карпенка-Карого - с. Миколаївка (Хутір «Надія») Кіровоградської обл., К. Білокур - с. Богданівка Київської обл., О. Довженка - м. Сосниця Чернігівської обл., Г. Сковороди - с. Чорнухи Полтавської обл. та с. Сковородинівка Харківської обл., І. Котляревського та Панаса Мирного - м. Полтава, М. Гоголя - с. Гоголеве Полтавської обл., В. Даля - м. Луганськ, М. Пирогова - м. Вінниця, М. Коцюбинського - м. Чернігів, О. Кобилянської та Ю. Федьковича - м. Чернівці, А. Чехова - м. Ялта та м. Суми, І. Айвазовського - м. Феодосія. В Україні функціонує понад 50 літературно-меморіальних музеїв вітчизняних і зарубіжних письменників. Важливим біосоціальним ресурсом є місця народження видатних людей. Найбільш насичені ресурсами даного типу є м. Київ, а також Київська, Львівська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська області, АР Крим.

Регіональні особливості культури і побуту, народні пісні і танці, святкові

гуляння (Різдво, Масляна, Івана Купала, весільний обряд і т. ін.) також виступають вагомим туристичним ресурсом. В Україні виділяють такі етнографічні області: Волинь, Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянина, Сіверщина, Слобожанщина, Запоріжжя, Донщина, Таврія, Новоросія. Серед основних осередків традиційної культури слід назвати Коломию, Косів, Рахів (гуцульські ремесла і народне мистецтво), Космач (писанкарство), Кролевець (художнє ткацтво), Боромля (лозові меблі), Петриківка (художній розпис), Вашківці (музей майстра української народної творчості Г. Тараса), Дігтярі та Решетилівка (килимарство, вишивка), Опішня (гончарство), Сорочинці (традиційний ярмарковий центр). В окремих регіонах можна познайомитися з обрядами, звичаями, кухнею інших народів, що населяють Україну: кримських татар (АР Крим), болгар (Одещина), євреїв (Одещина, Київщина, Житомирщина), молдаван (Буковина, Одещина), румун (Закарпаття, Буковина), угорців, словаків (Закарпаття), поляків (Житомирщина, Львівщина), греків (Донеччина) та ін.

Етнографічним особливостям регіонів України присвячені експозиції музеїв архітектури і побуту під відкритим небом, що функціонують у Львові (найстаріший), Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Києві, Чернівцях, Галичі, Черкасах, Корсунь-Шевченківському, Луцьку, Краснограді, Дніпропетровську, Коломиї, Сарнах. Своєрідними музеями під відкритим небом можна вважати чимало сіл Закарпаття, Буковини, Поділля, Полісся, а також експериментальне село Шляхова Вінницької області - переможець міжнародної виставки 1967 року в Монреалі (Канада).

В Україні налічується близько 53,6 тис. історико-культурних пам'яток, з яких 12 тис. становлять інтерес як туристсько-екскурсійні об'єкти, хоча в туризмі задіяно менше 5,5 тис. (за деякими джерелами - 8 тис).

Загалом за насиченістю, різноманітністю історико-культурних ресурсів і перспективами їх залучення до рекреаційної сфери області України можна поділити на такі типи:

з високим потенціалом - м. Київ; Львівська, Хмельницька, Закарпатська

обл., АР Крим, Івано-Франківська, Черкаська, Київська обл.;

із середнім потенціалом - Чернівецька, Донецька, Чернігівська, Вінницька, Харківська, Одеська, Тернопільська, Полтавська, Житомирська обл.;

із низьким потенціалом - Сумська, Запорізька, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Миколаївська, Рівненська, Кіровоградська, Волинська обл.

4.1.3 Історико-культурні об'єкти України включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

Список Всесвітньої спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО) з України входить п'ять об'єктів: Софійський собор, Києво-Печерська лавра в Києві, історичний центр Львова, незаймані букові ліси Карпат, пункти геодезичної дуги Струве. Це не багато, особливо якщо враховувати, що Росія в цьому ж списку представлена 22 об'єктами, Польща - 12, а Угорщина - 8.

Але Україна активізує процес внесення в списки ЮНЕСКО і інших історичних об'єктів, а саме: Бахчисарайського Ханського палацу, історичного центра Кам'янця-Подільського, заповідника «Херсонес Таврический» у Севастополі.

Букові ліси Карпат

Букові ліси в Карпатах, розташовані на території трьох країн – Словаччини, Польщі і України, являють собою мережу з десяти окремих заповідників, що простягнулися від Рахівських гір і Чорногорського масиву в Україні які на заході переходять в Полонинський хребет до гір Буковські Верхи й Вигорлат у Словаччині. В Україні до українсько-польсько-словацького транскордонного резервату біосферного резервату ЮНЕСКО «Східні Карпати» включено Ужанський національний природний парк із з Надсянським регіональним ландшафтним парком.

Всі включені до складу цього резервату природоохоронні об'єкти є прекрасним зразком незайманих лісів, що представляють собою складні

екосистеми помірного кліматичного пояса. Тут збереглися умови, що дозволяють проводити найбільш повні дослідження екологічних структур і процесів виростання європейського бука в різних середовищах. Букові ліси Карпат являються безцінним генетичним сховищем бука й інших видів живої природи, що існують із ним у сусідстві й залежних від зумовлюваних їм екосистем. Ці ліси також свідчать про процеси відновлення й розвитку земних екосистем і поселень, що почалися з моменту завершення останнього льодовикового періоду, і що продовжуються в наші дні.

Проте використання цього об'єкту з метою розвитку тризму ускладнюється слабо розвиненою транспортною інфраструктурою в українських Карпатах. З Львова до букових гірських лісів існує лише три шляхи: на Мукачеве через Зарецький перевал, на Ужгород через Ужоцький перевал, або через Івано-Франківськ на Рахів через Яблунецький перевал.

Історичний центр Львова

Львів - місто на заході України з населенням близько 735 тисяч чоловік. Перші письмові згадування належать до 1256 року. Заснований королем Данилом Галицьким, названий на честь його сина Лева Даниловича. Львів посідає перше місце на Україні по кількості історико-архітектурних пам'ятників. В архітектурі Львова, мало потерпілого під час воєн ХХ століття, відбиті багато європейських стилів і напрямки, що відповідають різним історичним епохам.

Після пожеж 1527 і 1556 року практично не залишилося слідів готичного Львова, але зате добре представлені наступні епохи ренесансу, барокко, класицизму. Характерним для Львова став стиль австрійського модерну - сецесії, є будинку, побудовані в стилі українського й берлінського модерну, а також арт-деко, конструктивізму й Баухауз. Є також будівлі періоду неокласицизму.

Львів - місто з досить розвинутою туристичною інфраструктурою, яка представлена значної кількістю засобів розміщення різного рівня, великою кількістю гарно прорекламованих закладів харчування, зокрема львівських

кав'ярень, значна кількість закладів культури та різноманітних святкових і фестивальних заходів. Близькість до ЄС (80 км від польської границі) спричиняється великий інтерес до нього польських туроператорів які організовують тури вихідного дня. Охоче він відвідується і українським туристам. Цьому також сприяє розвинута мережа залізничного (залізничними сполученнями Львів пов'язаний абсолютно з всіма регіонами країни, тільки з Києва у Львів щодоби курсує одинадцять поїздів) і автомобільного сполучення (автомобільна траса міжнародного рівня Київ-Чоп), реконструюється Львівський аеропорт.

Геодезична дуга Струве

Об'єкт №1187 Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО є маловідомим навіть для більшості українців. Дуга Струве - мережа з 265 пунктів, що представляють собою закладені в землю кам'яні куби розміром 2 на 2 метри, довжиною більше 2820 км. Створювалася з метою визначення параметрів Землі, її форми й розміру. В Україні перебуває одна із точок меридіана, за допомогою якого вчені змогли визначити форму й розміри Землі. Геодезична дуга Струве була обмірювана за 40 років, з 1816 до 1855 р., протягом 2820 км від Фугле-Неса недалеко від мису Норд-Кап у Норвегії до Ізмаїла поблизу Чорного моря, що утворило дугу меридіана.

У цей час пункти дуги можна знайти на території Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі, Молдавії (сіло Рудь) і України. Ці країни 28 січня 2004 р. звернулися в Комітет ЮНЕСКО по Всесвітній спадщині із пропозицією про твердження збережених 34 пунктів Дуги Струве як Пам'ятник Всесвітньої спадщини. Українські об'єкти перебувають у селах Катериновка, Фельчин, Баранівка (Хмельницька область), а також Старо-Некрасовка Одеської області.

Софійський собор в м. Києві

Софійський собор став першим внесеним у список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО пам'ятником архітектури на території України в 1990 році.

Собор Святої Софії (Софійський собор) був побудований в XI столітті в

центрі Києва за наказом Ярослава Мудрого. На рубежі XVII-XVIII століть був зовні перебудований у стилі українського барокко. Усередині Собору збереглася безліч древніх фресок і мозаїк, у тому числі знаменита Оранта. У соборі, а також на його території було розташовано близько 100 поховань. Могили Ярослава Мудрого і його дружини Ірини збереглися. Інші, у тому числі й князівські, наприклад, Володимира Мономаха, минулого втрачені.

Києво-Печерська Лавра

Києво-Печерська Лавра - один з перших за часом заснування монастирів на Русі. Заснований в 1051 при Ярославі Мудрому ченцем Антонієм, родом з Любеча. Співзасновником Печерського монастиря став один з перших учнів Антонія - Феодосій. Князь Святослав II Ярославович подарував монастирю плато над печерами, де пізніше виросли прекрасні кам'яні храми, прикрашені живописом, келії, кріпосні вежі й інші будови. В XII столітті одержав статус «лаври» - головного великого монастиря. З лаврою зв'язані імена літописця Нестора (автора «Повести временних лет»), художника Аліпія, просвітителя Петра Могили, історика Інокентія Гизеля й багатьох інших. У цей час частина монастиря (нижня Лавра й деякі храми Верхньої) передана Української Православної Церкви Московського патріархату. Інша частина Лаври перебуває у віданні національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

4.1.4 Національна система туристсько - екскурсійних маршрутів

"Намисто Славутича"

З метою збереження та ефективного використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів України, своєрідною віссю якої є найбільша водна артерія країни - оспіваний у віках Дніпро-Славутич, подальшого розвитку туристичної діяльності розроблено Національну систему туристсько-екскурсійних маршрутів під загальною назвою "Намисто Славутича".

Ця система охоплює дванадцять областей України: Дніпропетровську, Житомирську, Запорізьку, Київську, Кіровоградську, Миколаївську, Одеську, Полтавську, Сумську, Херсонську, Черкаську, Чернігівську та м. Київ.

Результатом роботи є узагальнення інформації про природно-рекреаційні та історико-культурні туристичні ресурси регіону “Намисто Славутича”, розробка на цій основі пропозицій і рекомендацій щодо створення туристсько-екскурсійних маршрутів. Це сприятиме розвитку туризму, відродженню національної свідомості та традицій українського народу.

Рекомендації, інформаційні та аналітичні матеріали можуть використовуватися працівниками туристичної галузі у практичній діяльності при плануванні напрямків роботи, розробці нових маршрутів і турів, створенні туристичного продукту для різних категорій вітчизняних та іноземних туристів і екскурсантів.

Робота містить досить детальну характеристику природно-рекреаційних і соціально-економічних ресурсів регіону “Намисто Славутича”, що зумовлюють можливості та перспективи розвитку туристичної галузі. Систематизовано значний довідковий матеріал про кількісний склад населення, об'єкти природно-заповідного фонду, матеріальну базу туризму, транспортну мережу, заклади санаторно-курортного лікування, історико-культурні та архітектурні пам'ятки, меморіальні місця тощо. Наведено дані про основні суб'єкти підприємництва, що здійснюють туристичну діяльність у регіоні.

У межах Національної системи “Намисто Славутича” розроблено рекомендовані туристсько-екскурсійні маршрути за тематичними напрямками по місцях, багатих на пам'ятки історії, культури, архітектури та природи, а також пов'язаних з життям і діяльністю видатних людей. Передбачено здійснення численних радіальних подорожей та екскурсій з основних пунктів цих маршрутів.

Тематичні напрями рекомендованих туристсько-екскурсійних маршрутів:

1. Маршрути пов'язані з періодом існування Київської Русі (IX - XII ст.), яка помітно вплинула на історичний розвиток як України, так і Європи в

цілому. В Україні збереглися цінні давньоруські археологічні, історико-культурні, архітектурні та літературні пам'ятки: "Слово о полку Ігоревім", архітектурні пам'ятки XI - XII ст. у мм. Києві, Чернігові, Каневі, Овручі, Острі; пам'ятки археології у мм. Києві, Переяславі-Хмельницькому, Чернігові та с. Білогородці.

2. Маршрути пов'язані з періодом національно-визвольної війни українського народу у XVII ст. та існування козацької держави. Відтоді дійшли численні пам'ятки: місця розташування Запорізьких Січей, а також пов'язані з головними битвами національно-визвольної війни 1648 - 1654 рр. під Жовтими Водами та Корсунем; пам'ятки Холодного Яру; колишні центри політичного життя України - гетьманські столиці Чигирин, Батурин і Глухів; місця, пов'язані з життям і діяльністю Б.Хмельницького та інших гетьманів України.

3. Пам'ятки, меморіальні комплекси та музеї Другої Світової Війни у мм. Києві, Одесі, Дніпропетровську, урочищі Дрюківщина, експозиції тематичних музеїв у мм. Корсуні-Шевченківському, Переяславі-Хмельницькому, Одесі, с. Нових Петрівцях.

4. Етнографічні маршрути які розкривають витоки та джерела сучасної народної культури та мистецтва, а також української літератури та духовності. Вони передбачають показ центрів народних художніх промислів: ткацтва, вишивки, гончарства, малярства, різьби по дереву, лозоплетіння - та відвідання місць, пов'язаних з життям і творчістю видатних митців: М. В.Гоголя на Полтавщині, О. П.Довженка на Чернігівщині, Лесі Українки на Житомирщині, А. П.Чехова на Сумщині, Т. Г.Шевченка на Черкащині тощо.

5. Маршрути релігійного спрямування. Розвиток духовної культури українського народу відображають цінні культові споруди, які з давніх часів збереглися до наших днів: пам'ятки світового значення у м. Києві, чудові монастирські комплекси та окремі церковні споруди у мм. Чернігові, Путивлі, Новгороді-Сіверському, Новомосковську, Полтаві, Золотоноші, сс. Мгарі та Густині.

6. Особливого значення в системі туристсько-екскурсійних маршрутів “Намисто Славутича” надається відвіданню музеїв у межах тематичного напрямку “Музейні скарбниці України”: художніх, архітектури та побуту, історичних, краєзнавчих, військових, літературних, меморіальних тощо. Великий інтерес у туристів викликають “музейні” міста: Київ, Чернігів, Одеса, Полтава, Переяслав-Хмельницький.

У перспективі можливо розширення системи туристсько-екскурсійних маршрутів “Намисто Славутича” та створення транснаціональної системи під тією ж назвою з включенням територій сусідніх держав Білорусі та Росії, де несе свої води Дніпро-Славутич.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «історико-культурні ресурси» охарактеризуйте їх склад.
2. Дайте характеристику та проаналізуйте географію розповсюдження архітектурних історико-культурних ресурсів в Україні. Назвіть національні архітектурні та історико-культурні заповідники держави.
3. Назвіть найвідоміші пам’ятки археології на Україні.
4. Перелічите історичні пам’ятки пов’язані з визначними подіями в історії України.
5. Охарактеризуйте тематичну спрямованість та географію розповсюдження музеїв в Україні.
6. Наведіть визначні приклади та проаналізуйте географію біографо-соціальних історико-культурних ресурсів.
7. Перелічите етнографічні області України. Як етнографічні ресурси використовуються на сучасному етапі розвитку туризму в Україні.
8. На які категорії поділяються області країни за насиченістю історико-культурних ресурсів, назвіть області, які входять до кожної категорії.
9. Перелічите історико-культурні об’єкти України, які включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, і перспективні об’єкти.

10. Назвіть тематику та основні туристичні центри маршрутів які пропонуються Національною системою туристсько - екскурсійних маршрутів "Намисто Славутича" .

4.2 Ресурси туристської інфраструктури

4.2.1 Поняття туристичної інфраструктури

У процесі вироблення й споживання комплексу рекреаційно-туристичних послуг (турпродукту) задіяно безліч господарських об'єктів, що належать до цілого ряду галузей регіональної економіки. На підставі наявності тісних взаємозв'язків між суто туристичними підприємствами та господарськими об'єктами інших галузей економіки, причетних до туризму, прийнято виділяти міжгалузевий туристичний комплекс. Структурні осердки туристичного комплексу формується з підприємств туристичного обслуговування населення, низка ж інших об'єктів, частково задіяних у процесі створення й споживання туристичного продукту, належать до інфраструктури туристичного комплексу.

Термін «інфраструктура» (від лат. *infra* – нижче, під і *structura* – будівля, розташування) вживається для позначення комплексу складових частин загального облаштування економічного життя, що носять характер підпорядкування і забезпечують нормальну діяльність економічної системи в цілому.

Під туристичною інфраструктурою прийнято розуміти мережу підприємств, установ і закладів (з їх матеріальною базою, працівниками, господарськими та іншими зв'язками), що забезпечують задоволення потреб туристів.

Туристична інфраструктура формується у процесі освоєння регіону туристами і визначає якісний рівень туристичної освоєності даного регіону. Західні вчені сходяться на тому, що наявність окремих рекреаційних закладів і турфірм ще не визначає окрему територію як туристичну. Туристичний профіль території формується лише завдяки виникненню множини складних інфраструктурних зв'язків між окремими об'єктами, необхідними для насиченого і комфортного перебування туриста на даній території.

Туристична інфраструктура регіону охоплює, з одного боку, систему транспортного сполучення даного регіону, з іншого, множину всіх місцевих закладів, які у своїй господарській діяльності принаймні частково пов'язані з обслуговуванням туристичних потоків.

Ресурси інфраструктури туризму прийнято розглядати крізь призму загальної структури послуг у сфері туризму. Цю структуру утворюють такі послуги:

- з розміщення туристів;
- з переміщення туристів (як у межах регіону відвідування, так і транзитний проїзд його територією) різними видами транспорту;
- гастрономічні (забезпечення туристів харчуванням);
- екскурсійні (послуги екскурсіводів, перекладачів, супровідників груп);
- рекламно-інформаційні та збутові (тобто послуги закладів із бронювання місць на транспорті й у засобах розміщення, інформаційних туристичних центрів, рекламних агентств, мас-медіа, видавництв друкованої продукції і ін.);
- із задоволення пізнавальних, розважальних та побутових інтересів;
- торговельних підприємств;
- юридичних, банківських та страхових установ;
- контрольно-адміністративних органів (прикордонних, митних, міліцейських служб, а також органів, які надають послуги оформлення документації (паспортів, віз та ін.).

Найбільш значущими для забезпечення функціональної стабільності туристичного комплексу є перші три з названих вище груп послуг: розміщення, комунікаційні, гастрономічні.

4.2.2 Готелі та інші місця для тимчасового проживання

Згідно з функціональною структурою підприємств готельного господарства на території України послуги з тимчасового проживання у 2008 р. надавали 838 готелів, 25 мотелів, 5 готельно-офісних центрів, 8 кемпінгів, 50 молодіжних турбаз та гірських притулків, 189 гуртожитків для приїжджих та 480 інших місць для тимчасового проживання. Найбільш поширеними в

Україні є готелі - 52,5% загальної кількості підприємств готельного господарства та інші місця для тимчасового проживання - 30,1%, які поряд з традиційними підприємствами готельного господарства, пропонують своїм клієнтам повний комплекс послуг з приймання, розміщення, харчування та обслуговування. В окремих регіонах, особливо у сезон відпочинку, інші місця для тимчасового проживання здатні розмістити та прийняти більше клієнтів, ніж основні. До їхнього складу входять сезонні бази відпочинку, літні будиночки, котеджі тощо, які здаються для тимчасового проживання під час відпускнуго періоду. У 2008р. налічувалось 345 таких підприємств, або 71,9% загальної кількості інших місць для тимчасового проживання. Найбільше їх у Херсонській (91), Миколаївській (69), Луганській (46), Дніпропетровській, Черкаській (22 у кожній) та Чернігівській (18) областях. У розподілі підприємств готельного господарства за типами третє місце займають гуртожитки для приїжджих. У 2008р. їх нараховувалося 189 одиниць з 11,6 тис. місць. Інші типи підприємств - такі як мотелі, готельно-офісні центри, кемпінги, молодіжні бази та гірські притулки, поширені в більшості країн і, враховуючи їхню місткість і функціональність, відіграють велику роль у розвитку галузі, в Україні практично не розвинуті.

В Україні найбільше готелів розташовано у м. Києві (9,8% загальної кількості готелів), Львівській (8,9%) та Дніпропетровській (7,0%) областях, Автономній Республіці Крим (6,8%), Донецькій (6,2%), Одеській (5,7%), Луганській (5,2%) та Чернігівській (4,6%) областях, що пов'язано з високим рівнем їхнього індустріального розвитку, наявністю центрів туристичних потоків або курортної місцевості.

Загальна місткість готелів України, починаючи з 1999 р. і включно до 2003р., постійно зменшувалась при використанні номерного фонду менше, ніж на третину. У 2004р. при підвищенні коефіцієнту використання простежується все ж зниження місткості готелів. Значне поліпшення ситуації простежується, починаючи з 2005р., ця позитивна тенденція зберігається до цього часу. У 2008р. загальна місткість готелів збільшилась порівняно з 2007р. на 1,9 тис.

місць і склала 75,7 тис. місць. Середня місткість готелю у 2008р. не була досить високою і становила 90 місць, у той час як середня місткість інших місць для тимчасового проживання становила 141 місце, однієї молодіжної турбази та гірського притулку - 110 місць.

Показник забезпеченості готелями визначається кількістю готельних місць на 1000 жителів. По Україні такий показник у 2008р. залишився на рівні 2007р. і становив 1,6 готельних місця на 1000 жителів, по Києву - 4,5 готельних місця проти 4,4 у 2007 р. Більша ніж у середньому по Україні була забезпеченість готелями на 1000 жителів в Автономній Республіці Крим - 4,1 готельних місця проти 3,7 у 2007 р., у м. Севастополі забезпеченість готельними місцями залишилась на рівні 2007 р. - 3,3 готельних місця, у Закарпатській, Львівській, Одеській, Волинській та Івано-Франківській областях показник забезпеченості готельними місцями незначно коливався порівняно з 2007р. і становив від 2,5 до 1,7 готельних місця.

У 2008р. у готелях країни налічувалося 42,2 тис. номерів (у 2007р. 41,0 тис), їхня житлова площа в цілому по країні проти 2007 р. збільшилася на 46,7 тис.мІ і становила 931,7 тис. мІ. Середня площа одного номеру становила 22,1 м.кв. (у 2007 р. - 21,6 м.кв.). Середня місткість номера по Україні у 2008 р. порівняно з 2007р. не змінилась і дорівнює 1,8, у Запорізькій, Донецькій, Кіровоградській, Харківській областях та м. Києві - від 1,5 до Закарпатській, Чернігівській Вінницькій, Рівненській, Тернопільській областях та Севастополі - від 2,0 до 2,1.

Для удосконалення обслуговування клієнтів готелі у 2008р. продовжували здійснювати діяльність щодо збільшення кількості номерів класу люкс, напівлюкс. Так, за 2008р. їхня кількість в цілому по Україні збільшилась порівняно з 2007р. на 830 одиниць, або на 9,7%, і становила 9,4 номерів, або 22,2% загальної кількості номерів у готелях України. Значно збільшилась кількість номерів класу люкс та напівлюкс у готелях Автономної Республіки Крим (на 144 одиниці від кількості цих номерів у 2007р.), Одеської (на 135), Львівської (на 116) та Закарпатської (на 104 одиниці) областей.

В Україні на даний час згідно з національним стандартом ДСТУ 4269: 2003 „Послуги туристичні. Класифікація готелів" передбачається розподіл готелів і мотелів на п'ять категорій (від однієї до п'яти „зірок"). На сьогодні, згідно з даними зі стандартизації, в Україні функціонують 6 п'ятизіркових готелів: „Прем'єр-Палац", „Софія-Київ" та „Опера (Інтер)" у м. Києві, „Донбас-Палас" у м. Донецьку, „Україна" у м. Дніпропетровську та „Ортодос" у м. Одесі. Приїжджих обслуговують 51 чотиризірковий готель, 329 - тризіркових, двозіркових та однозіркових, решта - 452 готелі - не мають категорії. Така велика кількість „безкатегорійних" готелів пояснюється рядом причин: більшість з них не відповідають комплексу вимог до матеріально-технічного забезпечення, номенклатури та якості наданих послуг, рівня обслуговування; деякі отримали сертифікат лише на безпеку проживання; ряд готелів проводять поточний або капітальний ремонт та реконструкцію або знаходяться у стадії ліквідації; новозбудовані готелі ще не встигли одержати категорію; значна кількість готелів перейшла у власність фізичних осіб, у яких немає потреби в отриманні сертифікату „зірковості", оскільки це вимагає значних фінансових витрат.

На жаль, на даний час стан більшості об'єктів готельного сервісу залишається на рівні, далекому від світових стандартів, перелік додаткових послуг вітчизняних готелів значно скромніший, ніж у більшості готелів Європи, які пропонують своїм клієнтам понад 80 найменувань додаткових послуг. Трохи менше трьох чвертей (74,5%) загальної кількості готелів мали у своєму складі такі об'єкти сервісу, як ресторани, кафе та бари. Найбільше закладів харчування, як і у 2007 р., діяло при готелях м. Києва - 104 одиниці, або 16,7% загальної кількості усіх ресторанів, кафе та барів, що функціонували при готелях України, Львівської області - 73, або 11,7%, Автономної Республіки Крим - 69, або 11,1%, Донецької - 46, або 7,4%, Одеської - 43, або 6,9% та Закарпатської - 35, або 5,6% областей. Практично у кожному готелі майже половини регіонів України функціонував ресторан, кафе та бар. Заклади харчування мав на своєму балансі кожен другий готель Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Херсонської, Хмельницької і

Черкаської областей, кожен третій готель Дніпропетровської та Запорізької областей був оснащений одним із закладів харчування, хоча б один ресторан, кафе та бар функціонував у кожному четвертому готелі Рівненській області. Поряд з цим, готелі декількох регіонів практично не забезпечені закладами харчування, так ресторан, кафе чи бар налічував лише кожен 9 готель Луганської та кожен 10 готель Чернігівської областей.

Трохи більше третини готелів (34,8%) мали автостоянки, а трохи більше половини (56,0%) - сауни та пральні. Значна кількість автостоянок діяла при готелях Автономної Республіки Крим - 33, або 11,3% загальної кількості автостоянок, розташованих при готелях, м. Києва - 29 одиниць, або 9,9%, Львівської - 26, або 8,9% та Одеської - 25, або 8,6% областей. Найкраще забезпечені автостоянками готелі Закарпатської, Запорізької, Сумської, Харківської, Хмельницької та Черкаської областей, у цих областях автостоянки мав практично кожен другий готель. Поряд з цим у деяких регіонах на території готелів не передбачено місця, обладнаного під автостоянки, тому лише кожен 7 готель Дніпропетровської, Луганської та Чернігівської областей та кожен 8 готель Рівненської області мав такі об'єкти. Значна кількість саун та пралень функціонувала у готелях Автономної Республіки Крим - 64, або 13,6% загальної кількості саун та пралень, що надавали послуги в готелях, м. Києва - 52, або 11,1%, Львівської - 41, або 8,7%, Донецької - 39, або 8,3% та Закарпатської - 36, або 7,7% областей. Поряд з цим у готелях деяких регіонів сауни та пральні практично відсутні, так лише кожен 5 готель Миколаївської, Рівненської та Хмельницької областей та кожен 9 готель Луганської області налічував такі об'єкти сервісу.

4.2.3 Санаторно-курортні установи

У 2008 році в Україні налічувалось 3 073 санаторно-курортних і оздоровчих закладів, в яких розгорнуто 461,5 тис ліжок (місць). Найбільшу частку складають заклади відпочинку - 2284 (74,3%) на 298,7 тис. ліжкомісць, у тому числі: будинки і пансіонати відпочинку - 302 (9,8%), бази та інші заклади

відпочинку -1916 (62,4%), дитячі оздоровчі заклади - 25 (0,8%), заклади 1-2 денного перебування -41 (1,3%). Санаторії - 789 (25,7%) на 162,8 тис. ліжокмісць, у тому числі: санаторії – 465 (15,1%), санаторії профілакторії – 262 (8,6%), пансіонати з лікуванням -53 (1,7%), курортні поліклініки і бальнеологічні лікарні - 9 (0,3%).

Поряд з цим протягом 2008 року не працювали з різних причин 542 заклади місткістю майже 46 тис. ліжок (місць), у тому числі: перебували на капітальному ремонті – 133, з причини відсутності коштів на експлуатацію закладу – 220, з причини відсутності дозволу СЕС на експлуатацію закладу – 41, з причини відсутності осіб що бажали оздоровлюватись – 28, з інших причин – 120.

Властивості природно-лікувальних ресурсів визначають спеціалізацію курортів (медичний профіль). За медичним профілем в структурі українських санаторіїв переважають ті, які спеціалізуються на лікуванні:

- органів кровообігу — переважно заклади кліматичних та бальнеологічних курортів АР Крим, Одеської, Донецької, Київської областей;
- нервової системи — бальнеологічні, грязьові та кліматичні курорти Одеської, Донецької, Запорізької, Закарпатської областей та АР Крим;
- органів дихання (не туберкульозного характеру) — приморські, бальнеологічні та спелеологічні курорти АР Крим, Донецької, Закарпатської, Одеської областей;
- органів травлення — бальнеологічні курорти Львівської, Закарпатської, Полтавської, Харківської областей;
- органів опорно-рухової системи — грязьові, бальнеологічні, приморські курорти АР Крим, Одеської, Запорізької, Донецької областей.

Санаторно-курортні заклади функціонують у складі різних відомств: системи профспілок, Міністерства охорони здоров'я, "Сільгоспоздоровниці", Міністерства внутрішніх справ, Міністерства транспорту, Міністерства оборони, системи Фонду соціального страхування, Державного управління справами тощо.

Найширша мережа оздоровниць функціонує в ЗАТ "Укрпрофоздоровниця" (близько 50 тис. ліжок), де представлені практично всі медичні напрямки, окрім туберкульозу. Ця система забезпечена найбільш підготовленими кадрами і лікувально-діагностичними базами.

В системі МОЗ України функціонують 37 туберкульозних санаторіїв для дорослих і дітей.

В корпорації лікувально-оздоровчих закладів "Сільгоспоздоровниця" діє понад 200 санаторно-оздоровчих закладів різного типу і рівня: від дрібних з примітивною лікувально-діагностичною базою, до крупних сучасних оздоровниць з добре поставленою лікувально-оздоровчою роботою.

В Міністерствах промислової політики, транспорту, освіти і науки, палива та енергетики діє значна кількість пансіонатів та баз відпочинку.

Існують дитячі санаторії у підпорядкуванні обласних і міських державних адміністрацій. Наявні й поодинокі санаторно-курортні і оздоровчі заклади у підпорядкуванні підприємств, об'єднань тощо. Крім цього функціонують близько 100 закладів, які належать іноземним державам та міжнародним організаціям.

У регіональному розрізі найбільше санаторно - курортних закладів налічується в АР Крим 551 одиниці (17,8 %), Одеській - 420 (13,5%), Донецькій – 367 (11,8%) та Херсонській – 235 (7,6%) областях, а найменше у Чернівецькій (0,5%) та Тернопільській (0,6%) областях. Найбільшою популярністю користуються санаторні заклади Криму та Львівщини.

Спеціалізована мережа дитячих санаторних закладів (місткістю 26,1 тис. ліжок з можливістю розгортання в місяць максимального завантаження до 35 тис. ліжок) становить 38,5% від загальної чисельності санаторіїв і розрахована переважно на тривале лікування та оздоровлення дітей різного віку. Щорічно в санаторіях оздоровлюються понад 220 тис. дітей і більшість з них в санаторіях Криму, Одеської, Київської та Житомирської областей. Ще понад 55 тис. дітей щорічно проходять профілактично-санаторне лікування у позаміських санаторно-оздоровчих закладах, яких найбільше у Криму, Київській, Одеській,

Донецькій та Рівненській областях.

Протягом 2008 року в санаторно-курортних та оздоровчих закладах оздоровилося близько 3,6 млн. українців, що на 2,8% перевищує показники минулого року та значно перевищує показники минулих років. Середня тривалість перебування у санаторно-курортних закладах 12,9 діб, що менше ніж у 2007 році (13,5). Кількість осіб, оздоровлених за літній період 2008 року становила майже 2 млн. або 56,7%. Це говорить про те, що більшість основних фондів експлуатується лише у літній період. Тому потенціал національних рекреаційних ресурсів використовується не на повну потужність. Найяскравіше сезонність виражена в Херсонській (90,3%) Миколаївській (84,8%), Донецькій (76,7%) та Одеській (73,2%) областях.

У 2008 році в санаторно-курортних закладах України перебувало понад 412,5 тис. іноземних громадян (12,7% оздоровлених). З них 58,2% припадає на АР Крим, 11,8% - Одеську область, 8,8% - Львівську область. Зазначене свідчить про більшу поінформованість серед іноземних громадян у частині наявних на території держави природних лікувальних ресурсах та вищим рівнем розвитку інфраструктури курортної сфери. У структурі оздоровлених найбільшу частку складають громадяни Російської Федерації – 75%, Білорусії – 10,1%, Молдови – 10,%, а з країн далекого зарубіжжя громадяни Німеччини - 1,3%, та Польщі -1,2%.

Розвиток санаторно-курортної справи в Україні потребує підтримки, узгодженого розвитку в межах всієї індустрії туризму країни.

4.2.4 Транспортні комунікації

Через територію України здійснюється транспортний зв'язок країн СНД з країнами Центральної та Південної Європи, Близького Сходу та Африки. Крім того, налагоджені комунікації Західноєвропейських, Скандинавських та Балтійських країн з країнами Закавказзя, Центральної Азії, Далекого Сходу, Китаєм та Індією.

Загальна довжина автодоріг в Україні становить близько 170 тис. км, у

тому числі, з твердим покриттям – понад 97 %. Найбільшу довжину автодоріг мають Харківська, Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська та Житомирська області. Найменшу – Чернівецька, Закарпатська та Івано-Франківська. Найвищою щільністю автодоріг вирізняються Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Львівська, Івано-Франківська, Київська області. Помітно меншими є ці показники на півночі України. Із загальної довжини автодоріг загального користування 5% припадає на міжнародні дороги, що входять до Європейської мережі, 3% - на національні, 4% - на регіональні. Разом довжина доріг державного значення становить 20,2 тис. км. Саме вони відіграють важливу роль у розвитку в'їзного туризму. Територію України перетинають такі міжнародні автомагістралі як Київ-Москва, Одеса- Київ- Санкт- Петербург, Москва-Харків-Сімферополь, Київ-Донецьк-Ростов, Київ-Львів - державні кордони з країнами Євросоюзу, Київ-Одеса-Кишинів. Головними внутрішньодержавними магістралями є Київ-Одеса, Київ-Львів, Київ-Дніпропетровськ-Сімферополь, Київ-Харків, Київ-Донецьк.

Найбільше доріг першої категорії в Київській області – 404 км, значно поступаються їй Дніпропетровська – 277 км, Донецька – 246 км, Житомирська – 232 км – області. А деякі регіони практично не мають доріг такої якості: в Кіровоградській області їх довжина становить 1 км, в Сумській – 4 км, Чернівецькій – 16 км і Закарпатській – 17 км. Українські швидкісні дороги благоустроєні лише 613 майданчиками стоянок і відпочинку, 91 криницею з питною водою та 304 туалетами. 10,2% державних доріг мають чорне покриття, а 8,7% — цементобетонне. Крім того, 33% доріг державного значення не відповідають вимогам за міцністю, а 49% - за рівністю.

Довжина територіальних та районних доріг становить, відповідно, 30,6 тис. км (18% довжини усіх автодоріг України) та 86 тис. км (50,6% українських автодоріг). У переважній своїй більшості вони не відповідають сучасним вимогам як по технічному стану, так і по рівню облаштуваності.

Загальна довжина магістральних залізниць України становить 22,8 тис. км, причому, за останні 25 років цей показник практично не змінився. Середня

щільність залізниць складає 37,7 км/тис. км. кв. Найвищою вона є в Донецькій, Луганській, Київській, Львівській, Тернопільській областях, найнижчою – у Рівненській, Чернігівській, Херсонській. В Україні електрифіковано 37 % колій, а 35 % доріг є двохколійними. Загальна довжина міжнародних залізничних коридорів, що проходять територією України, становить 3162 км, з них 92,3 % двохколійні, 77,3 % - електрифіковані. Загальна протяжність швидкісних залізничних ділянок становить на сьогодні 1028 км.

Найважливішими залізничними магістралями України є: Київ-Москва, Москва-Харків-Севастополь, Харків-Донецьк-Ростов, Донбас-Кривий Ріг, Київ-Сімферополь, Київ-Харків, Київ-Одеса, Одеса-Львів, Київ-Львів-Чоп, Київ-Ковель-Брест. Найбільш напруженими за обсягами перевезення пасажирів та вантажів є залізничні напрямки Донбас-Кривий Ріг, Київ-Фастів-Козятин, Жмеринка-Львів, Львів-Чоп, Донбас-Харків.

Практика свідчить, що залізницею користуються туристи, що подорожують відстанню від 500 до 1000 км. Тобто в зону впливу потрапляють центральноєвропейська частина Росії, Білорусь, Балтійські країни, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Сербія, Болгарія, Молдова. Більшість з них – країни, з якими ведеться активний туристичний обмін. Проте, перешкодою більш інтенсивного використання залізниці у туристичному обміні з країнами Східної Європи є неоднакова ширина залізничної колії в Україні та в європейських країнах (1520 та 1435 мм відповідно). На західних кордонах країни функціонує 14 спеціально обладнаних станцій та 8 пунктів перестановки вагонів на євроколію. Ця процедура подовжує час перебування в дорозі, що іноді стає основною причиною обмеження використання залізничного транспорту в туристичній сфері.

Поступово модернізуються інфраструктурні об'єкти залізниці: колійне господарство, термінали, вокзали, готелі, пункти зв'язку тощо.

Авіаційний транспорт відіграє важливу роль у здійсненні міжнародного сполучення України, особливо на Заході, Сході та Півдні. Щорічно зростають обсяги міжнародних пасажироперевезень авіаційним транспортом. Якщо в 2000

році кількість пасажирів, що користувались послугами цього виду транспорту, не перевищувала 900 тис., то в 2007 сягнула рівня 3,9 млн. пасажирів на рік. Середня відстань перевезень авіаційного транспорту становить 1,5 тис. км.

В Україні нараховується 1,5 тис. повітряних суден, які належать близько 110 авіакомпаніям. Літаки українських авіакомпаній здійснюють польоти до 36 країн світу за 105 маршрутами. 35 іноземних авіакомпаній здійснюють щотижнево 128 міжнародних регулярних рейсів у 9 міст України. В Україні функціонує 36 аеропортів, у 17 з яких є пункти міжнародного пропуску.

Найбільша кількість пасажирів відправляється аеропортами м. Києва (Бориспіль, Жуляни), Одеси, Львова, Сімферополя, Донецька, Харкова, Дніпропетровська. Київ лідирує в міжнародних пасажирських перевезеннях. Місто з'єднується десятками повітряних маршрутів з аеропортами країн Західної Європи й Близького Сходу. Регулярне міжнародне пряме авіасполучення налагоджене з м. Амстердамом, Барселоною, Берліном, Брюсселем, Віднем, Лондоном, Мадридом, Манчестером, Москвою, Мюнхеном, Парижем, Римом, Франкфуртом-на-Майні, Цюрихом та іншими. Найбільший обмін пасажирами здійснюється з Франкфуртом, Дюссельдорфом, Віднем, Лондоном, Тель-Авівом. Кількість прямих міжнародних авіаліній також постійно зростає.

У весняно-літній період з метою забезпечення транспортного обслуговування додаткового потоку іноземних туристів в Україну здійснюється чартерне сполучення з Великобританією, Іспанією, Італією, країнами Скандинавії, Францією, ФРН.

Річковий транспорт не тільки не набув у країні значного розвитку, а й занепадає. Він посідає одне з останніх місць в Україні за пасажирообігом. Загальна довжина судноплавних річкових шляхів за останні роки скоротилася і становить лише 2175 км. Судноплавними в Україні є Дніпро, Дунай, Прип'ять, окремі ділянки Десни, Дністра і Південного Бугу, незначна частина Сіверського Дінця, Горині, Самари, Інгульця та деяких інших річок.

Найбільшими річковими портами країни є Київ, Кременчук,

Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Херсон, Ізмаїл, Рені. Міжнародні перевезення пасажирів за допомогою річкового транспорту здійснюються лише в Одеській області (трохи більше 20 тис. осіб на рік) та в м. Київ.

Найбільшими морськими портами України є Одеса, Іллічівськ, Південний, Херсон, Керч, Маріуполь. Міжнародні пасажирські перевезення за допомогою морських суден, а це від 300 до 500 тис. осіб на рік, здійснюються в АР Крим, Запорізькій, Миколаївській та Одеській областях, містах Севастополь та Київ.

По Дунаю підтримуються економічні стосунки з країнами Східної і Центральної Європи. Діють поромні переправи Іллічівськ-Варна, Іллічівськ-Поті, Одеса-Хайфа. Через канал Дунай-Майн-Рейн Україна має вихід до Північного моря. Цю можливість треба використати для розвитку річкового круїзного туризму в Україні.

4.2.5 Ресторанне господарство

Протягом останніх років розвиток ринку ресторанних послуг України характеризується поступовим збільшенням попиту на послуги закладів ресторанного господарства та зменшенням кількості підприємств, що їх надають. В період з 2000 по 2008 роки, за даними Державного комітету статистики України, кількість об'єктів ресторанного господарства загалом по Україні зменшилась з 62,7 тис. до 24,9 тис.. Незважаючи на зменшення закладів ресторанного господарства, що функціонують на ринку України, існує тенденція до збільшення обсягу їх товарообороту (у зіставних цінах) за цей самий період на 65,8%.

Процес щорічного згортання мережі закладів громадського харчування не варто розцінювати як пряме свідчення занепаду галузі. Загальне скорочення мережі закладів громадського харчування в регіоні пояснюється закриттям неконкурентних у сучасних ринкових умовах типів закладів: виробничих і загальних їдалень, службових буфетів тощо. Згортання мережі цих закладів, передусім, охопило малі й середні міста регіону, його транспорту інфраструктуру. В обласних центрах, натомість, більшу частину гастрономічних закладів вдалося зберегти або компенсувати її втрати більш

конкурентоспроможними альтернативними типами закладів швидкого харчування (фаст-фуди).

Однією з причин сповільнення темпів сукупного падіння кількості гастрономічних закладів є діаметрально протилежний процес стабільного росту чисельності окремих найприбутковіших і найконкурентоспроможних типів приватних гастрономічних закладів: ресторанів, кафе, барів, пабів, фаст-фудів, піцерій, нічних клубів і т. ін. Певна річ, зростання кількості цих закладів ще не здатне компенсувати ефект загального згортання мережі об'єктів громадського харчування. Однак, із наступного десятиріччя є підстави прогнозувати зародження зворотного процесу розширення регіональної мережі модерних закладів ресторанного господарства як у кількісному, так і в просторовому вимірах. Так чи інакше, в усіх областях України мають місце синхронні процеси скорочення мережі закладів громадського харчування сумірними темпами. Зменшення кількості закладів громадського харчування в областях позначається на згортанні їхньої сумарної місткості. І ця обставина є свідченням того, що дедалі менша кількість людей в Україні користується послугами закладів масового харчування, і тому немає потреби утримувати надмірні обслуговуючі площі.

Регіональні співвідношення підприємств громадського харчування за чисельністю працівників у загальних рисах витримуються в кожній області. Дещо виділяється лише Чернівецька область з її мінімальними частками дуже дрібних (37,6 %), дрібних (27,7%) і невеликих (11-15 осіб - 9,9 %) підприємств та максимальними частками великих (14,9 %) і дуже великих (3,0 %) підприємств ресторанного господарства.

Сучасна типологічна структура підприємств ресторанного господарства виглядає так: 68 % припадає на кафе і буфети, 21 % - бари, 7 % на ресторани і 4 % - на інші типи закладів харчування.

Отже, ресторанній інфраструктурі туристичного комплексу України притаманні риси масштабних структурних трансформацій на фоні загального скорочення мережі закладів харчування. А її просторова структура

відзначається значною диспропорційністю. Однак таке співвідношення має чітку кореляційну ув'язку з кількістю міст, чисельністю міського населення та основними показниками соціально-економічного розвитку населення кожного субрегіону.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняття «туристична інфраструктура» охарактеризуйте її склад.
2. Дайте характеристику функціональній структурі підприємств готельного господарства та проаналізуйте географію їх розташування в Україні. Назвіть основні об'єкти сервісу вітчизняних готелів.
3. Перелічіть складові санаторно-курортних і оздоровчих закладів України. Назвіть установи і відомства, яким підпорядковуються санаторно-курортні заклади.
4. Охарактеризуйте кількісний та якісний стан транспортних комунікацій України.
5. Назвіть основні складові й визначить тенденції розвитку ресторанного господарства України.

ТЕМА 5 КЛАСИФІКАЦІЯ ТУРИСТСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Територія України неодноразово була задіяна як частково, так і повністю в різних схемах туристсько-рекреаційного районування в зв'язку з чим класифікація туристських територій значно ускладнюється. Розглянемо найвідоміші схеми районування держави здійснювані з метою розвитку рекреації і туризму.

Інститутом географії АН СРСР у 80-х роках ХХ ст. було проведено рекреаційне районування території СРСР, де Україна виділена в єдиний рекреаційний район. В його основу покладался ступінь розвитку рекреаційних

функцій території (показник визначався за територіальною концентрацією підприємств відпочинку). Було виділено 4 зони, в трьох з яких за переважанням або сполученням провідних рекреаційних функцій виділено 19 рекреаційних районів, в тому числі 4 - в межах України: Кримський, Одеський, Азовський прибережний, Дніпровсько-Дністровський.

За схемою туристичного районування СРСР М. П. Крачило (1978 р.) також виділені 4 туристські зони, а три приморські райони України об'єднано в Кримсько-Одесько-Азовський туристичний район, а також виділено окремо Карпатський туристичний та Дніпровсько-Дністровський район. Всього М. П. Крачило пропонує виділити сім таксонів туристичного районування: зона, регіон, район, вузол, комплекс, центр, підприємство.

І. Д. Родічкін (1978 р.) запроваджуючи до рекреаційного районування системний підхід, пропонував поділяти територію України на 9 регіональних рекреаційних систем (PPC): Київсько-Дніпровську, Волинську, Сіверсько-Донецьку, Придніпровську, Приазовську, Одесько-Чорноморську, Дніпровсько-Бузьку, Карпатську і Кримську. Виділення таких таксонів було проведено на основі ландшафтно-природних характеристик. Слід зазначити, що виділені системи, на відміну від попередніх, не охоплюють повністю всю територію, що цілком співпадає з одним із наведених факторів формування і розвитку рекреаційних районів.

Рекреаційно-кліматичне районування території України, запропоноване в 1989 році науковцями географічного факультету КДУ, включає 6 районів Західний, Центральний, Східний, Південний, Кримський та Закарпатський.

Відоме також комплексне рекреаційне районування представлене в Українській географічній енциклопедії. Воно передбачає виділення 4 рекреаційних регіонів (Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський), 8 рекреаційних районів (Одеський, Приазовський, Феодосійський, Ялтинський, Євпаторійський, Придніпровський, Донецький, Придністровський), сім рекреаційних підрайонів (Судацький, Євпаторійський, Феодосійський, Чорноморський, Кримський, Алуштинський, Ялтинський). В

цьому районуванні найвищою таксономічною одиницею виступає рекреаційний регіон, куди входять підсистеми тривалого і короткочасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також підсистеми управління, обслуговування, транспорту, переважно в межах економічного району. Характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, факторів, які включають рекреаційні ландшафти і території поширення лікувальних і туристських ресурсів, а також транспортні зв'язки з районами концентрації населення. Пересічна ємність рекреаційного регіону становить від 1,5 до 2,0 млн. рекреантів у літні місяці.

Рекреаційний район - частина рекреаційного регіону, що включає курорти однакового профілю, зони відпочинку та центри туризму в межах територіального поєднання географічних рис і факторів, а також відповідних рекреаційних та ін. споріднених ресурсів. Охоплює декілька адміністративних районів, з'єднаних транспортною мережею з центром рекреаційного району.

Рекреаційний підрайон – частина рекреаційного району, що включає один або кілька курортів однакового профілю із зонами відпочинку і центрами туризму у межах адміністративного району.

Найширше за змістом комплексне рекреаційне районування наводить О. І. Шаблій, спираючись на наявні рекреаційні ресурси, існуючі потоки рекреантів та матеріально-технічну базу. Виділяються 4 рекреаційні зони: Чорноморсько-Азовська, Західно-Українська, Центральна-Українська, Поліська. Рекреаційний регіон характеризується ним за спільністю природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними взаємозв'язками й іншими чинниками. В межах зон виділяються 9 рекреаційних регіонів: Кримський, Західно-Причорноморський, Східно - Причорноморський, Карпатський, Розтоцько-Опільський, Придніпровський, Придністровський, Подільський, Донецький, а також два райони Закарпатський (в межах Поліської) і Бердянський (в межах Східно-Причорноморського регіону).

У 1997 році Бейдиком О. О. і Д. О. Ляшенко було запропоноване

рекреаційно-туристське районування України, яке включало шість рекреаційно-туристських районів: Карпатський, Полісько-Подільський, Київсько-Дніпровський, Донецько-Дніпровський, Кримський, Причорноморський.

Поколадною М. М. була запропонована схема туристсько-рекреаційного районування території України, яке проводилось з урахуванням: 1) ступеня розвитку рекреаційної галузі в районі; 2) характеру туристської спеціалізації; 3) рівня туристсько-рекреаційного освоєння території; 4) спільності перспективного розвитку району; 5) комбінації туристських ресурсів; 6) інтенсивності туристських потоків. В результаті було виділено шість туристсько-рекреаційних районів (Карпатський, Полісько-Подільський, Придніпровський, Донецько-Слобожанський, Причорноморський, Кримський), межі яких проходять кордонами адміністративних областей і об'єднують усі адміністративно-територіальні суб'єкти України.

Пропоновані схеми класифікації туристських територій України засвідчують неоднозначність критеріїв районування, тенденцію до поглиблення і деталізації схем і виділення одиниць районування, наявність суб'єктивізму дослідників в підходах до районування.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Поясніть наявність значної кількості варіантів класифікації туристських територій України.
2. Назвіть дослідників які працювали над проблематикою туристсько-рекреаційного районування в Україні.
3. Сформулюйте практичний та науковий зміст виділення туристських територій.

ТЕМА 6 ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ ТУРИСТСЬКИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

6.1 Туристські ресурси Криму

Кримський туристсько-рекреаційний район є найпопулярнішим і всесвітньо відомим санаторно-курортним, оздоровчим і туристським районом на території України. Такої популярності сприяють сприятливі кліматичні умови, водні, грязьові, пляжні, ландшафтні ресурси й велика кількість туристсько-екскурсійних об'єктів.

Клімат північної частини півострова помірно-континентальний, на Південному березі Криму – з рисами субтропічного середземноморського типу. Опадів від 500 до 1100 мм у рік. Середня температура січня – від $-0,5$ до $-3,8$ °С, липня від $+15,6$ до $21,2$ °С. Купальний сезон триває із травня по жовтень (середня температура води влітку $+17$ $+24$ °С). Загальна довжина пляжів 450 кілометрів.

Є 50 солоних озер, самі більші - Старе озеро, Сакське озеро, Тобечицьке й інші.

Запаси лікувальних грязей (головним чином сульфідних) зосереджені в озерах, становлять близько 24 мільйонів км³. Відомо близько 100 джерел мінеральних вод.

Але одним з найцінніших багатств Криму є його ландшафтні ресурси - громада Кримських гір, що обмежує середземноморську оазу Південного Берега Криму, що переходить у безкрайні сухі степи, морські мальовничі узбережжя, лагуни, гроти й бухти, сучасні будинки готелів, пансіонатів і літні замки-резиденції російського дворянства.

За даними статистики в Криму щорічно оздоровлюються понад 8 мільйонів чоловік.

У Кримському районі зосереджено 36% санаторно-курортного фонду України, близько 30% будинків відпочинку й пансіонатів, близько 20%

туристських установ країни. Саме тому по всіх групах показників Кримський район має рівень вище за середнє.

Існуюча структура туристсько-рекреаційної мережі Криму на 30% складається з лікувальних установ і на 70% з установ відпочинку. 30% всіх існуючих установ обслуговують дітей. На Південному Березі Криму зосереджене до 60% всіх здравниць, на західному - 33%, а на східному - близько 4%.

Популярними курортами на заході Криму є Євпаторія, на півдні - Велика Ялта й Алушта. Кримський район нарівні з Карпатським є найбільшим центром туризму на Україні. Численні пам'ятники архітектури, історії, археології, екзотичні природні об'єкти, м'який клімат сприяють розвитку пішохідного, автомобільного, морського, гірського, екологічного й спелеотуризму.

Серед основних туристських центрів у Криму виділяються Севастополь, Керч, Судак, Феодосія й інші. Усього в Кримському туристсько-рекреаційному районі налічується близько 40 великих об'єктів туризму, 21 музей, 6 театрів.

На території Кримського району перебуває 141 об'єкт природно-заповідного фонду (загальною площею 70,0 тисяч га; 2,7% площі району), у тому числі: Ялтинський гірсько-лісовий заповідник, заповідник Мис Мартьян, Карадазький заповідник, Кримське заповідно-мисливське господарство, 32 заказника, 73 пам'ятника природи, 22 парку-пам'ятника садово-паркового мистецтва, всесвітньо відомий Никитський Ботанічний сад.

По всіх виділених групах об'єктів туризму Кримський район характеризується рівнем вище за середнє.

Наявність відповідних груп туристських ресурсів сприяє розвитку у цьому регіоні в першу чергу лікувального й спортивно-оздоровчого туризму, а також гірського й спелеотуризму, пригодницького, екологічного, круїзного, пізнавального й іншого видів туризму.

6.2 Туристські ресурси Чорноморсько-Азовського туристського району

Чорноморсько-Азовський туристсько-рекреаційний район включає Одеську, Миколаївську й Херсонську області.

Найціннішими ресурсами цього району є помірно-континентальний клімат, тепле море, широкі піщані пляжі, лікувальні грязі, мінеральні води, численні туристські об'єкти.

Зима малосніжна, тепла, м'яка (середня температура січня від $-1,1$ до $-3,6$ °C), літо сухе й печеня (середня температура $+22$ $+23$ °C).

Середньорічна кількість опадів 350-450 мм. Морське повітря має лікувальні властивості через наявність у ньому солей бромю, хлору і йоду.

Характерним для даної місцевості є наявність мальовничих мілководних заток (Тендровська, Джарилгачська), лиманів, піщаних островів і кіс (Тендровська, Кинбурнська, Кароліна-Бугаз і інші). Головні ріки - Дністер, Дніпро, Південний Буг.

Морська вода біля узбережжя прогрівається до $+24$ $+26$ °C, хвилювання моря незначні. Найкращий період для купання - із червня по серпень. Основні запаси лікувальних грязей (мулисті сульфідні) зосереджені в Куяльницькому, Будацькому, Хаджибейському і Тилегульському лиманах, у Грязьовому озері й становлять близько 40 мільйонів тонн.

Регіон має значні запаси мінеральних вод, які належать до Чорноморського Артезіанського басейну. Тут є води малої мінералізації (до 5 г/л) – зосереджені в Одеській і Миколаївській областях, середньої й високої мінералізації (Очаків, Коблево, Одеса, Сергіївка, Кароліна-Бугаз). Термальні, бромні і йодобромні розсоли з мінералізацією 40-100 г/л і температурою 30-42 °C відомі в Одесі й с. Залізний порт (Херсонська область).

Цей туристсько-рекреаційний район має рівень вище за середнє по кількості туристських баз, готелів і по кількості дитячих оздоровчих таборів і середній рівень (за винятком Одеської області) по кількості санаторіїв і

будинків відпочинку.

Кількість місць у засобах розміщення в Миколаївській і Херсонській областях перебуває на середньому рівні, а в Одеській області на високому.

Число організованих рекреантів перевищує 1 млн. чоловік у рік.

Найбільш відомі такі курорти району: Аркадія, Великий Фонтан, Кароліна-Бугаз, Куяльник, Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Холодна Балка, Хаджибей, Черноморка, Сергіївка (Одеська область), Гола пристань, Скадовськ, курортна місцевість Арабатська стрілка, Генічеськ (Херсонська область), Кобелево (Миколаївська область).

У районі налічується 250 природно-заповідних територій і об'єктів загальною площею 179 тис. км², 64 пам'ятники природи. По числу природних об'єктів туризму виділяються Миколаївська й Херсонська області - вище за середнє рівня (Одеська область нижче середнього рівня).

Цікавими природними об'єктами є Одеські катакомби, Михайлівський Яр, Кардомичський і Мостовський пам'ятники садово-паркового мистецтва, заповідники Асканія- Нова, Чорноморський біосферний заповідник і Дунайські плавні, Миколаївські й Одеський зоологічні сади.

По числу історико- архітектурних об'єктів всі області мають рівень нижче середнього. Культурними об'єктами багата Одеська область (вище за середнє), інші області характеризуються рівнем нижче середнього. Крупними туристським центрами є: Одеса, Імаїл, Вілкове, Білгород-Дністровський, Миколаїв, Первомайськ, Херсон, Каховка, Асканія– Нова.

Даний район спеціалізується на лікувально-оздоровчому туризмі, спортивному туризмі. Є сприятливі умови для розвитку екологічного туризму, круїзного й автомобільного.

6.3 Туристські ресурси Карпат

Карпатський туристсько-рекреаційний район займає територію 4-х областей України: Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької й Львівської. У межах цього району зосереджена одна третя частина всього

рекреаційного потенціалу України й велика кількість найцікавіших об'єктів туризму.

До основних природних ресурсів району належать: теплий помірно континентальний клімат, густа річкова мережа, лікувальні грязі, близько 600 джерел мінеральних вод всіх бальнеологічних типів, озокерит.

Середня температура січня від $-5,6^{\circ}\text{C}$ до $-9,8^{\circ}\text{C}$, липня від $+13$ до $+18^{\circ}\text{C}$; опадів від 800 до 1600 мм у рік. Основні ріки: Черемош, Прут, Дністер.

Більше 50% джерел мінеральних вод зосереджені в Закарпатській області; у горах розташовуються Ужоцьке, Міжгірне, Дроговське й інші родовища, на рівнині Ужгородське й Шаянське. Але кожному відомі курорти мінеральних вод у Львівській області - Трускавець, Моршин, Східниця, Шкло, Немирів. В Івано-Франківській області відомі такі курорти мінеральних вод як Косів, Шешори, Доліна, Калуш, Космач, Пильшевіці, Коршов, Городенка, Черче.

Лікувальні властивості мають також озокерит (головним чином Бориславське родовище), торф (Нинів, Немирів, Черче) і лікувальні грязі (Моршинське, а також родовища в Шкло, Немирові, Великому Любине й інших районах).

Для всіх областей Карпатського району, характерний вище за середнє рівень числа туристських баз, готелів, кемпінгів, мотелів, нижче середнього рівень числа дитячих оздоровчих таборів (по всіх областях), і такий же рівень по числу санаторіїв і будинків відпочинку (за винятком Львівської області де рівень оцінюється вище за середнє).

По загальній кількості місць у засобах розміщення Львівська область попадає в середній інтервал, а інші області мають рівень нижче середнього. Щорічно така база засобів розміщення дає можливість обслужити понад 1 млн. осіб. По оцінках фахівців щорічне число туристів і відпочиваючих у Карпатському регіоні можна збільшити до 8 мільйонів чоловік.

Популярними курортами регіону є курортотоліс Трускавець, що спеціалізується на лікуванні захворювань нирок, сечовивідних шляхів, органів

травлення й обміну речовин. Тут щорічно обслуговуються більше 300 тисяч чоловік. Другим по потужності й популярності є курорт Моршин. Все більшу популярність здобуває єдина в країні алергологічна лікарня, що розташовується й функціонує у відпрацьованих соляних шахтах пгт Солотвино Закарпатської області.

Серед інших курортів популярні Східниця, Келечин, Гірська Тиса, Шешори, Яремча, Ворохта, Косів.

Але не тільки курортними ресурсами багатий Карпатський район, значні оздоровчі, спортивні, туристські ресурси, природні умови, історичні, архітектурні, етнографічні пам'ятники, самобутність і національний колорит цих місць, лісу, мальовничі гірські й передгірні ландшафти залучають сюди велику кількість туристів як з України, так і з-за кордону.

Кількість історико-архітектурних об'єктів у всіх областях району має рівень вище за середнє.

По числу природних об'єктів цей район є лідером, оскільки тут, розташовуються 8 НПП – Ужанський, «Вижницький», Карпатський, «Синевир», Яворівський, «Сколівські Бескиди», Галицький, «Гуцульщина» а також 3 заповідники Розточчя, Горгани і Карпатський біосферний.

Найбільшими туристськими центрами є Львів, Ужгород, Мукачеве, Яремча, Коломия, Косів, Вижниця, Самбор, Дрогобич, Чернівці та ін.

Особливістю району також є значні природно-ресурсні можливості для організації й розвитку зимових видів відпочинку й особливо гірськолижного. На сьогодні в регіоні освоєно 30 гірськолижних полів, хоча їхнє число можна було б збільшити вдвічі й обслуговувати за сезон більше 250 тисяч аматорів зимового відпочинку щорічно. Найбільш значні території гірськолижного відпочинку - Рахів, Ясіня, Воловець, Паляниця, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель, Мигове, Яремча, Косів.

Крім цього регіон є популярним з погляду пішохідного, гірського, екологічного, сільського зеленого туризму. Питома вага окремих видів туризму становить (%): пізнавальний туризм - 38; відпочинок і оздоровлення - 23; санаторно-курортне лікування - 39.

6.4 Туристські ресурси Поліссько- Подільського туристського району

У район входять Волинська, Рівненська, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька й Вінницька області.

Найціннішими рекреаційно-туристськими ресурсами району виступають сприятливий клімат, значні масиви територій покриті лісами, численні ріки, озера, мальовничі ландшафти, лікувальні торф'яні грязі й мінеральні води, велика кількість туристських об'єктів і центрів.

Вся територія району знаходиться в зоні помірно-континентального клімату з м'якою теплою зимою й вологим летом. Середня температура січня – 4 - 5 °С, липня +18 °С. Опадів випадає від 500 до 600 мм у рік.

Головні ріки регіону - Стир, Случ, Горинь, Тетерів, Південний Буг (із припливами), Дністер (із припливами). Волинська й Рівненська області виділяються величезним числом озер. Серед яких найбільш відомими є група Шацьких озер, що складає з 22 озер карстового походження, перебуває вона в північно-західній частині Волинської області. Найбільш відомими озерами цієї групи є Світязь, Пулемецьке, Луки, Піскове. На базі цієї групи озер створений Шацький природний національний парк. Нещодавно були організовані ще два НПП - «Подільські Товтри» та «Припять-Стохід».

У районі розташовані такі заповідники: Поліський (попадає в зону радіаційного забруднення), Рівненський, Черемський, Медобори.

Численні й пам'ятники природи (36) і садово-паркового мистецтва (36), є 3 ботанічних сади й 2 дендропарки. Так переважно всі області району характеризуються середньою кількістю природних об'єктів туризму (за винятком Тернопільської й Вінницької, де їхнє число характеризується рівнем вище за середнє).

Джерела мінеральних вод виявлені на заході Волинської області, у центральній частині Рівненської області (3 джерела), у Житомирській області в районі м. Житомир і в с. Денишев - джерела цінних родонових вод; у

Тернопільській області - джерела в Кременецькому районі, Борщовском районі й поблизу м. Тернопіль; Хмельницька область - джерела мінеральних вод є в 3 районах області, а у Вінницькій області на базі джерела родонових вод і лікувального торфу працює відомий курорт Хмільник, а на базі мінеральних вод курорт Немирів.

Родовища лікувальних і сапропелевих грязей виявлені в Житомирській області, торфових лікувальних грязей на Журавицькому родовищі Волинської області, численні родовища в Рівенській області.

Великими туристськими центрами регіону є: Щацький національний парк, Луцьк, Нововолинськ (Волинська область), Рівне, Дубно, Острог, Сарни (Рівенська область), Житомир, Бердичів, Коростень, Новгород-Волинський, Овруч (Житомирська область), Тернопіль, Бережани, Борщов, Кременець, Почаїв, (Тернопільська область), Хмельницький, Городок, Кам'янець-Подільський, Шепетівка (Хмельницька область), Вінниця, Бар, Бершадь, Козятин, Могилів-Подільський, Немирів, Тульчин, Хмільник (Вінницька область).

По кількості історико- архітектурних об'єктів туризму більшість областей має середній рівень, а по числу культурних об'єктів - нижче середнього (за винятком Вінницької).

Характеризуючи рівень кількості туристських баз, кемпінгів і готелів слід зазначити, що всі області району мають показники нижче середнього рівня.

По числу санаторіїв, пансіонатів і будинків відпочинку Рівенська, Тернопільська й Хмельницька області мають рівень нижче середнього, а Житомирська, Волинська і Вінницька - середній рівень.

По числу дитячих оздоровчих таборів характерний рівень нижче середнього (за винятком Хмельницької області). По кількості місць у всіх засобах розміщення всі області перебувають на рівні нижче середнього.

Слід зазначити що північна територія цього району фактично закрыта для масового відвідування, відпочинку й оздоровлення через вплив катастрофи в Чорнобилі: всі північні частини Рівенської й Житомирської областей належать до районів екологічної катастрофи, й характеризуються надмірним і сильним

забрудненню. Відкритим для рекреаційної діяльності залишився тільки Західно-Поліський район із центром у Шацьку. Тут екологічна ситуація характеризується щонайкраще: умовно-чисті й помірно чисті території.

Перспективним напрямком розвитку туризму в цьому районі є відпочинок і рекреація (мінеральні джерела й грязі, кліматолікування), пізнавальний туризм, сільського зеленого туризму, спортивний туризм, зокрема спелеотуризм (Тернопільська область) та водний туризм.

6.5 Туристські ресурси Центрального туристського району

До складу цього району входять 7 областей України, що розташовуються по плинні Дніпра: Київська, Чернігівська, Черкаська, Полтавська, Кіровоградська, Дніпропетровська й Запорізька. Район має у своєму розпорядженні наступні туристсько-рекреаційні ресурси: сприятливий клімат, водні ресурси, джерела мінеральних вод, лікувальних грязей, велика кількість туристських об'єктів, цікавих пам'яток історії, архітектури, археології, природи.

Клімат району помірно континентальний з м'якою, порівняно теплою зимою й теплим і вологим на півночі й сухим літом на півдні. Середня температура в січні -5°C , у липні $+19 +23^{\circ}\text{C}$. Опадів випадає на півночі 500-600 мм, на півдні 400-500 мм у рік.

Головною водною артерією для району як і для всієї України є Дніпро із припливами: Тетерів, Десна, Рось, Сула, Псел, Ворскла, Самара, Інгулець і інші. Наявність великих водоймищ споруджених на Дніпрі (Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське, Каховське) значно розширює туристські можливості району, тому що відкривають перспективи для розвитку водного туризму, як активних його видів, наприклад, подорожі на човнах, байдарках, так і пасивних - круїзи. Крім цього до наявності водних ресурсів належить й те, що південна границя Запорізької області має вихід до Азовського моря протягом близько 150 км. Зручні піскові пляжі, потужна база для розміщення туристів і відпочиваючих роблять цей район популярним для

сімейного й дитячого відпочинку; наявність лікувальних грязей у приморських лиманах (Молочному й Утлюцком), а також у Великому й Червоному озерах поблизу Бердянська зарекомендували цей район як санаторно-курортний і оздоровчий центр.

Джерела лікувальних грязей для торфолікування є в Північних і Центральних районах Чернігівської області, джерела лікувальних грязей у Дніпропетровській області (озеро Солоний Лиман).

Джерела мінеральних вод розвідані практично у всіх областях району, але найбільш відомим курортом є Миргород (Полтавської області) і курортна місцевість Лищенівка; численні родовища є також у Черкаській і Чернігівській області.

На основі наявних природних ресурсів, їхньому сполученні діють такі курорти: Біла Церква, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа, Миронівка (Київської області), кліматокурорт Качанівка (Черкаської області), Прохоровка, Сокирна (Черкаської області), Миргород (Полтавської області), Бердянськ (Запорізької області).

Для більшої частини областей району характерний нижче середній рівень кількості турбаз і готелів, зате для Київської, Чернігівської й Полтавської - вище за середнє.

По кількості дитячих оздоровчих таборів для більшості областей характерний рівень вище за середнє (за винятком Дніпропетровської й Чернігівської).

Для району кількість санаторіїв і будинків відпочинку характерна на рівні нижче середнього, за винятком Запорізької й Дніпропетровської областей. Причому найбільше їхнє число зосереджене на морському узбережжі й Каховському водоймищі в Запорізькій області, а також у місті Києві, оскільки він є самим великим туристським центром як Центрального району так і всієї України; у місті налічується близько 50 великих об'єктів туризму національного значення.

Великими туристськими центрами є Київ, Чернігів, Полтава, Переяслав-

Хмельницький, Новгород-Сіверський, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Умань, Канів. Менш значними туристськими центрами є Біла Церква, Фастів (Київської обл.), Мена, Ніжин, Прилуки Батурин (Чернігівської обл.), Черкаси, Корсунь-Шевченківський, Чигирин, Шевченкове, Звенигородка (Черкаської обл.), Диканька, Гоголеве, Опішня, Лубни, Великі Сорочинці, Пирятин (Полтавської обл.), Хутір Надія, с. Побузьке (музей ракетних військ) (Кіровоградської обл.), с. Петриківка, Новомосковськ, Китайгород, Жовті Води, Кривий Ріг, Павлоград, (Дніпропетровської обл.), «Садиба Попова», «Кам'яна могила», Токмак, Мелітополь (Запорізької обл.)

По кількості історико- архітектурних об'єктів виділяються на рівні вище за середнє Київської, Чернігівська й Полтавська області; інші області району мають рівень нижче середнього.

У цілому для району характерний середній рівень наявності культурних об'єктів. Вище за середнє рівня мають Київська й Чернігівська області.

Для числа природних об'єктів туризму характерний (за винятком Черкаської області) рівень нижче середнього.

Розглядаючи перспективи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності необхідно також урахувати екологічну обстановку. Більша частина території району має високі ступені забруднення: надмірно й сильно забруднені, а північ Київської області - район екологічної катастрофи. Приморська територія Запорізької області також належить до надмірно й сильно забруднених територій, така ж обстановка й у Дніпропетровській області.

У районі є потужна база для розвитку пізнавального туризму (через наявність таких потужних туристських центрів як Київ, Чернігів, Запоріжжя, Полтава), ділового туризму (район є промислово розвиненим), конгресного й освітнього туризму (Київ - найбільший науковий центр України), круїзного туризму (круїзи по Дніпрі й з виходом у Чорне море), культурно-дозвільного туризму.

6.6 Туристські ресурси Східного туристського району

Сумська, Харківська, Луганська й Донецька області утворюють Східний туристсько-рекреаційний район.

Сприятливі кліматичні умови, мальовничі береги рік і водоймищ, джерела цілющих вод, лісові масиви, лікувальні грязі, туристсько-екскурсійні об'єкти - є важливими ресурсами регіону, його розвитку сприяє також наявність потужного споживача, тому що район є промислово розвиненим і тут зосереджена більша частина трудових ресурсів.

Клімат району помірно континентальний з м'якою зимою й посушливим літом, іноді з посухами й сильним вітром. Опадів випадає 450-550 мм у рік.

Головні ріки регіону Сіверський Донець і Ворскла, є також великі водоймища: Краснооскільське, Краснопавлівське, Печенізьке. По берегах цих водних об'єктів саме й концентруються основні рекреаційні райони. Центром рекреації є також Слов'яногірськ, Слов'янськ, Маріуполь, Ялта (Донецької області).

По кількості дитячих оздоровчих таборів всі області району перебувають на рівні вище за середній. По числу санаторіїв, будинків відпочинку й пансіонатів характерний переважно низький рівень (за винятком Донецької області). Є 4 відомих курорти - Березовські мінеральні води й Роща (обидва в Харківській області), Слов'янськ та Слов'яногірськ в Донецькій області.

Для кількості турбаз і готелів характерний середній рівень (за винятком Харківської області).

Чисельність об'єктів природи перебуває на рівні нижче середнього. Тут створені 3 НПП – Гомільшанські ліси, Святі Гори, Деснянсько-Старогутський та 2 заповідники – Луганський і Український степовий.

Для більшості областей (за винятком Харківської області) характерний середній рівень наявності культурних об'єктів.

По числу історико-архітектурних об'єктів Сумська й Харківська області перебувають на середньому рівні, Луганська й Донецька на рівні нижче середнього.

Туристські центри: Суми, Конотоп (Сумської обл.) Харків, Ізюм, Чугуїв (Харківської обл.), Луганськ, Краснодар, меморіальний комплекс «Міус - Фронт» с. Красний Луч (Луганської обл.), Донецьк, Слов'яногірськ, Артемівськ, Соледар (Донецької обл.) і інші.

Екологічна ситуація в північній частині району характеризується як помірно чисті території, центр і південні частини мають оцінку забруднені, а в районі Донецька - надмірно забруднені.

Перспективи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності при сформованій екологічній обстановці й наявних ресурсах невеликі, і тому пріоритети повинні віддаватися розвитку в основному пізнавального (Харківської й Сумської області), ділового, конгресного видів туризму, в зв'язку з величезним промисловим і науковим потенціалом - освітнього туризму. Можливо також розвиток водного й пішохідного туризму, але тільки в північних, найбільш сприятливих в екологічному відношенні частинах Сумської і Харківської області.

Питання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Криму.
2. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Чорноморсько-Азовського туристського району.
3. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Карпат.
4. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Поліссько-Подільського туристського району.
5. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Центрального туристського району.
6. Дайте загальну характеристику туристським ресурсам Східного туристського району.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія районування: Монографія. / О. О. Бейдик – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001. – 395 с.
2. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2-х книгах. / Ф. Д. Заставний – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
3. Курортні ресурси України. – Київ: ЗАТ “Укрпрофоздоровниця”, “ТАМЕД”, 1999. – 344 с.
4. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навч. посіб. / П. О. Масляк. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
5. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. посіб. – 2-е вид. / В. І. Стафійчук – К. : Альтерпрес, 2008.- 264 с.
6. Рутинський М. Й. Географія туризму України. Навчально-методичний посібник. Вид. 2-ге, переробл. і доп. / М. Й.Рутинський – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.

ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА

1. Атлас «Знайомтесь Україна» / Н. О. Крижова, Л. М. Веклич – К : ДНВП «Картографія», 2009. – 144 с.
2. Бистрицька Т. А. Перлини України / Т. А. Бистрицька– К.: Либідь, 2002. – 60 с.
3. Географічна енциклопедія України / відп. ред. О. М. Маринич - Київ “Українська радянська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, Т. 1: А-Ж. - 1989. - 416 с.; Т.2: З-О. - 1990. - 480 с., Т. 3: П-Я. - 1993. - 480 с.
4. Геоекологія рекреаційних зон України. - К.: Нац. ун-т ім.Т. Шевченка, 1996. - 200с.
5. Готелі та інші місця для тимчасового проживання: Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат, 2009. – 202 с.

6. Енциклопедія українознавства (у 10 томах) / гол. ред. В. М. Кубійович. — Париж, Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954—1989.
7. Івченко А. С. Вся Україна. - К. : ДНВП «Картографія», 2006. – 656 с.
8. Мацола ВЛ. Рекреаційно-туристичний комплекс України // НАН України. Інститут регіональних досліджень. - Львів, 1997. - 156 с.
9. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико- географическое районирование / А. М. Маринич, В. М. Пашенко, П. Г. Шищенко /– Киев: Наук. думка, 1985. – 224 с.
10. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко – Л.: Каменяр, 2003. – 250 с.
11. Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал України / В. П. Руденко– К.: Либідь, 1994. – 150 с.
12. Україна. Туристична карта. Масштаб 1 : 1 250 000. Державне науково-виробниче підприємство “Картографія”, 2002 р.
13. Україна: Енциклопедичний довідник / Заг. ред. В. П.Пустовойтенка. - К.: Потенціал, 2002. - 463 с.
14. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М. Т. Янко - К.: Знання, 1998.- 432 с.
15. Офіційний сайт департаменту туризму Міністерства культури і туризму України <http://www.tourism.gov.ua>
16. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ПОКОЛОДНА Марія Миколаївна,

ПОЛЧАНІНОВА Ірина Леонідівна

Конспект лекцій

з дисципліни

«Туристські ресурси України»

(для студентів 3 курсу денної і 4 курсу заочної форм навчання
напряму підготовки 6.020107 «Туризм»)

Редактор *М. З. Аляб'єв*

Комп'ютерне верстання *О. А. Балашова*

План 2010, поз. 171Л

Підп. до друку 13.04.10

Формат 60x84/16

Друк на ризографі.

Ум. друк. арк. 6,1

Зам. №

Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4064 від 12.05.2011 р.